

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAHNE SANATLARI ANASANAT DALI
TİYATRO SANAT DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYIL RUS TOPLUMSAL YAPISI
BAĞLAMINDA ÇEHOV OYUNLARININ
İNCELENMESİ

SİMAY YILMAZ

2501171651

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. TUFAN KARABULUT

İSTANBUL, 2020

ÖZ

19. YÜZYIL RUS TOPLUMSAL YAPISI BAĞLAMINDA ÇEHOV OYUNLARININ İNCELENMESİ

SİMAY YILMAZ

“19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı Bağlamında Çehov Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi, Rus oyun ve hikâye yazarı Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunları olarak bilinen “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli eserlerini 19. yüzyıl Rus toplumsal yapısı bağlamında incelemektedir. Söz konusu oyunların zamansal ve mekânsal bağlamını oluşturan 19. yüzyıl Rus toplumu, 18. yüzyıldan itibaren tanık olunan modernleşme (veya Batılılaşma) girişimleri ile, etkileri yoğun olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan sanayileşme, kentleşme, kapitalistleşme ve 1861’de serfliğin kaldırılması gibi toplumsal değişim unsurlarının etkisi altındadır. Bu sebeple, söz konusu oyunlar, 19. yüzyılda Rus toplumunun içerisinde bulunduğu toplumsal değişim süreci ile; bu sürecin çevresel, toplumsal ve bireysel etkileri bağlamında değerlendirilmelidir. Bu amaçla ortaya koyulan tez çalışmasının yöntemini, detaylı bir literatür taraması, kavramsal ve kuramsal çerçevenin oluşturulması, dönem araştırması ve edinilen bilgiler ile söz konusu oyunlar arasında kurulan bağlantılar ışığında oyunların incelenmesi oluşturmuştur. Toplumsal yapının anlaşılmasında sosyal bilimlerin literatür ve kuramlarından yararlanmanın sağlayacağı disiplinlerarası katkıya inançtan hareketle, iki sosyal bilimler kuramından destek alınmıştır: Emile Durkheim’in “anomi” kuramı ve Pierre Bourdieu’nün “sermaye” kuramı. Tez çalışması sonucunda, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün analizinin ve oluşturulan sosyal bilimsel yaklaşımın söz konusu oyunlarda yinelenen olay, atmosfer ve karakter örüntülerini açıklamada etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anton Pavloviç Çehov, Çehov’un Büyük Oyunları, 19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı, Toplumsal Değişme

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF CHEKHOV PLAYS IN TERMS OF THE 19TH CENTURY RUSSIAN SOCIAL STRUCTURE

SİMAY YILMAZ

The master's thesis titled "The Analysis of Chekhov Plays in terms of the 19th Century Russian Social Structure" studies Russian playwright Anton Pavlovich Chekhov's major plays "Ivanov", "The Seagull", "Uncle Vanya", "The Three Sisters" and "The Cherry Orchard", in terms of the 19th century Russian social structure. 19th century Russian society, which forms the spatial and temporal context of the mentioned plays, was under the influence of the elements of social change, such as, modernisation (or Westernization), which began in 18th century, industrialisation, capitalisation and the Emancipation Reform 1861, which affected the Russian society mainly at the second part of the 19th century. Therefore, mentioned plays should be considered in terms of the 19th century Russian transformation process and its environmental, social and individual effects. The method of the thesis, put forward with this purpose, indicates following: A detailed literature review, forming the conceptual and theoretical framework, research on the historical era and the play analysis in the light of the discovered connections between the mentioned plays and the previous information. Upon the belief in the interdisciplinary contribution benefiting from the literature and theories of social sciences while studying social structure may provide, two social sciences theories were used during the study: the "capital" theory by Pierre Bourdieu and the "anomy" theory by Emile Durkheim. As a result of the study, it has been concluded that the analysis of the 19th the century Russian social structure and the theoretical approach of the thesis has had a profound effect in explaining the repeating plot, atmosphere and character patterns among the plays.

Keywords: Anton Pavlovich Chekhov, Chekhov's Major Plays, 19th Century Russian Social Structure, Social Change

ÖNSÖZ

Tiyatro eserlerinin, gerçeğe benzerliği esas alan bir sanat anlayışı ile alımlanması ve sahneye taşınması, eserlerin ait olduğu toplumsal arka planın kapsamlı bir şekilde anlaşılması yoluyla mümkün olabilir. Bireylerin davranış biçimlerinin, içerisinde kültürlendikleri toplum tarafından şekillendirildiği düşünüldüğünde, bir rol kişinin tiyatro sanatçıları tarafından yetkin bir biçimde inşa edilebilmesi için, bu rol kişinin davranışlarını belirleyen toplumsal koşulların derinlemesine anlaşılmasının gerekliliği fark edilecektir.

Bu bilinçten hareketle, “19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı Bağlamında Çehov Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi, Rus hikâye ve oyun yazarı Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunları olarak bilinen “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli eserlerinin yetkin bir biçimde anlaşılıp sahnelenmesine katkıda bulunma amacı ile ortaya koyulmuştur.

Bahsi geçen oyunların zamansal ve mekânsal bağlamını oluşturan 19. yüzyıl Rus toplumunun bir toplumsal değişim ve dönüşüm süreci ile karakterize olması sebebiyle, öncelikli amaç, bu değişim ve dönüşüm sürecinin fiziksel çevre, toplum ve bireyler üzerindeki etkilerini anlamak olmuştur.

Toplumsal yapının anlaşılmasında sosyal bilimlerin literatür ve kuramlarından yararlanmanın sağlayacağı disiplinlerarası katkıya duyulan inançtan hareketle, değişim süreci içerisindeki toplumlardaki bireylerin davranış örüntülerini anlamaya yönelik olarak kullanılması mümkün olan iki sosyal bilim kuramından destek alınmıştır. Bu vesileyle, gerçekleştirilen çalışmanın, son yıllarda gitgide daha çok araştırmacının benimsediği ve oldukça ufuk açıcı sonuçlar elde edilen disiplinlerarası çalışma stiline örnek teşkil etmesi umulmaktadır.

Çalışmam, tiyatro sanatçıları ve öğrencileri tarafından Çehov eserlerine derinlemesine bir yaklaşım elde etmek amacıyla faydalandığında amacına ulaşmış sayılacaktır.

Tezimin, gelecekteki disiplinlerarası iş birlikleri için yüreklendirici olmasını ümit eder; çalışmamın bütün aşamalarında bilgi birikimi ve paylaşımları ile sürece ışık tutan değerli hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Tufan Karabulut'a ve başta Prof. Suat Nazmi Özturna olmak üzere akademik hayatımda emeği geçen tüm hocalarım ve çalışma arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Simay Yılmaz
İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TOPLUMSAL DEĞİŞME	7
1.2. EMİLE DURKHEIM: ANOMİ KURAMI	9
1.3. PIERRE BOURDIEU: SERMAYE KURAMI	13

İKİNCİ BÖLÜM

RUS İMPARATORLUĞU'NUN GENEL HATLARI

2.1. TARİHSEL GELİŞİM VE 19. YÜZYILIN EVRELERİ	17
2.1.1. On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısı (1801-1855)	17
2.1.2. Reform Dönemi: II. Aleksandr (1855-1881)	18
2.1.3. 1881 Sonrası Gerileme ve Karşı Reform Dönemi: III. Aleksandr (1881-1894) ve II. Nikolay (1894-1905)	22
2.2. YAPISAL ÖZELLİKLER	25
2.2.1. Coğrafi Yapı	25
2.2.2. Siyasal Yapı	26
2.2.3. Ekonomik Yapı	27
2.2.4. Dini ve Etnik Yapı	28
2.2.5. Toplumsal Cinsiyet	29

2.3. TOPLUMSAL SINIFLAR.....	31
2.3.1. Kibar Sınıf	32
2.3.1.1. Aristokrasi	35
2.3.1.2. Toprak Sahipleri: Askeri ve Sivil Hizmetliler	36
2.3.2. Din Adamları	38
2.3.3. Askerler.....	39
2.3.4. Tüccarlar ve Kentli Sınıf	40
2.3.5. Köy Toplumu.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL RUS TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ

3.1. MODERNLEŞME	46
3.1.1. Kavram Üzerine	46
3.1.2. Rus Modernleşmesi	49
3.2. SANAYİLEŞME	54
3.2.1. Kavram Üzerine	54
3.2.2. Rus Sanayileşmesi	57
3.3. EKONOMİK DEĞİŞİM: KAPİTALİSTLEŞME.....	60
3.3.1. Kavram Üzerine	60
3.3.2. Rus Ekonomik Değişimi.....	62
3.4. SERFLİĞİN KALDIRILMASI	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜN SONUÇLARI

4.1. FİZİKSEL ÇEVRENİN DÖNÜŞÜMÜ	72
4.1.1. Doğal Ortamın Tahribatı.....	72
4.1.2. Taşra Çehresinin Değişimi	73
4.1.2.1. Taşranın Depopülasyonu.....	73
4.1.2.2. Taşrada Yeni Yapılanma: Burjuva Sayfıyesi	74

4.1.3. Şehir ile Taşra Arasında Açılan Uçurum.....	75
4.2. SINIFSAK DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER	77
4.2.1. Toplumsal Alanda Köklü Değişim: Yok Olan Sınıflar	79
4.2.1.1. Kibar Sınıfın Çöküşü.....	79
4.2.1.2. Serflerin Özgürleşmesi.....	81
4.2.2. Yeni Sosyal Sınıflar	82
4.2.2.1. Burjuvazinin Yükselişi.....	82
4.2.2.2. Yeni Düzenin Alt Tabakası Proletarya	83
4.2.3. Sınıfsız Bir Topluluk: Entelijansiya	85
4.3. BİREYSEL SONUÇLAR.....	90
4.3.1. Anomi	90
4.3.2. Sermaye Türlerine İlişkin Davranışlar.....	91
4.3.3. Bireylerin “Geçmiş”, “Şimdiki Zaman” ve “Gelecek” Algısı.....	91

BEŞİNCİ BÖLÜM

OYUN İNCELEMESİ

5.1. İVANOV.....	96
5.1.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti.....	96
5.1.2. İvanov’da Toplumsal Katmanlar	98
5.1.2.1. Toplumun Yok Ettiği Aydınlar	99
5.1.2.2. Kibar Sınıf.....	100
5.1.2.2.1. Güç Kaybeden Toprak Sahipleri.....	101
5.1.2.2.2. Toplumsal Tabanı Kaymış Aristokrasi	102
5.1.2.3. Güçlenen Burjuvazi.....	102
5.1.2.4. Yozlaşmış Taşra Halkı	104
5.1.2.5. İdealist Bir Taşra Doktoru.....	105
5.1.3. İvanov’un Zamansal Bağlamı: 1881 Sonrası Depresyonu	106
5.1.3.1. Yok Olan Umutlar	106
5.1.3.2. Yahudi Meselesi.....	108
5.1.4. İvanov’da Fiziksel Çevre	109

5.1.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde İvanov: Bir İntihar	110
5.1.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde İvanov: Bir Evlilik	112
5.2. MARTI.....	115
5.2.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti.....	115
5.2.2. Martı'da Toplumsal Katmanlar	118
5.2.2.1. Entelijansiya: Sanatçılar	118
5.2.2.2. Kibar Sınıf.....	119
5.2.2.3. Bir Taşra Doktoru	120
5.2.2.4. Bir Öğretmen.....	121
5.2.3. Martı'nın Zamansal Bağlamı	122
5.2.3.1. “On-On Beş Yıl Öncesine Kadar”	122
5.2.3.2. Dekadanların Zamanı: Yeni Tiyatro Tartışmaları.....	123
5.2.4. Martı'da Fiziksel Çevre	125
5.2.4.1. Taşranın Depopülasyonu.....	126
5.2.4.2. Şehir ve Taşra.....	127
5.2.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Martı.....	128
5.2.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Martı.....	129
5.3. VANYA DAYI	131
5.3.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti.....	131
5.3.2. Vanya Dayı'da Toplumsal Katmanlar	133
5.3.2.1. İnancını Kaybeden Aydınlar	134
5.3.2.2. Entelijansiya Eleştirisi.....	135
5.3.2.3. Taşra Halkı ve Şehirliler	136
5.3.2.4. Köylüler ve İşçi Sınıfının Görünürlüğü	139
5.3.2.5. İdealist Bir Taşra Doktoru.....	140
5.3.3. Vanya Dayı'nın Zamansal Bağlamı.....	141
5.3.3.1. “Son On Bir Yıl”	142
5.3.3.2. “Gelecek”	143
5.3.4. Vanya Dayı'da Fiziksel Çevre: Ormansızlaşma.....	144
5.3.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Vanya Dayı	146

5.3.5.1. Anlam Üretme Formülü Olarak “Sabretme, Çalışma”	147
5.3.5.2. Anlam Üretme Formülü Olarak “Gelecek İçin”	147
5.3.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Vanya Dayı	148
5.4. ÜÇ KIZ KARDEŞ	150
5.4.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti.....	150
5.4.2. Üç Kız Kardeş’te Toplumsal Katmanlar	152
5.4.2.1. Kibar Sınıf Eleştirisi	153
5.4.2.2. Askerler	154
5.4.2.3. Yok Olmuş Bir Doktor	155
5.4.2.4. Yozlaşmış Taşra Halkı	156
5.4.3. Üç Kız Kardeş’in Zamansal Bağlamı	157
5.4.4. Üç Kız Kardeş’te Fiziksel Çevre	158
5.4.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Üç Kız Kardeş.....	160
5.4.5.1. Anlam Üretme Formülü Olarak “Çalışma”	160
5.4.5.2. Anlam Üretme Formülü Olarak “Gelecek İçin”	161
5.4.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Üç Kız Kardeş.....	161
5.5. VİŞNE BAHÇESİ.....	164
5.5.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti.....	164
5.5.2. Vişne Bahçesi’nde Toplumsal Katmanlar	166
5.5.2.1. Güç Kaybeden Toprak Sahibi Kibar Sınıf	166
5.5.2.2. Güçlenen Burjuvazi.....	167
5.5.2.3. Yeni Devrin Habercisi Gençler	168
5.5.2.4. ‘Özgürleşen’ Serfler	169
5.5.2.5. İşçiler	169
5.5.3. Vişne Bahçesi’nin Zamansal Bağlamı: Kapıdaki Devrim.....	170
5.5.4. Vişne Bahçesi’nde Fiziksel Çevre	171
5.5.4.1. Taşranın Değişen Çehresi	171
5.5.4.2. Taşrada Yazlık İnşaatları.....	173
5.5.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Vişne Bahçesi	174
5.5.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Vişne Bahçesi.....	176

5.5.6.1. Kültürel Sermaye Olarak Vişne Bahçesi.....	177
5.5.6.2. Ekonomik Sermayenin El Değiştirmesi	179
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA.....	203

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çehov’un Büyük Oyunlarına İlişkin Tarihler ve Bu Süreçte Rus Tarihinde Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojik Dökümü.....	4
Tablo 2: Askeri ve Sivil Hizmetlilerin Rütbeler Tablosu	37
Tablo 3: “İvanov” İsimli Oyunun Oyun Kişileri Listesi.....	96
Tablo 4: “Martı” isimli oyunun karakter listesi	115
Tablo 5: “Vanya Dayı” isimli oyunun karakter listesi	131
Tablo 6: “Üç Kız Kardeş” isimli oyunun karakter listesi	150
Tablo 7: “Vişne Bahçesi” isimli oyunun karakter listesi	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Rus İmparatorluğu'nun Toplumsal Değişim Öncesi Sınıf Hiyerarşisi	32
Şekil 2: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Kibar Sınıf.....	33
Şekil 3: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Din Adamları.....	38
Şekil 4: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Askerler	39
Şekil 5: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Tüccarlar ve Kentli Sınıf.....	40
Şekil 6: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Köy Toplumu	42
Şekil 7: Rus İmparatorluğu'nun Toplumsal Değişim Öncesi Sınıf Hiyerarşisi	77
Şekil 8: Rus İmparatorluğu'nun Toplumsal Değişim Öncesi ve Sonrası Sınıf Hiyerarşisi	78

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. : Aynı eser/yer

Bkz. : Bakınız

bs. : Basım sayısı

C : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Editör/Yayına Hazırlayan

İng. : İngilizce

Rus. : Rusça

s. : Sayfa/sayfalar

GİRİŞ

Tiyatro eserlerinin, yaratıldıkları toplum ve dönemin başat özellikleri anlaşılmadan, gerçeğe benzerliği esas almış bir sanat anlayışı ile sahnelenmesi mümkün değildir. Bireyin düşünce ve davranış biçiminin içerisinde yaşadığı toplum tarafından şekillendirildiği gerçeği dikkate alındığında, bir oyunun ve içerisindeki rol kişilerinin yetkin bir biçimde inşa edilebilmesinde, oyundaki karakterlerin bireysel ölçekteki özelliklerinin analizinin yalnız başına yeterli olmayacağı, bu rol kişilerinin davranışlarını belirleyen toplumsal koşulların ve çevresel faktörlerin analizinin yapılmasının da zorunlu olduğu fark edilecektir.

Rus hikâye ve oyun yazarı Anton Pavloviç Çehov, büyük oyunları olarak bilinen “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli eserlerini 1887-1904 yılları arasında kaleme almıştır. Bu yaratım süreci, Çehov’un oyunlarını yazmasında etkili olan bilgi ve gözlem birikimi açısından değerlendirildiğinde, yazarın doğduğu 1860 yılına kadar geri götürülmesi gereken bir toplumsal süreci kapsamaktadır. 1860’lı yıllardan 1905 Ekim Devrimi’nin hemen öncesine kadar uzanan bu süreçte Rus toplumu, kökleri Çar I. Petro’nun modernleşme girişimlerinin başladığı 1700’lü yıllara kadar uzanan, ancak etkileri yoğun olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan bir toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinin etkisi altındadır. Dolayısıyla, söz konusu Çehov oyunlarının doğru şekilde alımlanabilmesi ve yorumlanabilmesi için, Rus toplumunun 19. yüzyıldaki yapısının ve toplumsal dönüşüm sürecinin Rus toplumsal alanı ve bireyleri üzerindeki etkilerinin anlaşılması gerekmektedir. Oyunlardaki karakterlerin nasıl bir toplumsal koşul içerisinde bulunduklarını araştırmadan onları yorumlamaya kalkışmak, örnek vermek gerekirse, “Vişne Bahçesi” isimli oyundaki Lyubov Andreyevna Ranyevskaya isimli karakterin davranışlarını kestirme yoldan “şımarıklık” veya “maddi durumun farkında olmama hali” ile açıklamaya, vişne bahçesinin bu karakter için geçmiş hayatını ve eski düzendeki aristokratik refah günlerine dayalı sosyal statüsünü ifade ediyor olabileceği noktasını gözden kaçırmaya sebep olur ki, bir yönetmen, dramaturg, oyuncu veya tiyatro öğrencisi için öncelikli olarak kaçınılması gereken yaklaşım

biçimi ele alınan oyun veya oyun kişinin metnin içine nüfuz edilmeden yargılanmasıdır.

Bu çerçevede, “19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı Bağlamında Çehov Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı tezde, Rus hikâye ve oyun yazarı Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının yetkin bir biçimde alımlanması, yorumlanması ve sahnelenmesine katkıda bulunulması adına, söz konusu oyunların 19. yüzyıl Rus toplumsal yapısı bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Toplumsal yapının incelenmesinde antropoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin literatür, kavram ve kuramlarından yararlanmanın sağlayacağı disiplinlerarası katkıya duyulan inançtan hareketle, incelemede, sosyal bilimler kuramlarından yardım alınması planlanmıştır. Bu doğrultuda, tez çalışmasının yöntemini, detaylı bir literatür taraması, oyunları incelemede başvurulabileceği düşünülen sosyal bilimler kuramlarının değerlendirilmesi, kavramsal ve kuramsal çerçevenin oluşturulması, dönemin araştırılması ve edinilen bilgiler ile oluşturulan kavramsal ve kuramsal çerçeve ışığında oyunların incelenmesi ve oyun incelemesinde ortaya çıkan sonuçların dökümü oluşturmuştur.

Tezin giriş ve sonuç bölümleri haricindeki beş ana bölümden ilkinde, tez çalışması boyunca kullanılmak ve oyunlardaki rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada yararlanılmak üzere derlenen kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya konmuştur. “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” başlıklı bu bölümde, sırasıyla, “Toplumsal Değişme”, “Emile Durkheim: Anomi Kuramı” ve “Pierre Bourdieu: Sermaye Kuramı” başlıkları altında Rus toplumsal dönüşümünün birey ve toplum üzerindeki etkilerinin, dolayısıyla Çehov oyunlarının, anlaşılmasında yararlanılacak olan sosyal bilimsel çerçeve açıklanmıştır.

“Rus İmparatorluğu’nun Genel Hatları” başlıklı ikinci bölümde, Rus toplumunun 19. yüzyılda geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecine geçmeden önce bilinmesi gereken ana hatlarına yer verilmiştir. Bu bölümde, sırasıyla, “Tarihsel Gelişim ve 19. Yüzyılın Evreleri”, “Yapısal Özellikler” ve “Toplumsal Sınıflar”

başlıkları altında Rus İmparatorluğu'nun tarihsel gelişimi, 19. yüzyıldaki başat evreleri, yapısal özellikleri ve toplumsal değişim öncesindeki toplumsal sınıfları açıklanmıştır.

“19. Yüzyıl Rus Toplumsal Dönüşümü” başlıklı üçüncü bölümde, Rus toplumunun 19. yüzyıldaki değişim ve dönüşüm sürecinin öğeleri incelenmiştir. Bu bölümde, sırasıyla, “Modernleşme”, “Sanayileşme”, “Ekonomik Değişim: Kapitalistleşme” ve “Serfliğin Kaldırılması” başlıkları altında, Rus toplumsal dönüşümünün ana etkenleri olan modernleşme, sanayileşme, kapitalistleşme ve serfliğin kaldırılması unsurları öncelikle kavram olarak, daha sonra Rus örneğindeki seyri bağlamında incelenmiştir.

“Toplumsal Dönüşümün Sonuçları” başlıklı dördüncü bölümde, Rus toplumunun 19. yüzyıldaki değişim ve dönüşüm sürecinin sonuçları incelenmiştir. Bu bölümde, “Fiziksel Çevrenin Dönüşümü”, “Sınıfsal Değişim ve Dönüşümler” ve “Bireysel Sonuçlar” başlıkları altında, Rus toplumsal dönüşümünün ana etkenleri olan modernleşme, sanayileşme, kapitalistleşme ve serfliğin kaldırılması unsurlarının neticesinde Rus İmparatorluğu'nun fiziksel çevresinde ve toplumsal sınıflarında meydana gelen değişimler ve birey bazındaki sonuçlar değerlendirilmiştir.

“Oyun İncelemesi” başlıklı beşinci bölümde ise, önceki dört bölümde ortaya koyulan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli oyunların incelemesi gerçekleştirilmiştir. Her bir oyunun incelemesi, istisnai bir başlık türemediği sürece, “Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti”, “Oyundaki Toplumsal Katmanlar”, “Oyunun Zamansal Bağlamı”, “Oyundaki Fiziksel Çevre”, “Anomi Kuramı Bağlamında İnceleme” ve “Sermaye Kuramı Bağlamında İnceleme” alt başlıklarına ayrılmıştır.

Sonuç bölümünde, oluşturulan kavramsal ve kuramsal yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilen oyun incelemesi sırasında keşfedilen oyunlar-arası ortak örüntüler

analiz sonucu olarak sunulmuştur. Bu bölümde, oyunlarda sürekli olarak tekrar eden toplumsal katmanlar, birden çok kez değinilen şehir-taşra uçurumu, sanayileşmenin Rus taşrasındaki yansımaları, “anomi” ve “sermaye” kuramlarına ilişkin unsurlar gibi tekrarlayan örnekler saptanıp, okuyucu için karşılaştırmalı olarak bir araya getirilmiş ve yorumlanmıştır.

Aşağıya, önceki paragraflarda sözü edilen tez bölümlerinde başvurulabilecek bir izlek görevi görmesi ve Anton Pavloviç Çehov’un oyunlarının 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü bağlamında incelenmesinin gerekliliğine görsel bir netlik kazandırması amacıyla, “Çehov’un Büyük Oyunlarına İlişkin Tarihler ve Bu Süreçte Rus Tarihinde Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojik Dökümü” isimli bir tablo oluşturulup yerleştirilmiştir. Bu tabloda, Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının yazımı ve sahnelenmesine ilişkin tarihler ile bu süreçte Rus tarihinde gerçekleşen önemli olaylar bir araya getirilmiştir. Tablo, Henri Troyat’nın “Çehov”¹ isimli kitabındaki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 1: Çehov’un Büyük Oyunlarına İlişkin Tarihler ve Bu Süreçte Rus Tarihinde Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojik Dökümü

	RUS TARİHİNDEKİ ÖNEMLİ GELİŞMELER	ANTON PAVLOVİÇ ÇEHOV’UN BÜYÜK OYUNLARINA İLİŞKİN GELİŞMELER
1860		Anton Pavloviç Çehov doğum yılı.
1861	Çar II. Aleksandr tarafından serflik kaldırıldı.	

¹ Henri Troyat, **Çehov**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.

1881	Çar II. Aleksandr bir suikast girişimiyle öldürüldü, yerine oğlu III. Aleksandr geçti.
1887	Çehov "İvanov" isimli büyük oyununu yazdı. Oyun, ilk olarak 1887 yılında sahnelendi.
1891	Trans-Sibirya Demiryolu inşa edilmeye başlandı.
1894	Çar II. Nikolay hükümdarlığa geldi.
1895	Çehov "Martı" isimli büyük oyununu yazdı. Oyun, 1896 yılında sahnelendi.
1897	Çehov "Vanya Dayı" isimli büyük oyunu yayımlandı. Oyun, 1899 yılında sahnelendi.
1899	Çehov "Üç Kız Kardeş" isimli büyük oyununu yazmaya başladı. Oyun, 1901 yılında sahnelendi.
1902	Çehov "Vişne Bahçesi" isimli son büyük oyununu yazmaya başladı. Oyun, 1904 yılında sahnelendi.
1904	Çehov'un ölüm yılı.
1905	1905 Devrimi patlak verdi.
1917	Çarlık Rusyası'nın yıkılıp yerine Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan 1917 Rus Devrimi gerçekleşti.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

İktisadi, siyasi ve sosyal düzeni yüzyıllar boyunca toprağa bağlı serfliğe ve tarımsal üretime dayanmış olan Rus İmparatorluğu, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren topyekûn ve hızlı bir değişim süreci içerisine girmiştir. Sosyal bilimlerde *toplumsal değişme* olarak adlandırılan bu tür süreçlerin birey ve toplum üzerindeki etkilerini anlamlandırmada kullanılması mümkün olan birtakım sosyal bilimsel yaklaşımlar bulunmaktadır.

Bu başlık altında, öncelikle *toplumsal değişme* konsepti açıklanmış, daha sonra Rus toplumsal dönüşümünün birey ve toplum üzerindeki etkilerinin, dolayısıyla Çehov oyunlarının, anlaşılmasında yararlı olabileceği düşünülen iki sosyal bilimsel kuram sunulmuştur. “Emile Durkheim: Anomi Kuramı” ve “Pierre Bourdieu: Sermaye Kuramı” başlıkları altında, Fransız sosyolog Emile Durkheim’in *anomi* kuramı ile Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu’nün *sermaye* kuramı, oyunların incelenmesinde kullanılmak üzere açıklanmıştır.

1.1. TOPLUMSAL DEĞİŞME

Toplumsal değişme veya *toplumsal değişim*, bir toplumsal grup veya devlet içerisinde, ekonomi, yönetsel unsurlar, sosyal, demografik ve ekolojik yapı, aile ve sınıf yapıları, kurumlar, insan ilişkileri, davranışlar, kültürel örüntüler ve değerler sistemi gibi topluma ilişkin unsurların hepsinin veya bazılarının değişim geçirmesine işaret eder.

Bu konsept, özellikle 19. yüzyılda sosyal bilimlerin, şehirleşme ve endüstrileşme gibi olguların yarattığı büyük ölçekli toplumsal değişimleri açıklama ihtiyaçları nedeniyle doğmuştur. Süreç içerisinde farklı yaklaşımlar benimseyen teorisyenler toplumsal değişimin doğasını farklı biçimlerde açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan en bilindik olanlar *sosyal evrim teorileri* ve *sosyal devrim teorileridir*. İlkinde, toplumsal değişme, toplumların basitten karmaşığa evrildikleri bir modelde geçirdikleri evreler bağlamında yorumlanırken, özellikle Karl Marx'ın çalışmaları etrafında şekillenen sosyal devrim teorileri, sınıf çatışmaları, politik çatışmalar ve emperyalizmin toplumsal değişmeye öneyak olduğu kanısı etrafında şekillenir.¹

Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, toplumsal değişmeyi incelerken üzerinde durulması gereken temel unsurlar şunlardır: Toplumsal değişimin kendiliğinden veya yaptırımsal oluşu, toplumsal değişmeye yol açan sebepler, toplumsal değişimin hızı, toplumsal değişimin unsurları, aktörleri ve sonuçları.²

¹ Nicholas Abercrombie, Stephen Hill and Bryan S. Turner, **The Penguin Dictionary of Sociology**, London, Penguin Books, 1994, s. 382.

² Bryan S. Turner, **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 559.

Bu unsurları, tez çalışması özelinde ileriki bölümlerde detaylıca incelenecek olan Rus toplumsal dönüşümü bağlamında örnekleyerek açıklamak gerekirse: Rus toplumsal değişimi Rus devletinin eliyle desteklendiğinden yaptırımsal olmuştur. Değişime yol açan sebepler, Batı Avrupa’da bir süredir hüküm süren endüstriyalizm, modernite, kapitalizm hareketlerine uyum sağlama çabası; değişimin unsurları ise, modernleşme, sanayileşme, kapitalistleşme, serfliğin kaldırılması gibi adımlar olmuştur. Toplumsal değişim devlet eliyle desteklendiğinden topyekûn ve hızlı bir karakter çizmiştir. Toplumsal değişimin aktörleri Rus devletinin kurumları ve toplumu; sonuçları ise toplumsal sınıflar içerisinde gerçekleşen majör değişimler, fiziksel çevrenin özellikle şehirleşme ve endüstrileşme sebebi ile değişime uğraması ve hızlı bir değişim sürecinin toplumsal değerleri alt üst etmesi sebebi ile ortaya çıkan bireysel sancılar olmuştur.

Toplumsal değişim konsepti, sosyal bilimlerdeki pek çok kavram ve kuram ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Bu tez çalışmasında, toplumsal değişim ile ilişkili olarak, Rus toplumsal değişimindeki dinamikleri açıklamada kullanılacak olan iki sosyal bilim kuramı, Emile Durkheim’in *anomi* kuramı ile Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu’nün *sermaye* kuramıdır.

1.2. EMILE DURKHEIM: ANOMİ KURAMI

Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917), çalışmalarında toplumsal yapı ve bu yapının işleyişi üzerine odaklanmıştır. 1896 yılında yayınlanan “Toplumsal İşbölümü” (**La Division du Travail dans la Societe**)³ isimli çalışmasında geleneksel toplum ile modern toplum arasındaki toplumsal dayanışmaya ilişkin farkı belirleyen Durkheim; 1897 yılında yayınlanan “İntihar: Toplumbilimsel İnceleme” (**Le Suicide: Etude Sociologique**)⁴ isimli çalışmasında, bireysel bir eylem olarak görülen intiharın toplumsal bağlamını ele almıştır. Durkheim’ın bu çalışmasındaki yaklaşımı, son derece bireysel bir eylem olan intiharı toplumsal bağlamından kopuk bir davranış olarak görmemesi açısından oldukça değerlidir. Hele ki karakterlerin psikolojilerinin, davranışlarının, yaptıkları veya tam aksine yapamadıklarının 19. yüzyıl Rus toplumsal yapısına sıkı sıkıya bağlı olduğu Çehov oyunlarının incelemesinin yapıldığı bu tezde, Durkheim’ın bireysel eylemlerin toplumsal nedenselliğini ortaya çıkaran yaklaşımı, tezin oyun incelemesinde benimsenen toplumsal temelli yaklaşım ile örtüşerek katkı sağlamaktadır.

Durkheim’ın geleneksel toplumlar ile modern toplumların ayrımını yaptığı “Toplumsal İşbölümü” isimli çalışmasına göre, geleneksel toplumlar mekanik dayanışmaya, modern toplumlar ise organik dayanışma veya örgütlenme biçimine sahiptirler. Geleneksel toplumlar, bireylerin benzerliği ilkesine dayanmaktadır. Endüstrileşme öncesindeki bu toplum yapısında, iş bölümünde minimum farklılık söz konusudur ve toplumu bir arada tutan ortak inanç ve pratikler bulunmaktadır. Endüstrileşme sonrasındaki modern toplumda ise, mesleki özelleşme ile iş bölümünün

³ Emile Durkheim, **Toplumsal İşbölümü**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2014.

⁴ Emile Durkheim, **İntihar: Toplumbilimsel İnceleme**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013.

söz konusu olduğu ve herkesin her işi yapamadığı bir endüstriyel çalışma sisteminde, toplumsal bütünlüğün yerini bireyler ve bireysellik almıştır.

Geleneksel toplum yapısında bireyler ortak değerler ve ortak bir anlamlandırma biçimi benimsemişlerdir. Bu ortak değerler, geleneksel toplumda, kolektif bir bilinç oluşturarak bireyin yalnızlaşmasının ve anlam arayışı içerisine düşmesinin önüne geçmektedirler. Buna karşın, modern toplum yapısına sahip toplumlarda kendisini ve hayatı çoğunlukla din ve gelenek üzerinden anlamlandırmaya alışmış bireyin anlam arayışına girdiği ve boşluğa düştüğü görülmektedir. Giddens’a göre, Durkheim’in sözünü ettiği modern toplum yapısına geçişte, “eskiden dinin sağladığı geleneksel ahlaki denetleme ve ölçüler, çağcıl [modern] toplumlarda yaşayan birçok bireyi, kendi gündelik yaşamlarının anlamdan yoksun olduğu duygusuna itmektedir”.⁵

Modern toplumdaki birey, hayatını alıştığı şekilde din ve geleneksel öğretiler üzerinden açıklayamadığında, hayatının anlamı ve bireysel varoluşuna cevap aramaya başlamıştır ve psikolojik çöküş, duygusal boşluk, amaçsızlık, anlamsızlık duyguları ile karşı karşıya kalmıştır. Durkheim, bu ruhsal duruma *anomi* adını vermektedir. Marshall’ın “Sosyoloji Sözlüğü” isimli kitabında *anomi*, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim” olarak tanımlanmıştır.⁶

Durkheim, “İntihar: Toplumbilimsel İnceleme” isimli çalışmasında, intihar vakalarının farklı toplumlardaki ve kesimlerdeki yoğunluğunu araştırmıştır. Özbudun, Şafak ve Altuntek’e göre, Durkheim bu çalışmayla “bireysel bir edimin dahi toplumsal

⁵ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel, Talip Kabadayı, Mine Turhan Kara, Nursen Oral, Işıl Bayar, Hamdi Bravo, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2000, s. 9.

⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 32.

temelli olduğunu, [ve] intiharın toplumsal normların yaptırımının zaafiyete uğramasıyla ilişkisini göstermeyi hedeflemektedir”.⁷ Bu çalışmaya göre intiharın toplumsal bağlamda üç tipi bulunmaktadır; *bencil intihar*, *encil intihar* ve *anomik intihar*. *Bencil intihar*, “bireyin toplumsal çevresiyle bütünleşememesi sonucu olan intihar olayıdır”⁸; *encil intihar*, toplulukla aşırı bütünleşme sebebiyle “topluluğun (ister dinsel ister siyasal nitelikteki topluluğun) buyrukları gerektirdiğinde, bireylerin düşünmeden kendilerini öldürdükleri”⁹ intihar türüdür; *anomik intihar* ise yukarıda açıklanmış olan anomi duygusunun toplumda çok baskın hale gelmesine ilişkin intihar türüdür. Durkheim, modern toplumdaki bireylerin çelişkili anlam arayışı halinin anomik intiharın temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir:

“Durkheim’a göre, çağcıl dünyadaki değişme süreçleri o kadar hızlı ve yoğunur ki çağcıl toplum yaşamının yol açtığı amaçsızlık ya da umutsuzluk duygusu olan anomiye bağladığı toplumsal güçlükleri ortaya çıkarır. (...) toplumsal etkenler intihar davranışı üzerinde temel bir etkide bulunurlar - anomi, bu etkilerden birisidir”.¹⁰

Özetlemek gerekirse, Emile Durkheim, endüstrileşme ile gelen iş bölümündeki farklılaşmaya ilişkin iki toplum türü belirlemiştir. Bunlardan ilki olan geleneksel toplum, henüz iş bölümü ile toplumsal katmanlar ve bireyler arasında büyük farklılıklar oluşmamış olan, toplumdaki bireylerin birbirlerine ve topluma ortak değerler sistemi ve gelenekler ile bağlı oldukları ve kolektif bir bilinci paylaştıkları toplum yapısıdır. Durkheim bu toplum türüne mekanik dayanışmaya dayalı toplum adını vermiştir. Endüstrileşme ile iş bölümünde hızlı bir farklılaşmanın söz konusu olduğu ve artık ortak değerler ve kolektif bilincin değil bireyselleşmenin ön planda

⁷ Sibel Özbudun, Balkı Şafak ve N. Serpil Altuntek, **Antropoloji: Kuramlar Kuramcılar**, 3. bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2005, s. 124.

⁸ Emile Durkheim, **İntihar: Toplumbilimsel İnceleme**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, s. 7.

⁹ **A.e.**, s. 8.

¹⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel, Talip Kabadayı, Mine Turhan Kara, Nursen Oral, Işıl Bayar, Hamdi Bravo, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2000, s. 9.

olduğu modern toplumda birey, hayatı anlamlandırma biçiminin ortadan kalkması ve toplumun normlarının çökmesi nedeniyle anlamsızlık ve amaçsızlık duyguları ile karakterize olan anomik hale sürüklenmektedir. Durkheim bu toplum türüne organik dayanışmaya dayalı toplum adını vermiştir. Hızlı toplumsal geçiş süreçlerinde yaşanan normsuzluk ve eski düzenin yok oluşu ile yeni düzenin hemen kurulamaması durumları bireylerin anomisine sebep olmaktadır.

İkinci olarak, Durkheim'ın oldukça bireysel bir eylem olduğu düşünülen intiharın toplumsal temellerine ilişkin ortaya koyduğu üç tür hatırlamaya değerdir: Durkheim topluma entegre olamamaya ilişkin bencil intihar, topluma fazlasıyla entegre olmaktan ileri gelen kendini feda etmeye ilişkin encil intihar ve toplumdaki büyük ve hızlı değişimlerde söz konusu olan anomik ruh haline ilişkin anomik intihar türünden söz etmiştir. Elbette oyun incelemesinde Çehov oyunlarından verilen her bir örnek intihar ile sonuçlanmamaktadır, ancak intihar psikolojisinin kapsamında olan anlamsız hissetme, hayatı sorgulama, kronik mutsuzluk, tatminsizlik gibi ruh halleri Çehov'un kişilerinde oldukça başattır. Bu sebeple, Durkheim'ın toplumsal geçiş süreçlerinde bireylerin alışık oldukları değerler ve anlamlandırma sistemlerinin çöküşü ile anlamsızlığa sürüklenişlerine ilişkin yukarıda açıklanan kuramı, bu çalışmada oyun incelemesinin ana hatlarından birini oluşturacaktır.

Rus toplumsal dönüşümü hızlı bir dönüşüm sürecidir. Hızlı olmasının yanı sıra, kendiliğindenlikten uzak, tepeden indirmeci bir dönüşümdür. Bu özellikleri ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü, toplumdaki bireylerin hayatı algılayış ve anlamlandırış örüntülerini aniden ortadan kaldıran bir değişim süreci olmuştur. Bireylerin hayatı anlamlandırış ve yaşayış şekillerinin hızlı ve geri dönülmez şekilde yürürlükten kalkması, Durkheim'ın kuramsallaştırdığı anomik hali ortaya çıkarmıştır. Bireyler, ortak değerler ve hayatı anlamlandırma biçimlerinin ani kaybı sonucunda, anlamsızlık, amaçsızlık, değersizlik, boşluk duygularına sürüklenmişlerdir. Çehov oyunlarında çoğu kez karşımıza çıkan “neden yaşıyorum” sorusu işte bu anomik halden kaynaklanmaktadır.

1.3. PIERRE BOURDIEU: SERMAYE KURAMI

Felsefe, antropoloji ve sosyoloji alanlarında etnografik ve kuramsal çalışmalar yürütmüş olan Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu'nün (1930-2002) sosyal bilimler literatürüne kazandırdığı kuramlarından biri *sermaye* kuramıdır.

Bourdieu, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türlerine sahip olduklarını öne sürer. “Sermaye” sözcüğü kullanıldığında, akla öncelikle maddi unsurlar gelmektedir, ancak Bourdieu'ye göre; bireyin sosyal alandaki konumu yalnızca ekonomik gücüne dayalı değildir; örneğin, gelir düzeyleri toplumun kimi kesimlerine oranla daha düşük olabilen akademisyen, sanatçı, yazar gibi meslek gruplarının sosyal statü hiyerarşisinde üst katmanlarda bulundukları görülmektedir.¹¹ Bourdieu, söz konusu örnekteki gibi, toplumsal hiyerarşide gelir düzeyinin her durumda belirleyici olmaması halini, insanın sosyal alandaki ‘ağırlığını’ belirleyen birden çok sermaye türüne sahip olması ile açıklamaktadır. Kişilerin toplumsal hiyerarşideki konumunu belirleyen; onların *ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin* toplamıdır.

Ekonomik sermaye, bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerlerdir. *Sosyal sermaye*, “bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağına işaret eder (...) iyi ilişkiler içindeki bireyler, gruplar ve aileler için somut avantajlar sunar.”¹² *Kültürel sermaye* ise, “toplumda yüksek olduğu düşünülen değerler hakkında bilgi sahibi olmaya”¹³ işaret eder. Örnelemek gerekirse, kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar,

¹¹ Ted C. Lewellen, **Siyasal Antropoloji**, Çev. A. Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011, s. 237.

¹² Ali Murat Yel, “Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 570.

¹³ **A.e.**

konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler kültürel sermayesini oluşturmaktadır:

“(…) konuşma ve yazma biçimleri; toplumun nasıl işlediğine dair genel bir farkındalık hali; belirli tür sanat, müzik ve edebiyat konusundaki tercihler; ve hatta beden dili ya da yürüyüş şekli. Kültürel sermaye ayrıca basılan kitaplarla, belirli bir uzmanlık bilgisi gerektiren bilimsel araçlara sahip olmakla veya üretilen tablolarla da somut hale gelebilir. Son olarak, kültürel sermaye, belirli bir eğitimsel donanım piyasasında edinilebilen mezuniyet dereceleri ya da tıp alanında çalışmak için lisanlar gibi şeyleri de içerebilir.”¹⁴

Kültürel sermaye, *bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış* biçimlerde bulunabilmektedir. *Bedenselleşmiş kültürel sermaye*, “çocukluktan başlayarak hanenin sosyal konumuna göre öğrenilen dil alışkanlıkları, yazma stili, vücudunu farklı bağlamlarda kullanma tarzı”¹⁵ gibi bedene ve bedensel faaliyetlere tesir etmiş özellikler olarak tanımlanabilir. *Nesneleşmiş kültürel sermaye* ise, zengin bir kütüphane, müzik aletleri, sanat eserleri, estetik bir kış bahçesi gibi ince zevk ve hünere işaret eden nesnelerdir. Bireylerin üniversite diplomaları, dil sertifikaları, bir kuruma bağlı plaketleri veya ödülleri ise *kurumsallaşmış kültürel sermayeyi* oluşturmaktadır.

Bourdieu’e göre kültürel sermaye, tıpkı ekonomik sermaye gibi ulaşılması zor bir kaynaktır. Toplumun farklı sınıfsal katmanlarında estetik hazları alımlama düzeyinde bir ayrım bulunmaktadır ve değişik hazlar sınıfsal aidiyetleri ortaya koyar. Bu sınıfsal beğeniler veya zevkler belirli bir sınıfsal çevre içerisinde ve ailede

¹⁴ Ted C. Lewellen, **Siyasal Antropoloji**, Çev. A. Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011, s. 238.

¹⁵ Emrah Göker, “Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 282.

öğrenilir.¹⁶ Bu bağlamda, bireylerin kültürel sermayeleri, tıpkı ekonomik sermayeleri gibi, onların bir toplumsal sınıfa olan aidiyetlerini simgeler niteliktedir. Buradan hareketle, bireylerin tıpkı ekonomik sermayeleri gibi, kültürel ve sosyal sermayelerini de kaybetmek istemeyecekleri açıktır.

Bu çalışmada, sermaye kuramından, oyun incelemesi bölümünde, dönemin Rus toplumsal yapısında kibar sınıfın ekonomik sermayesini kaybetmesi ve yeni doğan burjuva sınıfının ekonomik sermayeye sahip olması; kibar sınıfın ekonomik sermayesi ile birlikte kültürel sermayesini de kaybetmekten kaçınması (eski alışkanlıklarını sürdürmekte direnmeleri); sermaye türlerinin mübadeleye sokulması (ekonomik sermaye sahibi bir tüccar kızı ile sosyal ve kültürel sermayeye sahip bir kontun evlilik anlaşması) gibi örneklerin açıklanmasında yararlanılacaktır.

¹⁶ Yasin Aktay, “Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 477.

İKİNCİ BÖLÜM

RUS İMPARATORLUĞU’NUN GENEL HATLARI

Rus toplumunun 19. yüzyılda geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecine geçmeden önce Rus İmparatorluğu’nun genel hatlarının anlaşılması, değişimin etkilerini anlamlandırmak açısından önemlidir. Bu doğrultuda, bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un oyunlarının toplumsal bağlamını oluşturan Rus toplumunun dönüşüm süreci öncesindeki genel hatları incelenmiş, Rus İmparatorluğu’nun tarihsel gelişimi, 19. yüzyıldaki başat evreleri, yapısal özellikleri ve toplumsal değişim öncesindeki toplumsal sınıfları açıklanmıştır.

2.1. TARİHSEL GELİŞİM VE 19. YÜZYILIN EVRELERİ

Temelleri Kiev Knezliği (MS 882 yılı – 12. yüzyıl) ile Moskova Knezliği'ne (1340-1547) kadar uzanan Rus Devleti, Rus tarihinde ilk kez çar olarak taç giyen IV. Ivan (Korkunç Ivan) ile birlikte “Rus Çarlığı” adını almıştır. 1547 yılında Ivan'ın çar unvanını alması ile başlayan Çarlık sistemi, 1721 yılında I. Petro'nun hükümdarlığında Rus İmparatorluğu formunu almış, 1917 yılında ise imparatorluk yıkılıp yerine Sovyetler Birliği kurulmuştur.

Rus İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın başından 1905'te meşrutiyetin kurulduğu tarihe kadarki başat dönemleri şu şekildedir:

2.1.1. On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarı (1801-1855)

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı, I. Aleksandr (1801-1825) ve I. Nikolay (1825-1855) hükümdarlıklarına sahne olmuştur. Bu dönemde, yakın tarihte I. Petro (1682-1725) tarafından başlatılıp Büyük Katerina tarafından devam ettirilmiş (1762-1796) olan modernleşme hareketleri, toplumda, aydınlanma mantığına dayalı bir yönetim biçimine geçiş, serfliğin kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin verilmesi isteği ve beklentisini doğurmuştur. Bu reform beklentisi, özellikle, modernleşme döneminde Batı'da bulunan aydın subaylar (Dekabristler) tarafından desteklenmiştir:

“Dekabristlerin çoğu aristokrat ailelerden ve elit alaylardan gelen, iyi eğitilmiş, Fransızca ve başka yabancı diller de bilen, Napolyon'a karşı yapılan seferler sırasında ve hemen sonrasında Batı hakkında bilgi elde eden ordu subaylarıydı. Başlangıçta bu genç adamlar I. Aleksandr'ın aydınlanmış amaçlarına sempati duymuşlardı, ama önce olumlu sonuçların eksikliği sonra da artan muhafazakarlıkla amaçlarını yitirdiler. Dekabristler esasen Aydınlanma ve

Fransız Devrimi geleneğinden olan liberallerdi; Rusya’da meşrutiyet ve temel hakların yerleşmesini, serfliğin feshedilmesini istiyorlardı.”¹⁷

Ancak, beklenen köklü reformların Rus topraklarına Çar II. Aleksandr yönetiminden (1855-1881) önce getirilmesi mümkün olmamıştır. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönem, beklenen köklü değişimlere cevap vermemiş olsa da 19. yüzyıl toplumsal dönüşümünün en önemli unsurlarından biri olan ticarete dayalı ekonominin Rus topraklarında gelişmeye başlaması açısından önemlidir. Bu döneme kadar serf tarımına dayalı derebeylik ekonomisinin hâkim olduğu topraklarda ticaret gelişmeye başlamıştır. “Güney Rusya Karadeniz aracılığıyla tahıl ihraç etmeye başlarken Rusya hem yurtiçinde hem yurtdışındaki pazarlara daha fazla mal göndermeye başladı.”¹⁸ Ancak bu dönemde, ekonomik ve toplumsal gelişmenin önünde duran çok ciddi engeller bulunmaktadır: Serflik sistemi ve devletin otokratik yapısı. Bu engellerden ilkinin ortadan kaldırmaya yönelik reformu gerçekleştiren kişi, 1855 yılında başa geçen II. Aleksandr olmuştur. İkinci reform için sırasıyla 1905 ve 1917 devrimleri beklenecektir.

2.1.2. Reform Dönemi: II. Aleksandr (1855-1881)

II. Aleksandr dönemi hem Rus tarihinde hem de Çehov oyunlarını anlamada çok önemli bir yere sahiptir. 1855’ten 1881 yılına kadar süren II. Aleksandr yönetiminde Rus İmparatorluğu büyük reformlara sahne olmuştur. II. Aleksandr’ın reformları, 18. yüzyılda başlayan modernleşme girişiminden sonra toplumsal değişim sürecine ivme katan en büyük reformlardır. II. Aleksandr “Büyük Petro zamanından beridir Rusya tarihinde eşi görülmemiş reformlar yapmaya karar vermiş ve

¹⁷ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 332.

¹⁸ **A.e.**, s. 355.

uygulamaya koymuştur.”¹⁹ II. Aleksandr, Rus topraklarının iç problemleri ile ilgilenmiştir; serfliği kaldırmanın yanı sıra lokal yönetimler olan **zemstvo** kurumlarını kurmuş, hukuk sistemini Avrupa modeline göre iyileştirmiş ve seçilmiş parlamento **duma** için çalışmalara başlamış, ancak bu çalışmasını tamamlayamadan 1881 yılında bir suikast ile öldürülmüştür.

II. Aleksandr’ın reformları arasında, toplumsal yapıya etki eden en büyük reform şüphesiz 1861 yılında serfliğin kaldırılması olmuştur. Serfliğin kaldırılması reformu neticesinde, toplumun temelini oluşturan toprak sahibi kibar sınıf ve onlara bağlı serflere dayanan yüzyıllarca süregelen feodal sistem değişikliğe uğratılmıştır.

Serfliğin kaldırılmasının ardından uygulanan bir diğer reform, yerel yönetim reformu, yani **zemstvo** sisteminin kurulması olmuştur. Bu reformdan evvel var olan model, toprak sahiplerinin söz sahibi olduğu bir taşra yaşantısıdır. II. Aleksandr yönetiminde, bu sistemin yerine, yerel halkın il ve ilçelerde kendi kendisini yönetmesi mantığına dayanan **zemstvo** sistemi kurulmuştur:

“1864 yılının Ocak ayında getirilen yeni kanun yerel yönetimde güçlü bir modernleşme ve demokratikleşmeyi temsil ederken, kırsal Rusya’nın önemli ihtiyaçlarını karşılamak üzere yerel inisiyatif ve faaliyetlerin harekete geçirilmesini öngörüyordu. İl ve ilçe düzeylerinde yerelin kendi kendini yönetmesine yönelik zemstvo meclisleri ve kurulları oluşturulmuştur. (...) İlçe zemstvo meclislerinin seçmenleri üç başlık altında toplanabilir: kasabalar, köylü komünleri ve kibar sınıf dışındakiler dahil olmak üzere tüm bireysel toprak sahipleri. (...) Eğitim, sağlık hizmetleri, veterinerlik, sigorta, yol yapımı, acil durumlar için gıda stoklarının oluşturulması gibi yerel ihtiyaçların birçoğu zemstvo kurumlarının sorumluluğundaydı.”²⁰

Bu yapılanmanın pek çok yararı olmuştur; doktorlar, veterinerler, öğretmenler gibi birçok meslek grubu taşra halkının ihtiyaçları ile buluşmuştur. Yazarlık

¹⁹ A.e., s. 381.

²⁰ A.e., s. 388-389.

kariyerinin haricinde esasen tıp eğitimi bulunan Anton Pavloviç Çehov da bir doktor olarak, **zemstvo** bünyesinde medikal çalışmalar için aktif rol almıştır. Çok sayıda köylüyü ücretsiz olarak tedavi etmiş, kolerayı önlemek ve sağlık tedbirlerini artırmak için çalışmıştır. Bunun dışında **zemstvo** kapsamındaki okul ve yol inşaatlarına destek verdiği de bilinmektedir.²¹

Rus devleti için **zemstvo** sisteminin kurulması toplumsal iyileşme için önemli bir adım olmuştur, ancak reformunun yetersizlikleri de bulunmaktadır:

“[Zemstvo sistemi] uzunca bir süre boyunca imparatorlukta Rusların ağırlıklı olarak yaşadığı 34 bölgede uygulanmış, sınır illerinde uygulanmamıştır. Aynı zamanda vergi toplama hakkı bulunurken, birçoğuna göre bu hak sınırlı veya yetersizdi. (...) En küçük zemstvo birimi olan ilçe, birçok ihtiyacı etkin ve hızlı şekilde yerine getirmek için fazla büyüktü (...)”²²

Çehov oyunlarından “Vanya Dayı”daki Doktor Astrov karakterinin, aydın bir doktorun, yozlaşmış bir taşra bölgesinde **zemstvo** sistemi içerisinde tek başına çabaladığı görülmektedir. Bu, oyun incelemesi bölümünde ele alınacağı üzere, **zemstvo** reformu ile yeterli taşra kalkınmasının sağlanamamış olmasının oyunlardaki bir örneğidir. Sistemin problemleri gelecek yöneticiler tarafından geliştirilmeye açık ve muhtaç kalmıştır. Ancak daha sonra gelen çarlar sistemi iyileştirmeyi bir kenara bırakıp bu uygulamaları geri çekmeye yönelik karşı reformlarda bulunduklarından, söz konusu reformlar hiçbir zaman yeterli etkinliğe ulaşamamıştır.

²¹ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 18.

²² Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 389.

Serfliğin kaldırılması ve **zemstvo** sisteminin kurulması dışındaki bir diğer II. Aleksandr reformu, yargı reformudur. Yargı reformu büyük reformların en başarılılarından olmuştur:

“Reformun en önemli özelliği mahkemelerin yönetimden ayrılmasıydı. Bürokrasinin bir parçası olmaktansa, yargı hükümetin bağımsız bir organı haline gelecekti. Yargıçların işten çıkarılması veya tayin olmaları sadece yargının kararıyla olabilecekti. Yargı prosedürleri kamuya açık ve sözlü hale kavuşacak, eski bürokratik gizlilik ortadan kalkacaktı. Tarafların mahkemede kendilerini ifade etmeleri ve uygun yasal destek almalarının yolu açıldı. Aslında reform Rusya’da hızlı bir şekilde toplumda ön plana çıkacak şekilde avukatların ortaya çıkışına sebebiyet verdi. (...) Tüm Rusların kanun önünde eşit olmaları ve aynı muameleyi görmeleri sağlandı. Genel sistemin dışında kalan mahkemeler ise askeri ve ruhban mahkemeleri ile geleneksel kanunlara göre yaşayan köylülerin özel mahkemeleri olmuştur.”²³

Söz konusu büyük reformların hepsi, Rus toplumsal yapısının değişime uğramasında büyük rol oynamıştır ve 1860 kuşağı aydınları için ilham verici olmuştur. Bu dönemde, toplumsal gelişmenin önünün açıldığı düşünülmüş, hatta uygulanan reformlar halkın daha fazlasını (meşrutiyet gibi) istemesine sebep olmuştur. Ancak, toplumsal gelişmeye ve reformların devamına olan inançlar, II. Aleksandr’ın 1881 yılındaki ölümünden sonra başa geçen oğlu III. Aleksandr ile başlayan gerici karşı-reform döneminde yıkıma uğramıştır. III. Aleksandr, babasının gerçekleştirdiği devrimci adımları geriye döndürmek için çalışmıştır. Hükümdarlığı süresince (1881-1894) bir sansür ve baskı rejimine tanık olunmuş, eğitime, basım ve yayına ulaşım zorlaşmıştır.²⁴ Sıradaki başlık altında incelenecek olan söz konusu gerici dönemin toplumun aydın sınıfı üzerinde yarattığı hayal kırıklığıyla Anton Pavloviç Çehov’un oyunlarının çoğunda karşılaşılmaktadır.

²³ A.e., s. 390.

²⁴ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 21-22.

2.1.3. 1881 Sonrası Gerileme ve Karşı Reform Dönemi: III. Aleksandr (1881-1894) ve II. Nikolay (1894-1905)

III. Aleksandr ve II. Nikolay dönemleri (1881-1905), “politik açıdan derinleşen krizler ve otokrat monarşinin gücünü korumaya çalışmak adına yoğunlaşan çabalarla geçmiştir.”²⁵ Bu dönemde, II. Aleksandr’ın reformlarına yenileri eklenmediği gibi mevcut reformların da etkisini azaltmaya yönelik baskıcı bir gerileme dönemine girilmiştir. Yeni yönetim, II. Aleksandr döneminde getirilen yenilikleri durdurmaya yönelik bir karşı-reform ve baskı politikası uygulamıştır. Bu uygulamalardan bazıları şu şekildedir:

Bölgelere atanan memurlara kamu düzenini bozabilecek kişilerin üstünü arama, tutuklama, hapsedme gibi geniş otoriteler verilmiştir. Yeni bir düzenleme ile radikal yayınlar kontrol altına alınmıştır. 1884 Üniversite Kanunu ile üniversite özerkliği kaldırılmış, öğrencilerin topluluk kurmaları ve temsil edilme talepleri baskılanmıştır. 1889 yılında **zemstvo** mantığına tamamen ters bir şekilde, bölgelere köylüler üzerinde denetleme yürütecek memurlar atanmıştır. Bu kişilere bölgelerde halk tarafından seçilmiş köylü memurları denetleme, onların kararlarını gözden geçirme, yaptırım uygulama, para veya hapis cezasına çarptırma hakkı verilmiştir. Bunların dışında, Ortodoksluk mezhebi dışındaki mezheplere baskı artmış ve Ruslaştırma politikası gitgide sertleşmeye başlamıştır.²⁶ Bu gelişmelerin neticesinde, II. Aleksandr’ın reformları ile toplumsal gelişmeye inanan toplum kesimleri, gerileme döneminde derin bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Serfliğin kaldırılması ve **zemstvo** gibi II. Aleksandr reformlarından sonra 1881 sonrası dönemde reformların durması,

²⁵ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 404.

²⁶ **A.e.**, s. 407.

yerlerine baskıcı karşı-reformların gelmesi, halkın durumu ve aydın kesim arasında yayılan Marksist düşünce Rus devrimine giden süreci hızlandırmıştır.²⁷

Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Rus topraklarının bütün katmanlarına huzursuzluk hâkim olmuştur. Uzunca bir süredir köylü ve öğrenci isyanları meydana gelmektedir. Bunlara ek olarak; süregelen toplumsal değişimin bünyesindeki sanayileşme, fabrikalaşma ve şehirleşme gibi süreçlerin neticesinde yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır ve bu sınıf da halinden hiç memnun değildir. Bu sınıf işçi sınıfıdır. Otokratik çar yönetimi altında, temel haklardan yoksun olumsuz koşulları en sert şekilde deneyimleyen sınıflardan biri işçi sınıfı olmuştur. Bu olumsuz ortam, 1905 ve ardından gelen devrimlerin kapısını aralamaya başlamıştır: “Rusya, yirminci yüzyılın başında karıştı. Ülkenin dört bir yanında işçi gösterileri ve grevler oluyordu. 1898’den itibaren neredeyse sürekli öğrenci gösterileri gerçekleşiyor, huzursuzluk artıyordu.”²⁸ İşte bu karışık sosyal ve politik ortamda, hükümet tarafından gerçekleştirilen “Kanlı Pazar” toplumdaki devrim talebini geri dönülmez şekilde ateşlemiştir:

“Devrim hükümet tarafından gerçekleştirilen, inanılması güç bir baskıcı şiddet olayıyla başladı. 22 Ocak 1905 tarihinde (Rus takviminde 9 Ocak), polis Kışlık Saray’a doğru yürüyen ve çara taleplerini bildirmek isteyen dev bir işçi gösterisine ateş açarak, resmi tahminlere göre 130 kişiyi öldürdü ve yüzlercesini yaraladı. Rus tarihinde “Kanlı Pazar” olarak bilinen bu olay, tüm imparatorluk çapında daha önce benzeri görülmemiş politik ve sosyal bir değişim sürecini başlattı. (...) Katliam sonrasında ülkede tepkiler yağdı ve devrimci harekete destek bir kat daha arttı. Konuda uzman birçok tarihçinin savunduğu gibi, “Kanlı Pazar” a kadar çara sadık olan birçok işçi ve çar arasındaki bağ kopmuş oldu. (...) II. Nikolay ve hükümeti sonunda teslim oldu. 30 Ekim tarihinde imparator, Witte’nin danışmanlığıyla Ekim Manifestosu’nu yayımladı. Bu kısa belgeyle tüm Ruslara sivil özgürlükler garantilemiş, tüm kanunları geçirme veya reddetme yetkisi bulunan ve gerçek anlamda yasama faaliyetini

²⁷ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 18.

²⁸ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 421.

devralacak bir Yasama Meclisi (Duma) kurulacağı sözü verilmiş, Rusya’da yeni düzenin daha da genişleyeceğinin altı çizilmişti. Kısacası, Ekim Manifestosu’yla Romanov imparatorluğu meşrutiyete dönüştü.”²⁹

1905 Devrimi, çarlık rejimine karşı gerçekleşen büyük bir kitlesel devrim girişimi olarak, 12 yıl sonra 1917’de İmparatorluğun yıkılacağına habercisi olmuştur.

“Bu devrim, aslında kökenleri 1860’larda II. Aleksandr’ın başlattığı, (...) Rus çarlık sistemindeki sosyal ve ekonomik gelişmelere, özellikle 1880’lerden beri görülen sanayileşme atılımlarına rağmen, politik sistemin değişmemesinin bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle, rejimin sosyal ve ekonomik gelişmelere uygun bir biçimde dönüşmemesinin ifadesidir.”³⁰

Karabulut, Ekim Devrimini şu şekilde tanımlamıştır:

“Kapitalist-endüstri toplumunun yarattığı burjuvazinin ve toprak sahiplerinin iktidarı, Rusya’da Ekim Devrimi’yle birlikte Bolşevikler tarafından yıkılarak, yerine proletarya egemenliğine dayalı yeni bir iktidar kurulmuştur.”³¹

Sırasıyla modernleşme, kapitalistleşme, sanayileşme, serfliğin kaldırılması reformlarının ardından rejimin değişiminin beklenmesi ancak toplumsal alandaki dönüşümlere eşlik eden bir politik değişim meydana gelmemesinin sonucu olarak, Rus İmparatorluğu’nun 1917 Devrimi ile resmi olarak yıkılması ve 1922’de Sovyetler Birliği’nin yönetime geçmesi ile sonuçlanacak olan süreç adım atılmıştır.

²⁹ A.e., s. 421-423.

³⁰ Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 80.

³¹ Tufan Karabulut, **Modern Tiyatro: Klasikten Postmoderne Oyun Yazımı ve Sahnelemedeki Yönelişler**, İstanbul, Mitos-Boyut Yayınları, 2014, s. 110.

2.2. YAPISAL ÖZELLİKLER

Bu başlık altında, 19. yüzyıl Rus toplumunun yapısal özellikleri ele alınmıştır. Bu çerçevede, sırasıyla, Rus İmparatorluğu'nun coğrafi, siyasal, ekonomik, dini, etnik ve toplumsal cinsiyet özellikleri incelenmiştir.

2.2.1. Coğrafi Yapı

Rus İmparatorluğu bu dönemde, 8,5 milyon mil karelik bir alana yayılmıştır, bu “Kuzey Amerika kıtasından daha büyük bir alandır.”³² Fiziki yapısı uçsuz bucaksız ovalardan oluşmaktadır ve Batı Avrupa'dan Japon Denizi'ne, kutup tundrasından İran'a kadar uzanmaktadır.³³ Diğer bir deyişle, Rus İmparatorluğu, Batı Avrupa'dan Sibiry'a'nın derinliklerine kadar uzanan kocaman bir ova yapısındadır ve bu coğrafyaya oldukça sert bir karasal iklim hakimdir.

İmparatorluğun coğrafi yapısı Rus toplumsal hayatında etkili olması açısından dikkate değerdir. Upuzun ovalardan oluşan topraklarda yerleşim yerleri arasındaki mesafeler oldukça fazladır ve sert iklim ile dönemin teknolojik altyapısı da göz önünde bulundurulduğunda ulaşım şartları oldukça zordur. Bu sebeple Rus toplumunda birbirini ziyarete giden insanların birkaç gün yatıya kalması alışageldik bir durumdur. Bu bilgi, Çehov oyunları ve diğer Rus eserlerindeki tek bir mekânda bir araya gelmiş birçok kişiyi anlamlandırmada anahtar görevi görmektedir.

³² Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 4.

³³ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 18.

2.2.2. Siyasal Yapı

I. Petro zamanına kadar bilinen adıyla Rus Çarlığı veya I. Petro sonrasında anılan adıyla Rus İmparatorluğu, otokrasi rejimi ile yönetilmekte olan bir devlettir. “Otokrasi” kelimesi, Yunanca kökenli olup; “ben” ve “kendi” anlamlarına gelen **auto** kelimesi ile “güç” ve “iktidar” anlamlarına gelen **kratia** kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu terim, “anayasal sınırlamaları olmayan monarşik yönetim tarzı”³⁴ veya “hükümdarın, bütün siyasi kudreti elinde bulundurduğu yönetim biçimi”³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

“Moskova siyasetinin en güçlü olan geleneksel görünüşü, Rus devletinin etkili bir şekilde otokrat, mutlakçı ve babadan kalma (bütün devlet ve toplumun hükümdarın özel malı olduğu iddiası), hatta bir tür “oryantal despotizm” haline geldiğidir. Başka bir deyişle, çara hitap ederken Ruslar tarafından sıklıkla tekrarlanan formülde bütün Moskovalılar hatta en üsttekiler bile çarın “köleleriydiler” (kholopy).”³⁶

Yukarıda sözü edilen, yönetim biçimi sebebi ile toplumda yerleşik hale gelen bir ‘kul bilincidir’. Kul bilincinin hâkim olduğu bir toplumda bireylerin otonomilerinin zayıf kalması beklenir; dolayısıyla bu kişilerin kendi hayatlarını anlamlandırma, idare etme ve kendileri için doğru kararları alma yetilerinin gelişmemiş olması normaldir. Çehov oyunları ve diğer Rus eserlerinde tasvir edilen Rus insanının hareketsizlik ve aksiyona geçememe halinin boyutlarından biri, toplumun bu kul bilincinde aranabilir.

³⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 3. bs., İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s. 652.

³⁵ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1704.

³⁶ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 194.

Rus toplumunda anayasal bir devlet için ilk adımlar ancak Çehov'un ölümünden bir sene sonra 1905 yıl itibariyle atılmaya başlanmıştır. Bu yıla kadar, Rus toplumu tam yetkili bir otokrasi rejimi altında, yüksek oranda merkezileşmiş bir bürokrasi ile yönetilmiştir. Bürokrasinin bu denli merkeziyetçi oluşu, Rus yaşantısına büyük oranda etki etmiştir: Bruford'a göre, bürokratik yazışmalar St. Petersburg'daki bakanlıklardan il merkezlerine, oradan taşra kasabalarının merkezlerine, oradan köylere ulaşmakta, dolayısıyla, taşraya, planlaması St. Petersburg'da yapılmayan tek bir çivi çakılamamaktadır.³⁷

2.2.3. Ekonomik Yapı

Rus İmparatorluğu temelde her zaman kırsal nüfusun yoğunlukta olduğu bir tarım toplumu olmuştur. Rus ekonomisi ancak tezin üçüncü bölümünde incelenecek olan toplumsal dönüşüm süreci neticesinde 19. yüzyılda sanayileşip kapitalistleşmeye adım atmıştır ve pazar ekonomisi yerleşmeye başlamıştır. Bunun haricinde, Rus toplumu yüzyıllar boyunca tarıma ve kırsal ekonomiye dayanmıştır. Tarımda teknolojik gelişmelerden söz etmek ise yine ancak 19. yüzyıl itibariyle mümkün olmuştur.

“(...) tarım, ekonomik hayatlarının merkezindeydi. Çavdar, buğday, yulaf, arpa ve darı en temel ürünlerdi. Tarım teknolojisi yüzyıllardır nasılsa öyleydi. Alet edevat arasında ahşap ve demir sabanlar, tırmıklar, tırpanlar ve oraklar vardı. Öküz ve at, çekiş kuvvetini sağlıyordu ve gübre işlevi görüyordu. Hayvan yetiştiriciliği, sebzecilik ve özellikle batıda keten ve kenevir gibi daha özel ekinlerin yetiştirilmesi, avcılık ve balıkçılık, arıcılık köylülerin en önemli geçim kaynaklarıydı.”³⁸

³⁷ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 147.

³⁸ **A.e.**, s. 189.

19. yüzyıla gelindiğinde ise, Rus İmparatorluğu'na kapitalizm ve sanayileşme yerleşmeye başlamıştır. Artık büyük ölçekli sanayi tipi üretim ile iç ve dış pazarlarda ticaret ekonomik hayata katılmış, ekonomik düzen değişime uğramıştır. Serflerin tarımsal üretimine dayalı ekonomiden, ticaret ve büyük ölçekli üretimin ön plana çıktığı bir ekonomik sisteme dönüşüm, toplumsal alanda sınıfsal değişimler ile sonuçlanmıştır. Serf emeğine dayalı üretimin desteklediği toprak sahibi kibar sınıf inişe geçerken, ticari zekâ ve ekonomik sermaye sahibi tüccar sınıf yükselmiştir. Toprak sahipleri *vişne bahçelerini* kaybederken, *Lopahin'ler* güçlenmeye başlamıştır. Ekonomideki dönüşüm ve sınıfsal sonuçları, tezin ikinci üçüncü ve dördüncü bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

2.2.4. Dini ve Etnik Yapı

10. yüzyılın sonunda Hristiyanlığı benimseyen Rus Devleti, 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılması neticesinde, Hristiyanlığı Bizans yoluyla edindiği için Ortodoks kilisesine mensup olmuştur. Bu durum Rus tarihinde önemli sonuçlar doğurmuştur: Rus Devleti'nin Roma Katolik Kilisesi'nin dışında kalması, Avrupa ve Latin medeniyetinin geri kalanından izole olmasına neden olmuştur. Bu mezhep ayrımı Rus Devleti'nin Batı'dan izole olmasına sebep olarak, Rus toplumunun 18. yüzyıl itibarıyla giriştiği topyekûn Batılılaşma çabasının da dolaylı nedeni olmuştur.

Devletin etnik yapısına bakıldığında ise, Rus İmparatorluğu'nda yoğun bir etnik çeşitlilik mevcut olduğu görülmektedir. İmparatorluğun çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, içerisinde pek çok farklı etnik kökenden topluluk biriktirmesini sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluk'ta 8,5 milyon mil kareye yayılmış olan topraklarda Tatar, Kazak, Slav, Yahudi, Alman, Polonyalı; farklı dini ve etnik

kökenden pek çok toplum yaşamaktadır.³⁹ Bu etnik ve dini azınlıklara karşı tutum İmparatorluğun tarihi süresince temkinli bir karakterde olmuştur:

“Polonyalı soylular, Kazak liderler, Baltık Almanlar, Yahudiler ve Müslümanlar çoktan kurumlar geliştirmişlerdi ve güçlü bir farklı kimlik duygusuna sahiplerdi. (...) Farklı gruplara yönelik politikalar çeşitliydi (...) Genel olarak eğilim seçkinleri bünyeye katmak, asimile etmek ve yerel özellikleri göz ardı etmektir. (...) Yahudi ve Müslümanlara da şüpheyle bakılıyordu.”⁴⁰

Yukarıdaki yapıya ek olarak zaman zaman, İmparatorluk’ta farklı etnik gruplara karşı oldukça sert bir tutum sergilendiği de olmuştur. 1880’lerin gerici atmosferinde, milliyetçiliği empoze etmek adına Yahudi ve Orta Asya Müslümanları gibi farklı etnik ve dini kökenli vatandaşlara karşı toplumdan soyutlayıcı ve yer yer soykırıma varan kötü bir siyaset uygulanmıştır.⁴¹ Tezin oyun incelemesi bölümünde, “İvanov” isimli oyunun analizinde “Yahudi Meselesi” başlığı altında, bir Ortodoks Rus ile evlenen Yahudi asıllı Anna Petrovna’nın durumuna değinilecektir.

2.2.5. Toplumsal Cinsiyet

Rus İmparatorluğu ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. Ataerkil, “soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk düzeni”⁴² anlamına gelmektedir. Bu toplum tiplerinde, kadınlar temelde toplumsal alanda anne

³⁹ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 18.

⁴⁰ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 293.

⁴¹ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 73.

⁴² Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfıkar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 155.

olarak önem teşkil etmektedir ve son derece kısıtlanmış bir toplumsal hayatları, daha çok domestik rolleri bulunmaktadır. Ancak farklı sosyal katmanlarda durum farklıdır. Yüksek sosyal katmanlardaki kadınlar sosyal hayata çok daha entegre olarak yaşamaktadırlar:

“Seçkinlerin Batılılaşmış ve çoğunlukla eğitilmiş eşlerinin keyfini çıkardığı büyüleyici ayrıcalık halkasının (ve elbette imparatoriçelerin) dışında kalan kadınlar erkeklerin yüklerini çekme mecburiyetindeydiler ki, buna ev sorumluluklarının ve aile hiyerarşisinin ataerkil yükleri de eklenir.”⁴³

Yukarıdaki bilgi bu tezin bağlamını oluşturan Çehov oyunları açısından oldukça değerlidir, Çehov’un aristokrat kökenli ve kibar sınıf üyesi kadınlarının gerçekten de toplumun genelindeki toplumsal cinsiyet rollerinden oldukça farklılaşmış bir hayat içerisinde oldukları görülmektedir. Bu kadınlar, toplumsal alanda bulunmakta, sohbetlere, davetlere katılmakta, iyi eğitim almaktadırlar. Toplum genelinde kadınların eğitime ulaşımı oldukça sınırlıdır, ancak yüksek sınıftan gelen kız çocukları, “Üç Kız Kardeş”in Olga, Maşa ve İrina’sı gibi, evde özel olarak eğitilmektedirler. Kız çocuklarının eğitimi, toplumun her kesiminin ulaşabileceği bir olanak değildir.

Ancak neticede ataerkil bir toplum yapısı içerisinde yaşamamanın kibar sınıftan olsalar dahi, bu kadınlar üzerinde de etkisi bulunmaktadır; yanlarında bir erkek bulunmadan güçlü kalamamaktadırlar: “Üç Kız Kardeş”teki İrina örneğinde olduğu gibi, o kişi idealindeki eş olmasa dahi biri ile evlenme kararı almaktadırlar.

⁴³ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 292.

2.3. TOPLUMSAL SINIFLAR

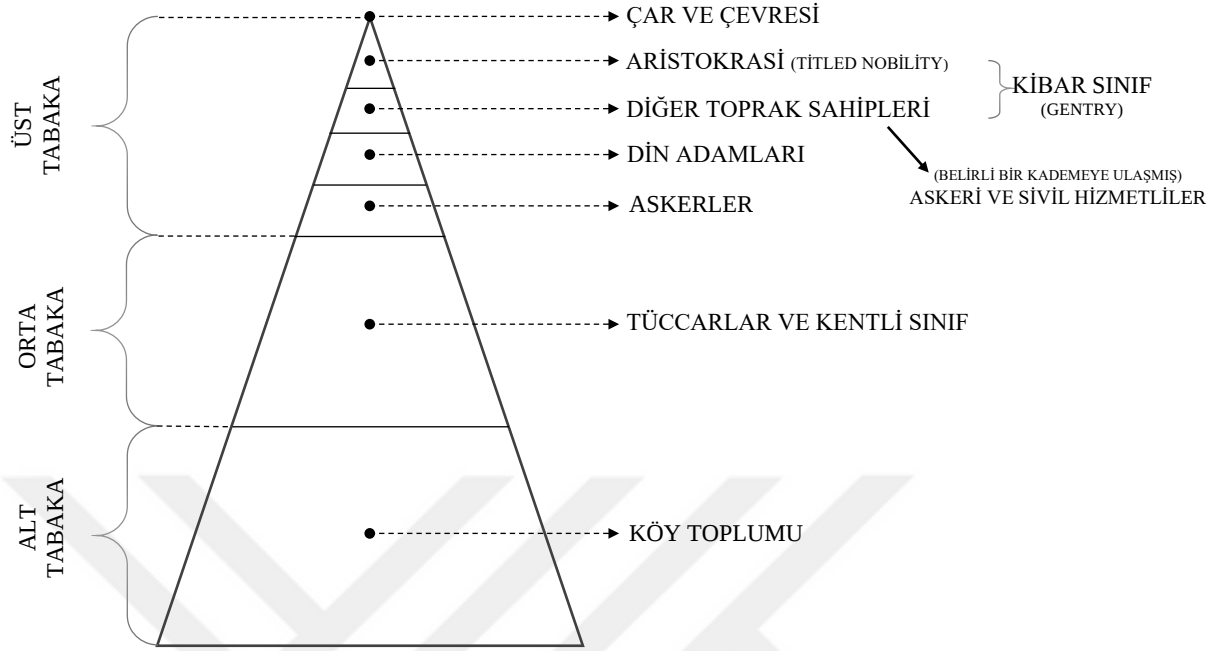
Bu başlık altında, Rus İmparatorluğu'nun toplumsal değişim süreci içerisine girmeden önceki temel toplumsal sınıfları ele alınmıştır. Tezin odak noktasını oluşturan 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün Rus toplumsal sınıflarını nasıl etkilediğinin anlaşılması için, öncelikle, Rus İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca var olmuş temel sosyal sınıfların bilinmesi gerekmektedir.

Tezin dördüncü bölümünde, Rus toplumsal dönüşümü neticesinde Rus toplumsal hiyerarşisine eklemlenen yeni sosyal sınıflar (burjuvazi, proletarya gibi) ve daha önceden var olan toplumsal sınıfların Rus toplumsal dönüşümünü nasıl deneyimledikleri (aristokrasinin toplumsal alandaki gücünü kaybetmesi gibi), “Sınıfsal Değişim ve Dönüşümler” başlığı altında incelenecek, oyun incelemesi bölümünde ise bu dönüşümlerin Çehov oyunlarındaki izleri sürülecektir. Ancak, öncelikle Rus toplumsal değişimi öncesindeki yüzyıllarca var olmuş toplumsal yapıyı anlamak gerekmektedir.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü öncesinde, Rus İmparatorluğu'nun oldukça hiyerarşik ve sınıflı bir toplumsal yapısı vardır. Toplumsal sınıflara aidiyet kalıtsal olarak aktarılmakta, toplumsal sınıflar arası geçişler mümkün olamamaktadır. Sınıf bilinci öylesine yerleşiktir ki, belirli bir toplumsal sınıfa ait olmayanlar (babası rahip olup kilise hizmetine katılmayanlar veya babası tüccar olup kendisi ticaret yapmayanlar), devlet evraklarında “hiçbir sınıfa ait olmayan” anlamına gelen **raznochinstsy** terimi ile tanımlanmaktadır.⁴⁴

⁴⁴ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 124.

Şekil 1: Rus İmparatorluğu'nun Toplumsal Değişim Öncesi Sınıf Hiyerarşisi

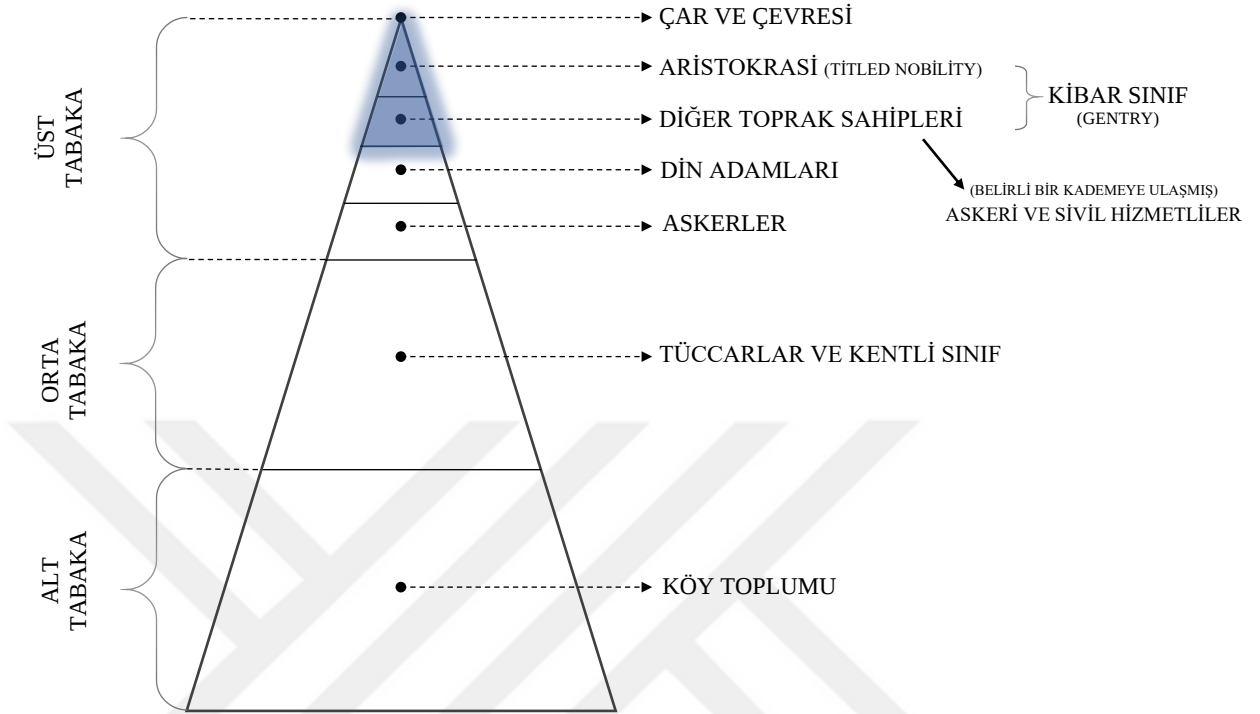

Rus İmparatorluğu'nun sınıfsal yapısını bir piramit olarak düşünersek (bkz. Şekil 1), en tepede çar ve çevresindekiler bulunmakta, daha sonra soylu aristokrasi, diğer toprak sahipleri, din adamları ve askerlerin oluşturduğu imtiyazlı üst sınıf gelmekte, piramidin ortasında tüccarlar ve diğer kentli sınıf yer almakta, piramidin tabanını ise özgür ve serf köylüleri içine alan köy toplumu oluşturmaktadır. Bu piramide bakıldığında, en tepedekilerin toplum içerisinde en küçük nüfus oranına ancak en yüksek değere, tabandakilerin ise en yüksek nüfus oranına, ancak en düşük toplumsal değere sahip olduğu fark edilecektir. En tepedekilerden başlamak gerekirse:

2.3.1. Kibar Sınıf

Piramidin tepesinde, çar ve çevresinden hemen sonra kibar sınıf (İng. **gentry**) yer almaktadır (bkz. Şekil 2). Bu sınıfın içerisinde, soylu aristokrasi ve diğer toprak sahipleri (Rus. **pomeshchiki**) bulunmaktadır. Kibar sınıfı tanımlamak için farklı kaynaklarda zaman zaman “seçkinler”, “elitler” veya “üst sınıf” terimlerinin kullanıldığına da rastlanılmaktadır.

Şekil 2: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Kibar Sınıf

Yukarıdaki şekilde piramitteki yeri işaretlenmiş olan kibar sınıf, Rus İmparatorluğu’nda toplumunun geri kalanına taban tabana zıt bir zenginlik ve refah seviyesi içerisinde yaşayan imtiyazlı bir toplum katmanıdır. Bu sınıfın mensupları, kendilerine ait topraklar üzerinde çalışan serflerin karşılıksız hizmeti ve atalarından miras kalan imtiyazları sayesinde Rus taşrasındaki geniş arazileri, çiftlik evleri ve mülklerinde nüfusun geri kalanından orantısız şekilde kopuk bir lüks ve refah içerisinde yaşamaktadırlar:

“Nüfusun yüzde 1’inden biraz fazlasını oluşturan bu sınıf kesinlikle ülkede hayata egemendi (...) Hayat tarzları gittikçe incelikli ve pahalı, hizmetkar, zarif mobilyalar, ithal kitap ve sanat eserleri, pahalı balolar, çocukları için en iyi eğitim ve yurtdışı seyahatleri gerektirir hale geldi.”⁴⁵

⁴⁵ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 291.

Özellikle yaz aylarında, taşradaki mülklerinde bulunan toprak sahibi kibar sınıfın yaşamları, avlanma, balık tutma, kart oynama, enstrüman çalma, müzik dinleme, okuma gibi dinlendirici ve keyifli sayfiye aktiviteleri ile geçmektedir.⁴⁶

Kibar sınıf, en parlak zamanını, Çar I. Petro ve II. Katerina'nın hükümdarlıklarında, Rus modernleşme sürecinin aktörü olarak kullanılmasından itibaren yaşamaya başlamıştır. 1700'lerden 1861 yılında serfliğin kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde kibar sınıf, karşılıksız serf emeğine dayalı lüks ve incelikli bir yaşam sürmüşlerdir. Belirli bir sosyal sınıfa ait olmayan eğitilmiş kesimin (entelijansiya) Rus tarih sahnesine çıkışına kadar, Rus kibar sınıfı, eğitim ve aydın düşüncenin atfedildiği tek sınıf olmuş, eğitim ve diğer kültürel olanaklara ulaşım, kibar sınıfın statüsünü ifade eden bir ayrıcalık haline gelmiştir.

Hem serfliğin kaldırılmasından önce hem de sonrasında, kibar sınıfın, mülklerinde çalışan birden çok hizmetçileri, yöneticileri ve işçileri olmuştur. Bu pozisyonda görev yapan pek çok karaktere Çehov oyunlarında rastlanmaktadır.

Rus kibar sınıfı, Rus taşrasında büyük arazilere, çiftlik evlerine sahiptir. Sınıfın üyeleri arasında bütün yılı bu taşra mülklerinde geçirenler olduğu gibi, kış aylarını Petersburg ve Moskova gibi büyük şehirlerde geçirip yaz aylarını taşradaki mülklerinde geçirenler, yani yazlık olarak kullananlar da bulunmaktadır. Her hâlükârda, taşradaki lüks mülkler ve bu mülklerin yazlık ev olarak kullanımı Rus toplumsal değişimine kadar sadece kibar sınıfa özgüdür.

Rus toplumsal dönüşümüne kadar, taşradaki aristokratlar ve diğer toprak sahibi seçkinlerin sınıfsal özelliği olan taşra evi, değişen toplumsal hiyerarşide orta sınıfın

⁴⁶ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 23.

şehirli burjuvasının da benimsediği bir gelenek haline gelmiştir: **Dacha** adı verilen bu yazlık sistemi, Çehov’un “Vişne Bahçesi”nde aristokrat bir aileye ait olan taşra mülkünün yıkılıp yerine **dacha** inşaatı yapılması örneğinde olduğu gibi, yeni bir sosyal sınıfın toplumsal hiyerarşideki yükselişini simgelemiştir. Eski düzende sadece kibar sınıfa özgü bir gelenek olan taşra sayfiyesi, yeni ekonomik düzende, ekonomik egemenliği eline alan burjuva sınıfının statü göstergesi haline gelmiştir.

Kibar sınıfın kaderi, üçüncü bölümde incelenen Rus toplumsal değişimi unsurları olan sanayileşme, ekonomik değişim, serfliğin kaldırılması gelişmelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. 1861’de serfliğin kaldırılması, bu sınıf için sarsıcı olmuştur; serf emeğine dayalı uğraşsız hayatlarını kaybetmişlerdir. Toplumsal değişim neticesinde, cam fanuslarında minimum çaba ile yaşadıkları lüks yaşantılarının yerini, hayatta kalmak için çabalamaları gereken bir iktisadi dünya düzeni almıştır. Yüzyıllar boyunca Rus toplumsal hiyerarşisinin en tepesinde bulunan kibar sınıf, 19. yüzyılda değişen toplumsal düzende bozguna uğramıştır. (19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün kibar sınıf üzerindeki etkileri, dördüncü bölümdeki “Sınıfsal Değişim ve Dönüşümler” başlığı altında detaylı olarak ele alınmıştır.)

2.3.1.1. Aristokrasi

Kibar sınıfın daimî üyelerinden ilki soylu aristokrasidir. Aristokrasi, “soylular sınıfı”⁴⁷ anlamına gelmektedir. Bu sınıf, jenerasyonlar boyunca aktarılan soyluluk unvanlarına sahiptir. Kibar sınıfa aidiyet, Bruford’un “kökenleri eski hükümdarlara dayanan kontlar, baronlar vb. unvanları olanlar”⁴⁸ olarak tanımladığı aristokrasi mensubu olmayla mümkün olduğu gibi, yüksek kademede askeri ve sivil hizmet

⁴⁷ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 131.

⁴⁸ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018.

karşılığında da elde edilebilmekte ve belirli bir kademenin üzerine çıkıldığında gelecek kuşaklara aktarılabilmekteydi. Sıradaki başlık altında, kibar sınıfa aidiyetlerini hizmetleri karşılığında edinen askeri ve sivil hizmetliler incelenmiştir.

2.3.1.2. Toprak Sahipleri: Askeri ve Sivil Hizmetliler

Kibar sınıfın ilk ayağı soylu aristokrasi sınıfıyken, diğer ayağı askeri ve sivil hizmet karşılığında bu imtiyazı edinen diğer toprak sahipleri, yani *pomeşçiklerdir*. “Pomeşçik” kelimesi Türkçe’de toprak ağası veya toprak sahibi olarak karşılık bulmaktadır. Bruford, toprak sahibi pomeşçiklerden “askeri veya sivil hizmetleri sebebiyle çar tarafından toprak parçaları ile ödüllendirilenler” olarak bahsetmektedir.⁴⁹ Toprak sahipleri, Çehov oyunlarında en sık karşılaşılan sosyal sınıflardan biridir.

Aristokrasi ile birlikte hiyerarşinin en tepesinde bulunan ve kibar sınıfa dahil olan toprak sahipleri, belirli bir kademenin (dokuzuncu kademe) üzerindeki askeri ve sivil hizmetlilerdir. Rus İmparatorluğu’nda askeri ve sivil hizmet, kademelere ayrılmış hiyerarşik bir terfi mekanizması ile işlemektedir.

Sivil hizmetlilere, diğer adıyla devlet görevlilerine, **chinovniks** adı verilmektedir. Bu, her bir sivil hizmetlinin **chin** adı verilen kademelere mensup olduğuna atıfta bulunan bir kavramdır.⁵⁰ Sivil hizmette askeri rütbeler benzeri kademeler sistemini başlatan Çar I. Petro’dur. Tıpkı askeri rütbeler gibi, sivil hizmetliler için de çalıştıkları süre ile doğru orantılı olarak edindikleri on dört kademe

⁴⁹ A.e.

⁵⁰ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 147-148.

ve rütbe bulunmaktadır. Bu rütbeler, aşağıdaki tabloda denk oldukları askeri rütbeler ile birlikte verilmiştir:

Tablo 2: Askeri ve Sivil Hizmetlilerin Rütbeler Tablosu

ASKERİ RÜTBELER		SİVİL RÜTBELER	
1	Mareşal	Şansölye	
2	General	Esas Özel Danışman	
3	Korgeneral	Özel Danışman	
4	Tümgeneral	Esas Devlet Danışmanı	→ KİBAR SINIFA AİDİYETİN AİLEYE AKTARIMI
5	Tuğgeneral	Devlet Danışmanı	
6	Albay	Üniversite Danışmanı	
7	Yarbay	Hukuk Danışmanı	
8	Binbaşı	Üniversite Müşaviri	
9	Yüzbaşı	Ünversal Üye	→ KİBAR SINIFA AİDİYET
10	-	Kolej Sekreteri	
11	-	Donanma Sekreteri	
12	Üsteğmen	Guberniya Sekreteri	
13	Teğmen	Kabine Sekreteri	
14	Asteğmen	Kolej Kayıtçısı	

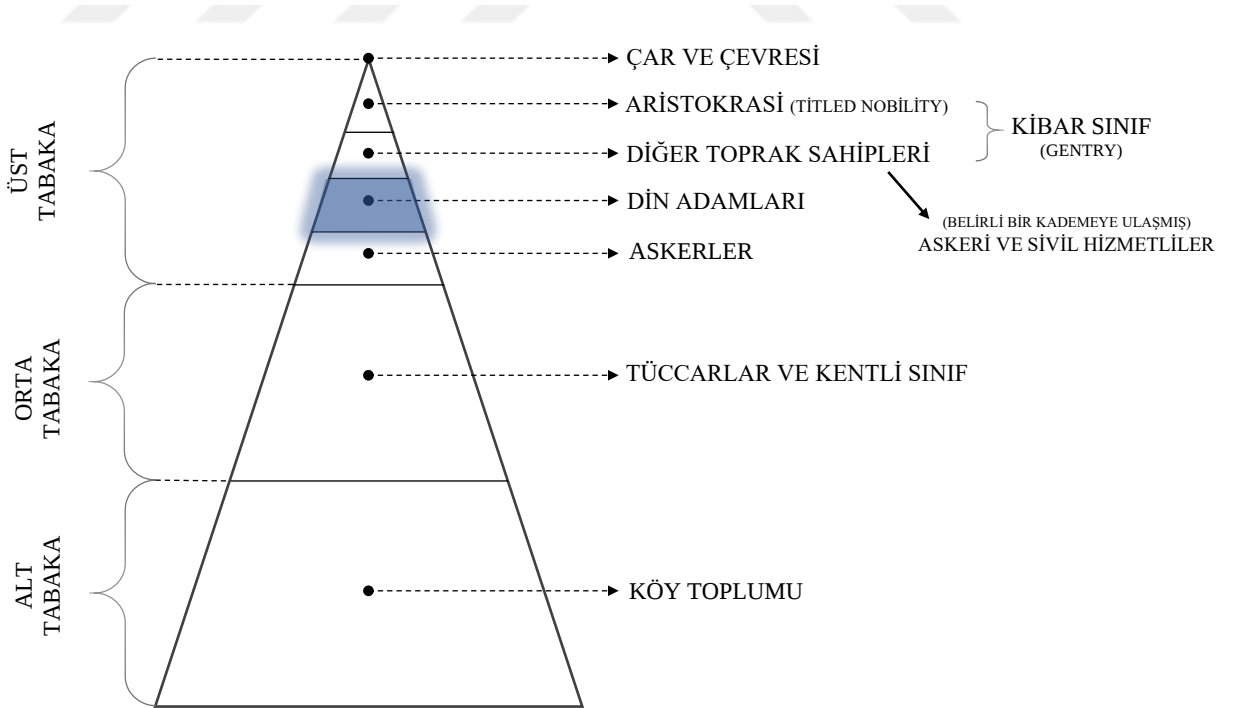
Askeri ve sivil hizmetli olan kişilerin rütbeleri yükseldikçe, toplumsal alandaki saygınlıkları artmaktadır. Hatta, kişi, dokuzuncu kademenin üstüne çıkmayı başardığında kibar sınıfa dahil olmaktadır. Kibar sınıfa aidiyeti ailenin gelecek kuşaklarına aktarmak ise dördüncü kademeye kadar yükselmeyle mümkün olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, emeklilik zamanı gelmiş bir profesör, herhangi bir istisnai durum olmadığı takdirde, dördüncü kademe ve üstüne erişmiş, dolayısıyla ayrıcalıklarını çocuklarına aktarmayı garantilemiş olmaktadır. Her bir kademenin maaşları, hitap unvanları (ekselansları, yüksek ekselansları gibi), üniformalarına takılan apoletler (sivil hizmetliler de üniforma giyiyordu) farklıdır.⁵¹

⁵¹ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 147-148.

Sivil hizmette rütbeler sisteminin problemleri de bulunmaktadır: Sistemin en zayıf noktalarından biri, uzmanlaşmaya olanak sağlamıyor oluşudur. Herhangi bir kademedeki bir devlet hizmetlisi, birden çok göreve koşulabilmekte, kademe atlamak ise, mesleki başarı ile değil, belirli bir kademde doldurulan zaman ile ölçülmektedir, dolayısıyla sistem hizmetlilerde mesleki özelleşme sağlamadan süre doldurma itkisi yaratmıştır. Bu nedenle, istisnalar dışında, toplumsal alanda herhangi bir mesleki özelleşmeye zaman ve emek harcamayan, terfi hırsı ile yoğrulmuş bireyler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle alt rütbelerde, Rus edebiyatında sıklıkla değinilen bir tema olan “yozlaşmış bürokrasiyi” doğmuştur. Bireysel başarıları ve kademe yükselmeye hesaba katılanlar dışındaki tüm insani değerleri göz ardı etmeye sebep olan bu sistem, devlet görevindeki insan kalitesini etkilemiştir.⁵²

2.3.2. Din Adamları

Şekil 3: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Din Adamları

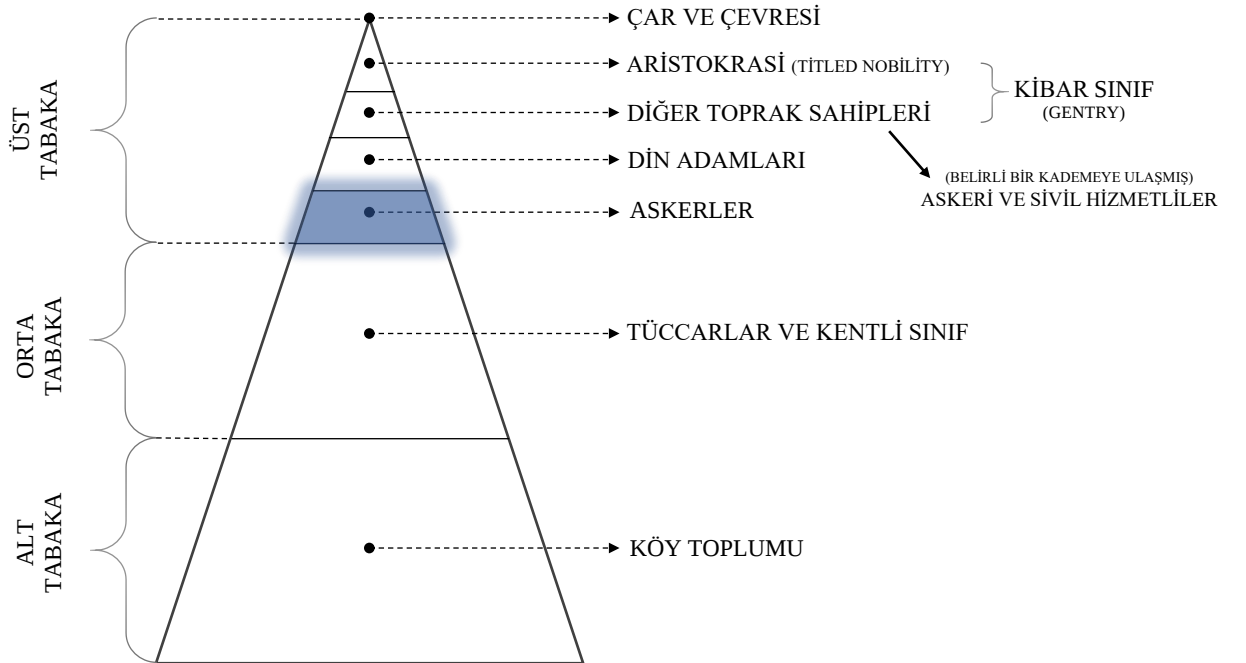
⁵² A.e., s. 147-150.

Rus İmparatorluğu’nda kibar sınıf dışında üst tabakaya ait ve imtiyazlı olan bir başka sınıf din adamlarıdır. Kiliseye bağlı çalışanlar, askerlik, vergi gibi birçok görevden muaftır. Ortodoks kilisesine bağlı bu sınıf, kendi içerisinde hiyerarşik bir yapı olup, hiyerarşi sırasıyla Moskova’daki kutsal Sinod, bölgelerin piskoposları ve yerel kiliseler ile manastırlar boyunca devam etmektedir. Rus kilisesi Çehov’un büyük oyunlarında “Vişne Bahçesi”ndeki Varya’nın manastıra dair replikleri dışında görünürlüğü olan sınıflardan biri değildir.

2.3.3. Askerler

Asker sınıfı da Rus toplumsal hiyerarşisinde ayrıcalıklı üst tabakaya dahildir. Rus İmparatorluğu’nun imtiyazlı üst tabakasındaki son sınıf olan askerler, Rus toplumunda her zaman değer ve saygınlık görmüş bir meslek grubu olmuştur.

Şekil 4: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Askerler

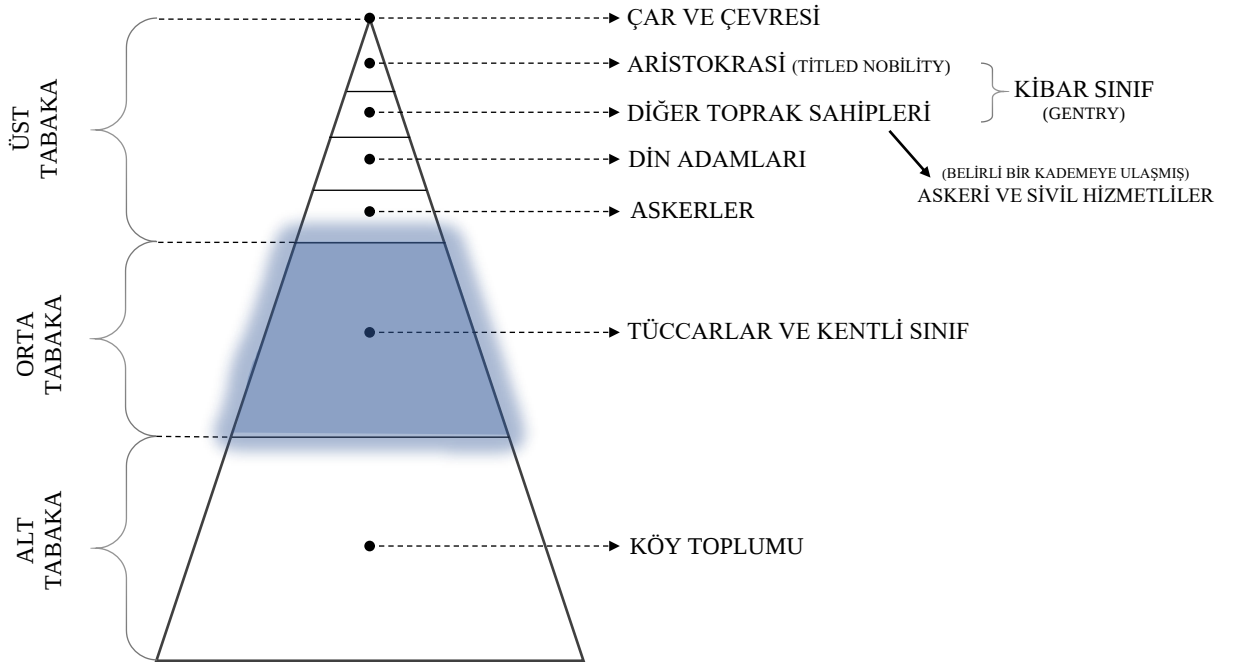

Asker sınıfı, özellikle Çar I. Petro'nun modernleşme girişimlerinden itibaren Batılılaşmış iyi bir eğitim sisteminden geçtikleri ve yurtdışı seyahatleri yaptıkları için toplum içerisinde gittikleri bölgelere teknik ve kültürel gelişmeler taşıyan uygarlaştırıcı bir güç görevi görmüşlerdir. “Üç Kız Kardeş”, bu toplumsal sınıfın toplumsal alandaki algılanışını ve karakteristiğini tamamiyle ortaya koyan bir eserdir.

2.3.4. Tüccarlar ve Kentli Sınıf

Rus toplumsal hiyerarşi piramidinde, toplumun geri kalanından nüfus olarak çok daha az olmalarına rağmen büyük imtiyazları bulunan ve lüks içerisinde yaşayan üst tabakanın ardından, orta tabaka gelmektedir. Henüz 19. yüzyıldaki değişim sürecine gelinmeden önce orta tabaka, alt tabakadan pek farklı değildir. Şehirde yaşayan tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan orta tabaka, esas sınıfsal değişimlerini bu katmanın içerisinde zengin burjuvanın doğduğu 19. yüzyılın sonlarında yaşayacaktır.

Şekil 5: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Tüccarlar ve Kentli Sınıf

Çehov'un da içerisinde doğmuş olduğu tüccar sınıfı da diğer sosyal sınıflar gibi hiyerarşik bir yapılanma içerisinde. Üç loncaya ayrılmış olan tüccar sınıfı içerisinde loncalar arası geçiş ve yükselme ticaret gelirine bağlıdır. 1. lonca, yurtiçi ve yurtdışı ticaret yapabilmektedir; fabrikaları, diğer üretim tesisleri, ticari taşımacılık yapabilecekleri denizyolu taşıtları vardır. 2. lonca, yurtiçi ticaret yapabilmektedir. 3. lonca ise, kasaba ve illerde satış yapabilmekte, maksimum 3 dükkân ve 30 çalışana sahip olabilmektedir. Çehov'un babası üçüncü loncadadır, bir defasında ikinci loncaya yükselmiş, ancak bu uzun sürmemiştir.⁵³

Kapitalist üretim ve ticaret biçiminin henüz benimsenmediği toplumsal değişim öncesi bu dönemde, orta sınıf, kapitalist sistemde karşımıza çıkan ve üretim kaynaklarını elinde bulunduran burjuva sınıfından oldukça farklı, çoğunlukla küçük ölçekli ticaret işleri yürüten insanlardan oluşmaktadır. Büyük ölçüde feodal tarım üretimine dayanan bu dönemde, tüccar sınıfı, aristokrasi ve toprak sahipleri ile kıyaslandığında, halkın geri kalan alt kesimlerinden farksızdır. Sınıf içerisinde aşırı zenginleşme ve farklılaşmanın önü henüz açılmamıştır. Toplumun geri kalanından farklı özellikler sergileyen bir orta sınıf bilincinin olgunlaştığını söylemek, 1860'lara kadar mümkün olmayacaktır.

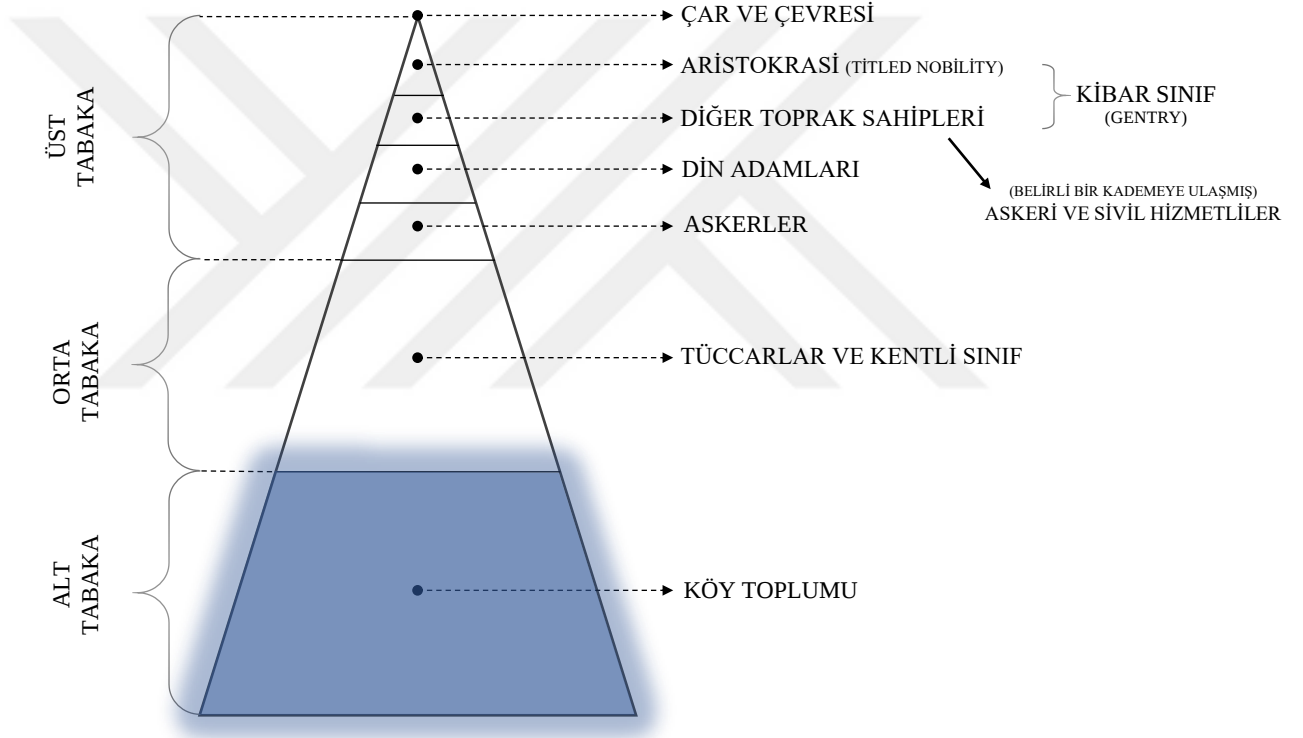
Diğer orta ve alt toplumsal katmanlardan refah seviyesi olarak pek bir farkı bulunmayan tüccar sınıfı, 19. yüzyılda, Rusya'da kapitalist üretim ve ekonomi biçimlerinin benimsenmesi ile kapitalist üretim araçlarını (fabrikalar, üretim teknolojileri, makineler vb.) elinde bulunduran burjuva sınıfı olarak yükselişe geçmiştir. Burjuva sınıfı, dördüncü bölümde "Sınıfsal Değişim ve Dönüşümler" başlığı altında incelenmiştir.

⁵³ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 24.

2.3.5. Köy Toplumu

Rus İmparatorluğu'nda toplumsal dönüşüm neticesinde işçi sınıfı toplumsal hiyerarşide en alt tabakaya eklemlenene kadar toplumsal sınıf hiyerarşisinin tabanında, köy toplumu bulunmaktadır:

Şekil 6: Rus Toplumsal Hiyerarşisi İçerisinde Köy Toplumu

Rus İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl toplumsal dönüşümünden önceki köy toplumu, taşra mülklerinde lüks içerisinde yaşayan aristokrasi ve toprak sahipleri ile taşrada çalışan köy öğretmenleri ve doktorları gibi taşra personeli dışında temelde iki katmandan oluşmaktadır: özgür ve serf köylüler.

Rus İmparatorluğu'nda toplumun %80'ini oluşturan köylü toplum, eğitimi olmayan ve asgari geçim sınırında yaşamaya çalışan bir sosyal gruptur. Bu sınıfın

içerisindeki özgür köylüler, Rus topraklarında 1861 yılına kadar hâkim olan *açık arazi* sistemine bağlı olarak tarımla ilgilenmişlerdir. Bu sistemde, ailelerin oluşturduğu **mir** adı verilen tarım ortaklığı tarafından, verimli ve ekilebilir arazi, geçim için yeterli olacak miktarda ekilmektedir. Ortak şekilde hasat yapılmakta ve paylaşılmaktadır. Köylünün hasattan kazandığı ve yaşam biçimi hiçbir zaman bolluk ve refah içerisinde olmamıştır. Taşranın koşulları, sadece toprak sahibi kibar sınıf için iç açıdır.

Kooperatif sistemine bağlı olarak geleneksel tarım ile hayatlarını sürdüren serbest köylüler dışında köy toplumunun diğer ana nüfusu *serf* köylülerdir. 1861 yılında Çar II. Aleksandr tarafından serflik sisteminin kaldırılmasına kadar toprak sahiplerine bağlı serfler köy nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır.⁵⁴ “Serf” kelimesi, “toprakla birlikte alınıp satılan köle”⁵⁵ anlamına gelmektedir. Serflik, Rus İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal sisteminin temeli olmuştur. Serfliğin, bir başka deyişle köylü esaretinin, temelleri Rus topraklarında çok eskiye dayanmaktadır. S erf adını alan köylüler, üzerinde yaşadıkları topraklarla birlikte toprak sahiplerine ait olup, alınıp satılabilmekte, miras bırakılabilmektedir. Hareketleri devlet eliyle sınırlandırılmış olan serf köylüler, hizmet ettikleri toprak sahiplerine bağımlı halde yaşamaktadırlar. Toplumda, serfliğin babadan oğula geçtiği ve bir kere serf doğanın hep serf kaldığı algısı söz konusudur.

Sosyal hareketliliğin yüzyılın yarısına kadar mümkün olmadığı Rus toplumunda, serfler için, iyi birer toprak sahibi dilemek dışında bir seçenek bulunmamıştır. Bu sınıfın ilgası ve sosyal hareketliliği 19. yüzyıl toplumsal dönüşümü bağlamında söz konusu olmuştur. S erf köylülerin bir kısmı, serfliğin kaldırılmasından

⁵⁴ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 120.

⁵⁵ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfıkar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1944.

sonra fabrikalarda veya şehirlerde düşük gelirli işler bulmuş ve işçi sınıfına dönüşmüştür. Ancak büyük çoğunluk taşradaki küçük kasabalarda yaşamaya devam etmiştir. Taşrada yaşamaya devam eden serfliği kaldırılmış köylüler için serflüğün kaldırılması hayat standartlarının iyileşmesi için yeterli olmamış, 1891 ve 1892'deki verimsiz hasatlar gibi pek çok unsur köylülerin açlıktan ölmelerine, hiçbir zaman toplumsal refaha ulaşamamalarına sebep olmuştur.⁵⁶

Rus toplumsal dönüşümü neticesinde bir toplumsal grup olarak serflerin yaşadığı değişim, dördüncü bölümdeki “Sınıfsal Değişim ve Dönüşümler” başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

⁵⁶ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL RUS TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ

Anton Pavloviç Çehov'un genel anlamda tüm eserlerinde, özel olarak ise bu tezin çalışma alanını oluşturan büyük oyunlarında ele aldığı Rus toplumu, 19. yüzyıl Rus toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinin etkisi altındadır. Rus toplumsal dönüşümü, temelleri 18. yüzyıldaki modernleşme hareketlerine kadar uzanan, toplumsal alan üzerindeki etkisini ise yoğun olarak 19. yüzyıldaki sanayileşme, kapitalistleşme, 1861'de serflüğün kaldırılması gibi unsurlar neticesinde yoğun olarak hissettirmiş bir büyük toplumsal değişim sürecidir.

Bu başlık altında, Rus toplumunun, Çehov eserlerinin zamansal bağlamını oluşturan 19. yüzyılda geçirdiği toplumsal dönüşüm sürecinin unsurları incelenecektir. Bu unsurlar sırasıyla modernleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme ile serflüğün kaldırılması olarak belirlenmiştir. Bir sonraki bölümde, bu toplumsal dönüşüm unsurlarının Rus toplumu üzerindeki etkileri, tezin inceleme kısmında Çehov oyunlarındaki izleri sürülmek üzere ortaya çıkarılacaktır.

3.1. MODERNLEŞME

Modernleşme, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün ateşleyici unsurlarından biridir. Temelleri 18. yüzyılda atılan bir Batılılaşma süreci olan *Rus modernleşmesi*, 19. yüzyıldaki büyük toplumsal değişimler için gerekli altyapıyı hazırlamış ve tekil olarak ele alındığında bile toplumsal katmanlar üzerinde oldukça büyük etkiye sahip olmuştur. (Bu etkilerden biri olan anomi, birinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeve bağlamında açıklanmıştır.)

Bu başlık altında, öncelikle, *modern* kavramı ve bu kavrama ilişkin olan *modern toplum* konsepti anlaşılmaya çalışılacak, daha sonra ise *modernleşme* kavramı incelenecektir. Kavramsal incelenmenin ardından, özel olarak *Rus modernleşmesi* incelemeye alınacaktır.

3.1.1. Kavram Üzerine

Modernleşme kavramının kökünü oluşturan “modern” kelimesi, “çağa uygun, çağcıl, asri, çağdaş” anlamlarına gelmektedir⁵⁷, bu tanımın içerisinde bulunan “çağcıl” kelimesi, “teknğin, bilimin yeniliklerinden yararlanan”, “çağdaş” ise “bulunulan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan” olarak açıklanmaktadır ki⁵⁸ her üç tanımda da vurgu, *modern* denen şeyin zamanın yeni teknikleri ve fikirlerine uygun olmasının gerekliliğindedir. Genel anlamıyla *modern*, “çağın anlayışına uygun olan” her şeyi

⁵⁷ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1574.

⁵⁸ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 421.

niteleyebilir, örneğin modern sanat, modern insan, modern mimari... Bu tezin kapsamında ise, toplumu niteleyerek *modern topluma* işaret edecektir.

Modern toplumu karakterize eden birçok toplumsal, siyasi, düşünsel, iktisadi yapı taşı bulunmaktadır: Kapitalizmin gelişmesi, kentleşme, ulus-devletlerin ortaya çıkışı, aydınlanma, rasyonalite ve pozitivizm fikirleri, seri üretim, teknolojik gelişmeler gibi pek çok gelişme bir araya geldiğinde genel kabul gören anlamıyla modern toplumu ortaya koyar.

Bu noktada zamanlama ön plana çıkar. Açıklamak gerekirse, “çağın anlayışına uygun olan” gelişmeleri ilk olarak üreten coğrafya *modern toplum* olur ve bu *modern toplum*, daha sonradan gelenler için modern olma standartlarını belirleme merciine dönüşür. Geri kalanlar ve bu tek yönlü modernlik algısını benimseyenler için yapılması gereken ise bu standartlara ulaşmaya çalışmaktır. Rus modernleşmesi de Batı’nın 18. yüzyılda oluşturduğu modernlik standartlarının gerisinde kalan Rus toplumunun modernliğe ulaşmak için ortaya koyduğu girişimlerinin bütünüdür.

Modernite veya *modernlik*, Batı Avrupa’da kendi doğal unsurları ile, kendi doğal süreci içerisinde ve kendiliğinden ortaya çıkan kendine özgü bir süreci ifade etmektedir. “Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder.”⁵⁹ Endüstri devrimi, kapitalizm, aydınlanma ve pozitivizm fikirleri gibi unsurların neticesinde Batı Avrupa’da gelişen *modernite*, Batı dışı toplumlarda bu gelişime ayak uydurma amacıyla sonradan ve topyekûn girilen bir modernleşme süreci şeklinde deneyimlenmiştir.

⁵⁹ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Haz. Tuncay Birkan, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 9.

Modernleşme, bir toplumun ‘modern’ bir toplumu model olarak alıp, bu modele uygun reform ve yenilikleri kendi toplumuna uygulaması ile gerçekleştirilen bir toplumsal değişim sürecidir. Başka bir deyişle bu, belirli bir seviyeye (zamanın Batı Avrupa’sı) ‘sonradan’ yetiştirme/uyum sağlama adına girilen bir uyumlanma süreci olarak algılanabilir. Tarihte, söz konusu modernliğin başlangıç noktası Batı Avrupa’da görüldüğü için, bu modernleşme süreci Batılı olmayan toplumların Batılılaşma girişimi olarak da adlandırılmaktadır. Modernleşme kuramındaki kilit fikir, “az gelişmiş toplumların Batı’da ulaşılan ekonomik refaha sahip olmak için kurtulmak zorunda oldukları geleneksel kurumlar içinde sıkışıp kaldıklarıdır.”⁶⁰

Batılılaşma, “Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikrîsel birleşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım olup, Batıya her yönüyle benzemek, yani Batı merkezli bir medeniyet anlayışına göre kendini yeniden yapılandırmak”⁶¹ olarak tanımlanabilir. Batı modernliği temsil ederken, bu düzeye ulaşmak isteyen ülkelerin başlattığı reform hareketlerine “Batılılaşma” adı verilmiştir. Literatürdeki kullanımı incelendiğinde, aynı anlama gelen bu iki kavramdan modernleşmenin zamanla Batılılaşma yerine tercih edilmeye başlandığı görülür. Belge, Batılılaşma girişiminin ilk örneklerinin Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında görüldüğünden ve zamanla Batılılaşma teriminin terk edilip yerine modernleşme kavramının yaygınlaştığından bahsetmektedir:

“Dünyada “Batılılaşma” adıyla tanınan bir süreç, bir program, bir fiil varsa, bunun ilk örneği Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında görülmüştü (...) Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesiyle Batı, Batı olacaktı. Özellikle ikinci olgu Batı’yı bütün dünyada tek ve benzersiz bir konuma yerleştirecek ve bundan böyle “Batılılaşma” fiili “Batılı” olmayan bütün dünyanın başlıca uğraşı

⁶⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız Battal, 4. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012.

⁶¹ Adem Alper Özcan, “Rus Modernleşmesi ve 1917 Öncesi Rusya’nın Toplumsal, Siyasal ve Demokratik Görüntüsü”, Academia.edu, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/13724070/Rus_Modernleşmesi_ve_1917_Öncesi_Rusya_nın_Toplumsal_Siyasal_ve_Demokratik_Görüntüsü, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

haline gelecekti. Daha sonraları, (...) kulağa daha nötr gelen “modernleşme” terimi daha yaygın bir tercih görecektir.”⁶²

3.1.2. Rus Modernleşmesi

Modernleşme, dolayısıyla Batılılaşma sürecinin dünyadaki ilk örneklerinden biri Rus toplumunda görülmüştür. Rus toplumu, bu dönemde Batı’dan kopuk durumdadır. Hatırlamak gerekirse, tezin ikinci bölümünde açıklandığı üzere, Rus Devleti 10. yüzyılın sonundan itibaren Hristiyanlığı benimsemiş, 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılması neticesinde, Hristiyanlığı Bizans yoluyla edindiği için Ortodoks kilisesine mensup olmuştur. Bu durum Rus Devleti’nin Roma Katolik Kilisesi’nin dışında kalmasına, dolayısıyla Avrupa ve Latin medeniyetinin geri kalanından izole olmasına neden olmuştur. İşte bu ve bunun gibi faktörler, dönemin ‘modernini’ temsil eden Batı’nın gelişmelerinin ithal edildiği bir modernleşme sürecine girilmesine sebep olmuştur. I. Petro’nun hükümdarlığı sırasında (1682-1725) başlanan köklü ve büyük (St. Petersburg şehrinin inşası gibi) modernleşme hareketleri Petro’nun ardıllarından olan Büyük Katerina (1762-1796) tarafından devam ettirilmiş ve daha da ileriye taşımıştır:

“Büyük Petro’nun reformlarından başlayıp Büyük Katerina’nın ölümüne kadar Ruslar kendilerini devasa ve önemli bir iş olan Batı’dan öğrenme işine verdiler. Rusya’da on sekizinci yüzyıl, eşi görülmemiş bir çiraklık ve imitasyon çağıydı.”⁶³

⁶² Murat Belge, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, C:III, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 43.

⁶³ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 294.

I. Petro, henüz yönetimi devralmadan önce Batı'yı bizzat gezmiş, burada Rus topraklarında bulunmayan toplumsal, teknik, teknolojik gelişmeleri gözlemlemiştir:

“Rusya’nın Batılılaşmasının başkahramanı Büyük Petro’dur. Petro henüz tam iktidarla Çar olmadan önce Avrupa’ya gitmiş, orada bir yılı aşkın süreyle kalmıştı (...) Batı’yı Batı’da öğrenmek için çalışmaya başlamıştı (...) Petro konuk devlet başkanı olarak değil, neredeyse stajyer öğrenci gibi gitmiş, bedeni çalışmaya girmiş, gemi inşaatında çıraklık etmiş, hastanesinden fabrikasına her türlü kuruma giderek Avrupa’da işlerin nasıl yapıldığını anlamaya çalışmıştı.”⁶⁴

Edindiği bilgiler üzerine Rus topraklarını modernleştirmeyi kafasına koyan I. Petro ve ardından gelen Büyük Katerina modernleşme çerçevesinde pek çok girişimde bulunmuşlardır. Gerçekleştirilen en radikal uygulama şüphesiz Batı standartlarına uyan yeni bir başkent inşa ettirmek olmuştur. Rusya’nın yüzünü Avrupa’ya çevirmek isteyen I. Petro, bu amaca yönelik olarak Rus donanmasının oluşmasını ve Batı’ya ulaşabilmesini sağlayacak olan bir adım atmış, 1703 yılında, St. Petersburg’u yeni başkent olarak Finlandiya Körfezi’ne inşa ettirmiştir. Bu kent, Avrupa teknik ve mimari standartlarına göre tasarlanmıştır. “Petro’nun ‘Batı’ya açılan bir pencere’ olarak kurdurmuş olduğu Petersburg şehri, Rus modernleşmesinin de sembollerinden olmuştur.”⁶⁵

Bunun dışında, Petro ve Katerina dönemlerinde askeri, idari, ekonomik pek çok yenilik yapılmıştır. Ancak Rus modernleşmesi denince akla gelen ve toplumsal alanda etki uyandıran en önemli reformlar şüphesiz ki eğitim ve kültür reformları olmuştur. 1702 yılında ilk Rus gazetesi yayımlanmaya başlamıştır. Hemen ardından alfabe reformu yapılmıştır. Avrupa’da klasik sayılan eserler Rusçaya çevrilmiştir.

⁶⁴ Murat Belge, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, C:III, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 44-45.

⁶⁵ Ümmet Erkan, “19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Modernleşme Eleştirisi”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1), 2017, s. 22.

Yüzlerce genç Batı'ya eğitim almaya gönderilmiştir. Bu gençlerin Batılılaşmış olarak dönüp toplumun Batılılaşmasında rol oynamaları amaçlanmıştır. Birçok ilkokul, uzmanlık okulu açılmıştır. 1706'da Moskova'da, 1709'da St. Petersburg'da olmak üzere iki tıp okulu açılmıştır. 1724'te Bilim ve Sanat Akademisi, 1755'te ilk Rus üniversitesi kurulmuştur.⁶⁶

Yukarıda sıralanan eğitim ve kültür reformları ve daha niceleri temelde bir sosyal sınıf üzerinden uygulanmıştır: kibar sınıf. Pek çok modernleşme girişiminde bulunulmuş olsa da ileri düzey eğitime ve Batılı tarzda yaşamın 'inceliklerine' ulaşım, kibar sınıfın ulaşımı ile sınırlı kalmıştır ve bu sınıf içerisinde moda haline gelmiştir:

“Aydınlanma, Rusya'ya eğitimli kibar sınıf aracılığıyla geldi. (...) modern Rus kültürü kibar sınıf kültürü olarak ortaya çıktı ve bu karakteri on dokuzuncu yüzyıla kadar taşıdı. Salonları, Fransızca bilgisi ile eğitimli, aristokratik elitin medeniyeti haline geldi: Felsefe ya da politikadan çok zarif, edebi tarz ve uygun davranışla daha uygun davranışla daha meşgul olan bir medeniyet... Yine de bu kültür modern Rus entelektüel ve kültürel tarihinin ilk safhasını ve sonraki gelişmenin temelini oluşturdu.”⁶⁷

Dolayısıyla, modernleşme projesi içerisinde Batı'dan 'ithal' edilen ince davranış ve kültür öğeleri gitgide kibar sınıfı karakterize etmeye başlamıştır. Tezin birinci bölümünde açıklanan kültürel sermaye türü bağlamında değerlendirilmesi gereken bu Batılı davranış ve eğitim unsurları, kibar sınıfın sınıfsal statüsünü ifade eder hale gelmiştir. Kibar sınıfın ulaşımında olan Batılı modernleşme önemli bir diğer sonuç doğurmuştur: Modernleşmenin büyük kentlerde ve elitler arasında etkisini gösteriyor olması, şehir ile taşra, modernleşmiş kibar tabaka ile halk arasındaki uçurumun artması ile sonuçlanmıştır:

⁶⁶ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 296.

⁶⁷ **A.e.**, s. 295-296.

“Eğitim tarihi aynı zamanda bize Rus toplumunun apaçık bölünmesini de hatırlatıyor. On sekizinci yüzyıl kültür devrimi nüfusun çoğunluğuna fazlaca dokunmadı. Elitler arasındaki baskın kültürel eğilim gittikçe laikleşirken köylüler arasındaki kültür iyiden iyiye din, ruh ve mistisizm ve gelenekle doluydu.”⁶⁸

Modernleşmenin toplumun üst tabakası üzerinden yürütülmesinin doğurduğu bu sonuç, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren var olan Rus toplumsal yapısını anlamak için oldukça değerlidir. “Rusya Batı’ya daha daha yaklaştıkça, batı uygarlığı seçkinlerde derinleştikçe, seçkinleri ulusun geri kalanından ayıran uçurum büyüdüğü, düğümler kördüğümleşiyordu.”⁶⁹

“Petro’dan beri yapılan bütün reformlar elitleri etkilemiş, onların yaşantılarında önemli değişimler yaratmıştır. Halk ise bunu kendi geçmişinden, değerlerinden uzaklaşma olarak görmüştür. Halkın yatay kültürü ile elitlerin dikey/seçkin kültürü arasında bir uçurum meydana gelmiştir.”⁷⁰

Modernleşmenin sembolü olarak inşa edilen St. Petersburg şehri ile Moskova gibi büyük şehirlerde yaşam tarzı ve entelektüel seviye iyiye gitmekteyken, taşra modernleşmeden uzak, yozlaşmaya mahkûm kalmıştır. Çehov oyunlarında sık sık bu şehirli-taşralı uçurumuna ve taşra çevresinin yok ettiği aydın temalarına referans verilmektedir.

Rus modernleşmesinin toplumsal alandaki sonuçlarından bir diğeri, bir sosyal sınıf olarak Rus entelijansiyasının temellerinin atılması olmuştur. Batılılaşmış tarzda eğitim alan grubun içerisinden zamanla toplumsal alanda kritik olan bir entelijansiya

⁶⁸ A.e., s.300.

⁶⁹ Alexandre Koyre, **19. Yüzyıl Başlarında Rusya’da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, Çev. İzzet Tanju, İstanbul, Belge Yayınları, 1994, s. 10.

⁷⁰ Ümmet Erkan, “19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Modernleşme Eleştirisi”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1), 2017, s. 30.

sınıfı doğacaktır. Öğrendikleri ile yaşadıkları birbirini tutmayan entelijansiya sınıfı özellikle 19. yüzyılda eleştirel bir toplumsal katman olacaktır.

Son olarak, modernleşme sürecinin toplumsal alanda yarattığı bir diğer sonuç ise anomi olmuştur. Söz konusu modernleşme girişimlerinin ortaya çıktığı 18. yüzyılda Batı Avrupa'dan izole ve 'geri kalmış' olan Rus Devleti, hızlı ve topyekûn bir modernleşme sürecine girmiştir: "Rusya aniden skolastik felsefenin bütün dönemini atlayarak, dar görüşlü, dini, yarı Ortaçağ medeniyetinden Akıl Çağı'na hareket etti."⁷¹ Bu durum toplumsal alanda, katmanlar arasında hızlı bir farklılaşma ve var olan değer yargılarının aniden yok olması gibi sonuçlar vererek, insanların anomik bir anlamsızlık haline sürüklenmesine sebep olmuştur.

1800'lü yıllara gelindiğinde Rus modernleşmesinin uzantısı olarak Rus topraklarının çehresini değiştiren diğer önemli atılımlar gerçekleşmeye başlamıştır: Sanayileşme ve kapitalistleşme. Bu iki unsur, modernleşme ile birlikte, Rus toplumsal yapısını derinden etkileyen süreçler olmuştur.

⁷¹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 294.

3.2. SANAYİLEŞME

Rus toplumsal dönüşümünün başat unsurlarından olan *sanayileşme*, Rus toplumuna 19. yüzyılın ikinci yarısında sirayet etmeye başlamıştır. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde toplumsal ve fiziksel alanda sanayileşmenin pek çok etkisi izlenmeye başlamıştır. Kentleşme, doğanın tahribatı, taşra çevresinin değişmeye başlaması, yeni sosyal sınıflar ve var olan sosyal sınıfların dönüşümleri gibi sonuçlar doğuran bu süreç, 19. yüzyıl Rus toplumunu anlamak için önem teşkil etmektedir.

Bu başlık altında, öncelikle, *sanayileşme* kavramı anlaşılmaya çalışılacaktır. Kavramsal incelenmenin ardından, özel olarak Rus sanayileşmesi incelenecektir.

3.2.1. Kavram Üzerine

Sosyal bilimlerde, toplumlar, iktisadi ve siyasi özelliklerine göre belirli gruplara ayrılmaktadırlar. Sosyolog Anthony Giddens, toplum türlerini *modernlik öncesi toplumlar* ve *modern toplumlar (sanayi toplumları)* olarak iki gruba ayırmıştır. Modernlik öncesi toplum türleri de kendi içinde; *avcı-toplayıcı toplumlar*, *tarım toplumları*, *kır toplumları* ve *geleneksel devletler (sanayileşmemiş toplumlar)* olarak dörde ayrılmaktadır.⁷² Bu sınıflandırmaya göre, modernlik öncesi toplum türlerinden modern toplumlara geçişte başat bir gelişme bulunmaktadır: *sanayileşme*.

Sanayileşme, 18. yüzyılda İngiltere’de buhar gücünün üretim süreçlerinde kullanılmasına ilişkin gelişmeler sonucunda, önceleri toprağın insan emeği ile işlenmesine dayanan üretim biçimlerinin yerine makinelerle dayalı büyük ölçekli üretimin gelişmesi sürecini anlatır. Murat Belge, Batı’da 18. yüzyılın son çeyreğinde

⁷² Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012, s. 66-75.

ortaya çıktığı kabul edilen sanayi devriminin spesifik tarihleri ve anayurduna dair şu bilgileri aktarmaktadır:

“geniş bir zamana ve mekana yayılmış bir süreç; onun için ona tarih vermek daha güç. Ama James Watt buhar makinesinde ısı kaybını gideren buluşunu 1765’te yapmıştı (Watt’ın büyük buluşu budur – buhar makinesi ondan önce de biliniyordu). 1782’de ise Arkwright’ın buharla işleyen dokuma fabrikalarında beş bin işçi çalışıyordu. Bunlar da bu devrimin nirengi noktaları olarak alınabilir (...) Sanayi Devrimi’ne bir “anayurt” beğeneceksek, bu herhalde Britanya olmalı.”⁷³

Giddens, sanayileşme sürecini başlatan sanayi devrimini “sanayinin çağcıl biçimlerinin gelişimini çevreleyen geniş toplumsal ve ekonomik dönüşümler dizisi”⁷⁴, sanayileşmeyi ise “sanayinin çağcıl biçimlerinin -fabrikalar, makineler ve büyük ölçekli üretim süreçleri- gelişmesi”⁷⁵ olarak tanımlamıştır. Ona göre, sanayileşme; “cansız güç kaynaklarının (buhar ya da elektrik gibi) kullanımına dayanan makinalaşmış üretimin ortaya çıkışını”⁷⁶ ifade etmektedir.

Giddens’in yukarıda sözü edilen sınıflandırmasında, modernlik öncesi geleneksel (sanayileşmemiş) toplumlar; büyük ölçüde tarıma dayanan, farklı sınıflar arasında önemli eşitsizlikler bulunan, bir kral veya imparator tarafından yönetilen toplumlar olarak tanımlanmaktadır. Modern dünyanın sanayileşmiş toplumları ise sanayileşme ile “çalışan nüfusun büyük bölümünün tarım yerine fabrikalar, ofisler ya da dükkanlarda”⁷⁷ çalışmaya başladığı bir toplum türüdür.

⁷³ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 331.

⁷⁴ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012, s. 1071.

⁷⁵ A.e., s. 1071.

⁷⁶ A.e., s. 73.

⁷⁷ A.e., s. 74.

Benzer bir sınıflandırma, Özbudun ve Uysal'ın kitabında⁷⁸ yapılmıştır. Bu sınıflandırmada toplumlar, iktisadi ve siyasal örgütleniş biçimlerine göre *takımlar*, *kabileler*, *şeflikler* ve *devletler* olarak dört grupta toplanmışlardır. Dördüncü grubu oluşturan devletler ise, kendi içlerinde temel geçim örüntüleri tarıma dayalı olan *erken devlet* ve sanayileşmiş *modern devlet* olarak ikiye ayrılmaktadırlar.⁷⁹ Bu sınıflandırmada da sanayileşme toplumsal örgütlenişin çehresini değiştiren başat faktör olarak belirlenmiştir. Özbudun ve Uysal'a göre, sanayileşmiş toplumlar, 18. yüzyıl itibariyle üretimde buhar gücünün kullanılmasıyla “besin ve besin-dışı gereksinimlerini; gelişkin bir teknolojiyle, makine-yoğun olarak üreten”⁸⁰ toplumlardır.

Yukarıda sözü edilen iki sınıflandırmada da sanayileşme, bir toplumun “modern” olarak adlandırılmasında rol oynamaktadır. Giddens'in “geleneksel toplum ve modern toplum”, Özbudun ve Uysal'ın “erken devlet ve modern devlet” adını verdiği biçimler, temelde aynı unsurun, sanayileşmenin bir toplumda var olup olmadığına ilişkin biçimlerdir.

19. yüzyılın başında, Rus toplumunda nüfusun büyük bir çoğunluğunu toprağa bağlı serfler oluşturmaktadır. Üretim büyük ölçüde tarıma dayanmakta, aristokrasi ile serfler arasında büyük sınıfsal farklar bulunmakta ve toplum Çar otokrasisi tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki sınıflandırmalara göre, yüzyılın başındaki Rus toplumu, *geleneksel toplum* (sanayileşmemiş) veya *erken devlet* (temel geçim örüntüsü tarıma dayalı olan) özelliklerini taşır. İşte bu sanayileşmemiş erken devlet, modern bir devlet olma yolunda hayati olduğu bilinen sanayileşme için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Modern bir devlet olmanın başat unsuru olarak görülen sanayileşme, Rus modernleşmesinin de ana araçlarından biri olmuştur.

⁷⁸ Sibel Özbudun, Gülfem Uysal, **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012.

⁷⁹ **A.e.**, s. 121-122.

⁸⁰ **A.e.**, s. 96.

3.2.2. Rus Sanayileşmesi

Sanayileşme, Rus topraklarında Batı Avrupa ülkelerinden çok daha sonra var olmaya başlamıştır. Rusya İngiltere’den neredeyse 50 yıl sonra endüstriyel büyüme ve şehirleşmeye şahit olmuştur. Acar’a göre, sanayileşme, Rus toplumunda 1850’lerden itibaren desteklenmeye başlanmış, ancak özellikle 1880’lerden itibaren doğrudan alınan vergiler ve Avrupa ülkelerinden alınan krediler ile finanse edilerek ivme kazanmıştır.⁸¹ Özellikle 1892-1903 yılları arasında Maliye Bakanı olarak görev yapan Sergei Witte ile ekonomi ve sanayileşme oldukça hareketlenmiştir:

“Witte olağanüstü enerjisi ve yeteneklerini maliyenin istikrara kavuşması, ağır sanayinin geliştirilmesi ve demiryollarının inşasına harcadı. 1897 yılında, yeterli altın rezervi oluşturduktan sonra bir altın standardı geliştirerek, Rusya’nın ekonomik gelişmesinin istikrar ve prestijine büyük katkıda bulundu, yabancı yatırımın çekilmesi için çaba gösterdi. Witte hükümet ihaleleri, kredilerin verilmesi, dış yatırımın getirilmesi, tarif düzenlemeleri ve ulaşımın geliştirilmesi başta olmak üzere elindeki tüm imkanları kullanarak ağır sanayinin gelişimini teşvik etti.”⁸²

İktisat uzmanlarının çoğu ilerlemenin formülünün demiryolları inşa etmek olduğunu söylemişlerdir ve Rusya Batılılaşmada en başat gelişme birimi olarak görerek, demiryolu inşasına koyulmuştur. Demiryolunun inşası Sergei Witte’nin ekonomi bakanı olduğu 1892 yılına kadar oldukça yavaş ilerlemiştir. Ancak Witte ile demiryolu inşası müthiş ivme kazanmıştır.⁸³ Anton Pavloviç Çehov’un çocukluk yıllarında Rus topraklarında demiryolu adına sadece 1851’de inşa edilen Moskova ile

⁸¹ Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 83.

⁸² Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 413.

⁸³ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 21-22.

St. Petersburg arasındaki hat mevcutken, yüzyılın sonunda Trans Sibirya Demiryolunun neredeyse tamamı tamamlanmıştır.⁸⁴

Sanayileşme, toplumsal alanda yeni sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Sanayileşmenin gelişmesiyle üretim araçlarına ve sermayeye sahip burjuva sınıfını ön plana çıkarmıştır. Bu sınıf, değişen ekonomik düzen ve 1861’de serflüğün kaldırılması neticesinde topraklarına bağlı çalışan köylülerini kaybeden aristokrasinin gerilemesiyle birlikte Rus toplumunda ekonomiye hâkim sınıf haline gelmiştir.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ülkede büyük fabrikalar ortaya çıkmıştır. Şehirlere göç artmış ve fabrikalarda çalışan bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Bu sınıfın çalışma şartları ve ücretleri oldukça düşüktür, sendikalaşma ise 1906 yılına kadar yasaktır.⁸⁵

Sanayileşmenin neticesinde Rus topraklarının, özellikle taşranın, fiziksel çevresi de gitgide değişmeye başlamıştır. Kırsal bölgelere kadar uzanan demiryolu bu fiziki değişimlerden biridir. Sanayileşmenin bir fiziki neticesi olarak demiryolu, Anton Pavloviç Çehov’un oyun ve hikayelerinde en çok referans verilen fiziksel değişim örneklerinden biridir.

Üretim alanı tarlalardan fabrikalara kaydıkça, şehir nüfusu artmış, kentleşme ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin uzantısı olarak kırsal alanın depopülasyonu, bu dönem eserlerinde sıkça referans verilen bir başka fiziksel değişim unsurudur. Toplumsal dönüşüm evvelinde aristokrasi sınıfının köylülerinin hizmeti ile iktisamlı hayatlarını yaşadıkları taşra, aristokrasinin güç kaybetmesi ile sessizliğe bürünmüş, köylülerin fabrikalarda veya şehirlerde çalışmaya gitmeleri ile depopüle olmuştur.

⁸⁴ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 19.

⁸⁵ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 22.

Buna ek olarak, şehirli burjuvanın zenginleşmesi ve şehir nüfusunun artması neticesinde eskiden aristokrasi ile serflerinin yaşadığı taşra bölgelerinde yazlık inşaatları ve “yazlıkçılık” olguları ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar kırsal alandaki mülkler aristokrasi sınıfının yılın tamamını veya sadece yaz aylarını geçirdikleri evleri olmuştur. Yeni bir toplumsal sınıf olarak burjuvazinin zenginleşmesi ve sanayileşme ile kentleşme sebebiyle kentlerin kalabalıklaşması gibi etkenler sebebiyle, daha önce sadece kibar sınıfın tekelinde olan kırsal, orta tabakanın yazlık inşaatına sahne olmuştur. 19. yüzyıldaki toplumsal dönüşümün neticesinde zenginleşen tüccar sınıfın ve şehirli burjuvaların şehir dışına inşa ettirdikleri bu yazlık evler taşranın çehresinin değişmesine sebep olmuştur. **Dachi** veya **dacha** adı verilen bu burjuva yazlık kültürü ile, Anton Pavloviç Çehov’un “Vişne Bahçesi” isimli oyununda karşılaşılmaktadır.

3.3. EKONOMİK DEĞİŞİM: KAPİTALİSTLEŞME

Rus toplumsal dönüşümünün başat unsurlarından bir diğeri ekonomik değişim olmuştur. 19. yüzyıla kadar feodal tarımsal üretim ve küçük ölçekli ticarete dayanan Rus ekonomisi, bu yüzyılda Rus toplumuna kapitalizmin sirayet etmesiyle birlikte büyük ölçekli üretim ve pazar ekonomisine uyum sağlamaya çalışmıştır. Ekonomik sistemin değişimi, toplumsal katmanlar arasında ekonomik sermayenin el değiştirmesine sebep olarak, büyük sınıfsal dönüşümler yaratmıştır. Ekonomik sermayenin yeni dünya düzeninde burjuvanın elinde bulunması, kibar sınıf ve orta sınıf üyelerinde Pierre Bourdieu'nün sermaye kuramı çerçevesinde analiz edilecek davranış örüntüleri oluşturmuştur. Çehov oyunlarında ekonomik sermayenin el değişimine ilişkin gelişen davranış örüntüleri, oyun incelemesi kısmında analiz edilmiştir.

Bu başlık altında, öncelikle, *kapitalizm* kavramı anlaşılmaya çalışılacaktır. Kavramsal incelenmenin ardından, özel olarak Rus kapitalistleşmesi incelemeye alınacaktır.

3.3.1. Kavram Üzerine

Kapitalizm, “sermayenin, en temel üretim aracı olduğu ekonomik sistem veya üretim tarzı için kullanılan genel terim”⁸⁶ olarak tanımlanmaktadır. Özbudun ve Uysal, *kapitalizmi* şu şekilde açıklamaktadırlar:

“Kapitalizm, üretim ve finans araçlarının (fabrikalar, toprak, bankalar) özel ellerde toplanması, geçime değil ticarete yönelik üretim ve mülksüzleş(tiril)miş, topraktan kopmuş kentli bir işçi sınıfının (proletarya)

⁸⁶ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 491.

üretim araçları üzerinde ücret karşılığı çalıştırılarak, ürettikleri artı değere (işçilerin kendi ve gelecekteki işgücünü yeniden üretmek için gereksindikleri değer üzerindeki değer miktarı) üretim araçları sahiplerinin, yani kapitalist sınıfın (burjuvazi) sermayelerine katmak üzere el koyması olarak tanımlanabilir.”⁸⁷

Bu tanımdan hareketle, kapitalizmin unsurları sırasıyla, üretim araçlarının ve sermayenin sahibi bir burjuva sınıfı, geçime değil ticarete yönelik üretim yapılıyor olması, ürettiği ürüne yabancılaşmış bir işçi sınıfının ücret karşılığı çalıştırılması ve gereken miktarın üstünde bir artı değer üretiminin söz konusu olması olarak saptanabilir.

Kapitalizmin kökeninin, feodal toplum yapıları içerisinde tüccarların sermaye biriktirmeye başlaması ve dış ticaretin ortaya çıkmasında yattığı genel kabul görmektedir.⁸⁸

Toplumbilimciler, modernliğin oluşumunun temeline feodal yapının çöküşünü, sanayileşmeyi ve kapitalistleşmeyi (bu üçü zaten birbirini tetikleyen unsurlardır: kapitalistleşme ile birlikte feodal düzen çökmeye başlar ve büyük ölçekli kapitalist üretimin gereği sanayileşmiş bir üretim biçimidir) koyma eğilimindedirler:

“Feodalizmin çöküşü ile birlikte yerel tımara (monar) dayalı tarımsal üretim, ulusal ve uluslararası pazarlar için yapılan üretimle yer değiştirir (...) Modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni hem ekonomik sistemi hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir.”⁸⁹

⁸⁷ Sibel Özbudun, Gülfem Uysal, **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012, s. 139.

⁸⁸ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 3. bs., İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s. 492.

⁸⁹ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Haz. Tuncay Birkan, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 18.

Bir toplumun modern evreye geçişi, feodal yapısını karakterize eden yerel tarıma dayalı ekonominin yerine global pazar ekonomisinin geçmesi ile ilişkilendirilmektedir:

“Modern denen şey zaten Batı’nın feodalizmi geride bırakmayı başarıp kapitalizmi başlatması, bir süre sonra da buna buhar enerjisine dayanan büyük bir teknolojik gelişmeyi ekleyebilmesi. Bunların olduğu yer Batı. Oluş tarzı da kapitalist dediğimiz tarz.”⁹⁰

18. yüzyıldan itibaren modernleşmeye, yani Batılılaşmaya çabalayan Rus devletinin, bu çerçevede benimsediği bir diğer değişim unsuru da kapitalistleşme olmuştur.

3.3.2. Rus Ekonomik Değişimi

Kapitalizm, Rus topraklarına Avrupa’dan çok sonra girmeye başlamıştır. Rus toplumunda 19. yüzyıla kadar yerleşik olarak var olan düzen feodalizmdir. Feodalizmin hâkim olduğu topraklarda, aristokratların “aileden kalan topraklarında, çiftliklerde, onu geçindirmeye yetecek parayı çıkaracak kadar tarımsal üretim yapılmakta, bu “rant” ona yollanmaktadır.”⁹¹ Bu üretim tipi, “köylü tarımı ya da köylü çiftçiliği mekanizasyon düzeyi düşük, emek-yoğun bir üretim tipidir. Makine kullanılmasına karşın insan ve hayvan gücü birincil enerji kaynağıdır.”⁹²

⁹⁰ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 350.

⁹¹ A.e., s. 254.

⁹² Sibel Özbudun, Gülfem Uysal, **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012, s. 108.

Rus topraklarına kapitalizmin girişi ancak 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir:⁹³

“şimdiye kadar gördüklerimizden çıkan sonuç, kimi zaman “Batılılaşma”, kimi zaman da “Modernleşme” dediğimiz bu uluslararası fenomenin bir yerlerinde o kadar sık telaffuz edilmeyen bir de “Kapitalistleşme” sürecinin bulunduğudur. “on dokuzuncu yüzyılın ilk yılları ekonomi sahnesinde önemli değişikliklere tanık oldu. Güney Rusya Karadeniz aracılığıyla tahıl ihraç etmeye başlarken Rusya hem yurtiçinde hem yurtdişındaki pazarlara daha fazla mal göndermeye başladı. (...) Ancak eğitimleri ve bakış açıları nedeniyle buna tamamen hazırlıksız olan pek çok toprak sahibi, rekabete ve mülklerinde etkili üretim yerleştirmeye etkin bir şekilde ayak uyduramadı.”⁹⁴

Bu feodal tarımdan kapitalizme doğru evrilen ekonomik dönüşüm bağlamında, serf köylülerin bağlı oldukları kibar sınıfın topraklarını işlediği, “kle, serf ya da zgr köylülerin ürettiği tarımsal artı ürüne el konulmasına dayalı”⁹⁵ üretim biçiminden, üretim araçlarına ve sermayeye sahip olmaya bağlı olarak burjuva sınıfının güçlendiği bir modele adım atılmıştır. Bir başka deyişle, bu ekonomik değişim sürecinden söz ederken, temelde, serflerin ürettiği tarımsal ürüne dayalı yaşayan toprak sahibi sınıfın hegemonyasının çöküşe geçtiği, sanayileşme ve pazar ekonomisinin gerektirdiği üretim araçları, sermaye ve düşünce tarzına sahip olan kapitalist sınıfın (burjuvazi) yükseldiği bir geçiş döneminden söz etmekteyiz:

“Büyük reformlar kibar sınıfı geri dönülemez bir gerilemeye itmiş olsa da Rus orta sınıfının yükselişine, özellikle de sanayici, işadamı ve teknisyenlerin ön plana çıkmasına sebep oldular.”⁹⁶

⁹³ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, ev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 354.

⁹⁴ **A.e.**, s. 355.

⁹⁵ Sibel zbudun, Gülfem Uysal, **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012, s. 138.

⁹⁶ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, ev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 442.

Ekonomik değişim, bir önceki bölümde incelenen modernleşme ve sanayileşme gibi, toplumsal alanda başat sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Gerek Rus toplumunun fiziksel çevresinde gerek toplumsal katmanlarda meydana gelen ve diğer bölümlerdeki modernleşme, sanayileşme ve serfliğin kaldırılması unsurlarının sonuçlarına eklemlenen değişimler 19. yüzyıl Rus toplumunu karakterize etmektedirler. Tezin oyun incelemesi bölümünde Çehov oyunlarında izi sürölmek üzere, sözü edilen ekonomik değişimin sonuçları şu şekilde gruplanabilir:

Ekonomik değişim sürecinin fiziksel çevrede doğurduğu sonuçlardan biri, kırsaldaki malikanelerinde yaşadıkları ihtişamlı hayatları ile kırsal nüfusu oluşturan toprak sahibi kibar sınıfın güç kaybetmesi ile sessizliğe gömülen malikane çevreleri olmuştur. Bir diğer sonuç, şehirli burjuvanın yükselişine geçmesi ile bu sınıf içerisinde bir statü göstergesi olarak moda olan “yazlıkçılık” anlayışının kırsalın çehresinin değiştirmeye başlamasıdır. Bir başka sonuç olarak ise, kapitalist zihniyetin doğal ortamdan kazanç elde etmeye yönelik girişimleri sebebiyle doğanın daha önce hiç edilmediğı kadar tahrip edilmesi olmuştur; fabrikaların, nehir setlerinin kurulacağı alanlarda ağaçlar kesilmiş, doğal fauna bozulmuştur.

Ekonomik değişimin toplumsal çevrede doğurduğu sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir: Toplumsal dönüşüm öncesi Rus toplumunda yüzyıllardır var olan temel iki sınıf olan toprak sahipleri ve serfleri, büyük bir değişime maruz kalmıştır. Toplumsal dönüşüm sürecinde yeni bir ekonomik sisteme doğru adım atılmasıyla birlikte, serf emeğine dayalı küçük ölçekli tarımın yerini yeni büyük ölçekli üretim şekilleri almış ve toplumsal alanın yeni efendi ve hizmetlisi olarak burjuva ve işçi sınıfı Rus tarih sahnesine adım atmıştır.

Serfliğin kaldırılması ve eski küçük ölçekli tarım üretiminin tedavölden kalkması ile birlikte çalışmak için fabrikalara ve şehirlere gidenlerin oluşturduğu işçi sınıfı gitgide büyümeye başlamıştır: “Üretimdeki artışa paralel olarak işçilerin sayısı

da yükseldi. 1840'tan 1910'ların başına kadar işçi sayısı dört kat arttı.”⁹⁷ Yükselen burjuvazi ve büyüyen işçi sınıfına ek olarak, geçmişin başat sınıfı olan aristokrasi ve toprak sahibi kibar sınıf yeni ekonomik düzende inişe geçmiş, yok olmaya yüz tutmuştur.

⁹⁷ Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 83.

3.4. SERFLİĞİN KALDIRILMASI

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün son ayağını, 1861 yılında II. Aleksandr yönetimi altında Rus tarihinde yüzyıllardır süregelen serflik sisteminin kaldırılması oluşturmaktadır. Rus toplumu, serfliğin kaldırılması ile, en büyük nüfus yoğunluğuna sahip toplumsal sınıflardan biri olan serflerin, sınıfsal hareketliliğine, farklı sınıflara dönüşümlerine tanık olmuştur. Bir başka başat sonuç olarak da serf emeğinden yoksun kalan toprak sahiplerinin süregelen ekonomik değişim ile aldıkları darbeye bir yenisinin eklenmesi neticesinde yeni toplumsal düzende yok olmaya bir adım daha yaklaştığı görülmüştür.

Bu başlık altında, öncelikle serflik sistemi anlaşılmalı çalışılacak, daha sonra serfliğin kaldırılması ve yarattığı sonuçlar incelenecektir.

“Toprakla birlikte alınıp satılan köle”⁹⁸ anlamına gelen *serf* kelimesi, Rus toplumundaki aristokrasi ve kibar sınıfın topraklarına bağlı yaşayan köylülere verilen isimdir. Rus İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal sisteminin temelini oluşturan *serflik*, Rus topraklarında çok eskiye dayanmaktadır, ancak son şeklini 17. yüzyılda almıştır:

“1648 yılında, bir köylü olan Vasili ile toprak sahibi olan Lavrentii arasında imzalanan anlaşmaya göre, Vasili toprağı işlemeye, üzerine ev yapmaya, herhangi bir suça karışmamaya, vergi ödemeye dair verdiği sözün karşılığında gönüllü olarak serf olmayı kabul etmiştir. Bu olay ile birlikte Rusya’da feodalizm tamamlanmış ve serflik artık yerleşmiştir.”⁹⁹

⁹⁸ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1944.

⁹⁹ Melih Coşgun, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, **Akademik Bakış Dergisi**, 44, 2014, s. 6.

Üzerinde yaşadıkları topraklarla birlikte toprak sahiplerine ait olup, alınıp satılabilen, miras bırakılabilen serfler, 1861 yılında serfliğin kaldırılmasına kadar, hizmet ettikleri toprak sahiplerine bağımlı olarak yaşamaya devam etmişlerdir.

Çar II. Aleksandr'ın hükümdarlığında gerçekleştirilen serfliğin kaldırılması reformu ile birlikte, üzerinde yaşadıkları toprağa ve toprak sahiplerine bağlı olup yalnızca bu toprak sahiplerinin kazancı için çalışan *serf* adındaki milyonlarca köylüye vatandaşlık hakları ve üzerinde yaşadıkları toprakları satın alma hakkı verilmiştir. Ancak serfliğin kaldırılması, köylülerin yaşamlarını iyileştirmeye yeterli olmamıştır. Serflerin kazandığı özgürlükler kısıtlı kalmıştır. Özgür olmak isteyen köylülerin özgürlüklerini satın almaları, köylü komünlerine bağlı olan serflerin ayrılmak için ödeme yapmaları gerekmiştir.¹⁰⁰ Bu durum, 'serbestleşen' serfler arasında oldukça olumsuz karşılanmıştır:

“Her şeyden önce köylülerin kendi hakları olarak gördükleri toprakları onlara hemen vermek yerine 49 yıla kadar varan uzun süreli bir ödeme sonunda verilmesini esasa bağlaması, köylülerde güçlü bir haksızlık duygusu ve ümitsizlik doğurdu.”¹⁰¹

Özgürlük ve toprak satın alma şartları dışında serfleri zorlayan bir diğer unsur vergi yükümlülükleri olmuştur:

“Toprak sorunu dışında köylülerin en büyük sıkıntısı, artan vergi yüküydü. 1871'de 29 milyon ruble olan vergi tutarı, 1890'larda 119 milyon rubleye çıktı. Serfliğin ilgasından sonra toprak sahiplerine ödemek zorunda kaldıkları taksitler dışında giderek artan vergi borçları köylü isyanlarına neden oldu. 1902

¹⁰⁰ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 12.

¹⁰¹ Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 81.

yılının Mart ayında Polonya ve Kharkov eyaletlerinde yüzlerce köylü, toprak sahiplerine ait depoları basıp, buğdaya el koydular.”¹⁰²

Vergi yükü ve yapılması gereken ödemelere ek olarak, kırsal alanda yaşamın zorluğu ve verimsiz tarıma sebep olan kuraklık gibi etkenler serbestleşen köylüler için hayatı çok daha zor hale getirmiştir. Bazı bölgelerdeki kuraklık ve mahsul kıtlığı kıtlığa yol açmıştır. Bu kıtlık dönemine kolera ve tifo patlamaları eşlik etmiş, binlerce insanın hayatına mal olmuştur. Köylülerin çarlık rejimine karşı eleştirileri gitgide artmıştır.¹⁰³

Reform, yetersizliğinin yanı sıra, Rus topraklarında yüzyıllardır süregelen feodal yapının çatırdamaya başlamasına ve hem sınıfsal hem de fiziksel hareketliliğe yol açarak sosyal sınıflarda değişim ve dönüşümler meydana gelmesine sebep olması açısından dikkate değerdir. Bu reform neticesinde, yüzyıllardır babadan oğlu geçen bir serflik sistemi içerisinde yaşamış olan serf köylüler, sınıfsal geçiş yapma şansını elde etmişlerdir. Bu sınıf içerisinde zenginleşip orta sınıfa sıçrayanlar olmuştur. Bu, serfliğin kaldırılmasının toplumsal sınıflarda yarattığı ilk sonuçtur. Hem Anton Pavloviç Çehov’un kendi ailesi örneğinde, hem de büyük oyunlardan “Vişne Bahçesi”nin incelemesinde karşımıza çıkacak olan Yermolay Alekseyeviç Lopahin karakterinin sınıfsal değişiminin arka planında bu toplumsal gelişme bulunmaktadır. Anton Pavloviç Çehov’un büyükbabası kendisi ve ailesinin özgürlüğünü satın almış bir serftir, “Vişne Bahçesi”ndeki zengin tüccar Yermolay Alekseyeviç Lopahin de oyunda kendinden önceki jenerasyondaki aile fertleri köylüleri olduğu mülkü satın almaktadır.

¹⁰² Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 82.

¹⁰³ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 21.

Serfliğin kaldırılmasının toplumsal sınıflarda yarattığı sonuçlardan ikincisi, özgürleşen köylülerin bir kısmının şehirlere ve fabrikalara çalışmaya gitmesi neticesinde (ekonomik değişim ve sanayileşme unsurlarının da etkisiyle) işçi sınıfının büyümesi olmuştur. Fabrika işçilerine dönüşen bu sınıfın durumu da pek iyi değildir:

“On dokuzuncu yüzyılın ortasında bu yana Rusya’nın sanayileşmesi ve kentsel kalkınmadaki en büyük göstergesi, sanayi işçilerinin sayısındaki artıştır ki, işçilerin çoğu köylerden gelmiş ve kendilerini kentlerin vahşi ortamlarında yaşam savaşı verirken bulmuşlardır.”¹⁰⁴

Toplumsal sınıflarda meydana gelen değişimlerden bir diğeri, serfliğin kaldırılması neticesinde serf emeğinden yoksun kalan aristokrat ve kibar sınıfın değişen ekonomik düzende yoksullaşması olmuştur.

Serfliğin kaldırılmasının toplumsal sınıflara olduğu kadar fiziksel çevreye de etkisi bulunmaktadır. Taşranın popülasyonunu toprak sahipleri ve serflerinin oluşturduğunu söylemiştik:

“Rus edebiyatında “taşra”dan söz edildiğinde bundan anlaşılan şey daha çok “malikane”dir. İrili ufaklı Rus soyluları malikanelerinde aileleri, hizmetkarları ve serfleriyle otururlar. Bu serfler toprağa bağlıdır, bağlı bulundukları topraktan ayrılma hakları yoktur. Soylu toprağı satarsa, serf de toprakla birlikte satılır. Arazideki herhangi bir ağaçtan farkı yoktur.”¹⁰⁵

Serfliğin kaldırılması ve serbestleşen serflerin yer değiştirmesi veya fabrikalarda çalışmak üzere şehre göç etmesi üzerine, taşra popülasyonunun azalması

¹⁰⁴ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 452.

¹⁰⁵ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 102.

söz konusu olmuştur. Bu, Çehov oyunlarında karşımıza çıkan terkedilmiş, bakımsız kalmış, eski ihtişamını kaybetmiş taşra görüntülerine sebep olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜN SONUÇLARI

Önceki alt başlıklar altında incelenen 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü unsurlarının her biri, toplumsal alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu başlık altında, toplumsal dönüşüm neticesinde ortaya çıkan bu sonuçlar, alt başlıklar altında toparlanarak, eser analizlerinde kullanılmak üzere incelenmiştir.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü temelde üç boyutlu bir değişim yaratmıştır. Dönüşümün unsurlarının hem Rus fiziksel çevresinde yıkıcı etkileri olmuş, hem toplumsal sınıflar üzerinde keskin değişimler yaratmış, hem de her tabakadan insan için bireysel sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

4.1. FİZİKSEL ÇEVRENİN DÖNÜŞÜMÜ

19. Rus toplumsal dönüşümünün unsurları, fiziksel çevreyi büyük oranda değişime uğratmıştır. Fiziksel çevrenin insan üzerindeki etkisi sebebiyle, fiziksel değişim unsurlarının incelenmesi yerinde olacaktır. Aşağıda açıklanacak olan fiziksel unsurların hepsi, Çehov oyunlarında değinilen öğelerdir.

4.1.1. Doğal Ortamın Tahribatı

Kapitalist ekonominin Rus topraklarına giriş yapması ve bu sistemin gerektirdiği sanayileşmiş üretim biçimlerinin benimsenmesi sonucunda, Rus doğal ortamı büyük oranda tahrip edilmiştir. Doğal ortamın tahribatının birinci ayağını, verimli araziler, yeşil alanlar, akarsular üzerine yapılan fabrikalar, tesisler, setler ve diğer sanayi yapılarının inşaatı oluşturmuştur. Diğer ayağını ise, inşa edilen sanayi yapılarında yapılan üretimde kullanılmak üzere ölçüsüzce kullanılan doğal kaynaklar oluşturmuştur. Meydana gelen doğal tahribat, toplumsal dönüşümün ciddi sonuçlarından biridir. Fabrikaların kurulması, doğal kaynakların gereğinden fazla kullanımı ve yağmalanması, doğa unsurlarının değişen ekonomik anlayışta baltadan geçirilip ‘para edecek’ inşaatlara yer açılması mantığının yaygınlaşması neticesinde, Rus doğal ortamı tahrip olmaya başlamıştır. Bu konu Çehov’un gündeminde tuttuğu temalardan biridir.

Doğal ortamın tahribatının Çehov oyunlarındaki en görünür örneklerinden biri, “Vanya Dayı” isimli oyundaki Doktor Astrov karakterinin dilinden anlatılan taşra ağaçsızlaşması konusu ile karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer örnek ise, “İvanov” isimli oyunda, doğal kaynakları sömürülüp paraya çevrilmesi gereken bir unsur olarak ele alan karakter Borkin’in doğal tahribatı meşrulaştırıcı anlatımlarında karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Taşra Çehresinin Değişimi

Sanayileşme ve kapitalistleşme unsurları, Rus toplumunda yüzyıllar boyu var olmuş olan taşra feodal düzenini değişikliğe uğratarak, ticarete dayalı ve büyük ölçekli fabrika üretimlerinin yapıldığı bir üretim ve ekonomi sisteminin topluma sirayet etmesine neden olmuşlardır. Bu süreç neticesinde, şehir yakınlarında kurulan fabrikalar, taşraya kadar uzanan elektrik telleri, tren rayları ve fabrika dumanları Rus taşrasının doğal çehresini değiştirmeye başlamıştır. Çehov oyunlarının mekân tasvirlerinde bu unsurlar pek çok kez göze çarpmaktadır. Doğal ortamın içerisine kadar uzanan elektrik telleri, tren rayları ve fabrika dumanları dışında, taşranın alışlageldik çehresini değiştiren sonuçlardan biri ise taşranın depopülasyonu olmuştur.

4.1.2.1. Taşranın Depopülasyonu

Rus toplumsal değişiminden önce taşranın yerleşik sakinleri, daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere, toprak sahibi aristokratlar ve pomeşçikler ile emirlerinde çalışan serfler ve özgür köylüler olmuştur. Ancak Rus toplumsal değişimi neticesinde, taşranın yüzyıllardır var olan yerleşik popülasyonun taşradaki varlığının kaybolmaya başlamıştır.

Rus toplumsal dönüşümü neticesinde, aristokrat ve toprak sahibi kibar sınıf, değişen ekonomik sistem ve 1861 yılında serfliğin kaldırılması ile karşılıksız serf emeğinden yoksun kalmalarının etkisiyle güç kaybetmiştir. Taşranın yerleşik popülasyonu olarak mülklerinde şatafatlı hayatlar yaşayan bu kişiler, yeni düzende varlıklarını kaybetmişler, bu kişilerin bir kısmı mülklerini satın elde ettikleri para ile yaşamlarının geri kalanını geçirmek üzere şehirlere veya yurtdışına göç etmiş, bir kısmı ise mülklerinde yeni düzende yavaş yavaş yok olmayı beklemişlerdir. Her iki şekilde de taşranın şatafatlı yüzü olan kibar sınıf sessizliğe gömülmüş, taşradaki varlığı belli belirsiz hale gelmiştir.

Taşranın depopülasyonunun ilk ayağını kibar sınıf oluştururken, diğer ayağını ise serf ve özgür serflerin mobilizasyonu oluşturmuştur. Toplumsal değişimin neticesinde, o zamana kadar toprağa bağlı yaşamış olan serfler ve küçük ölçekli (geçim ekonomisine dayalı) üretim yapan özgür köylüler yeni düzende gelişen pazar ekonomisinin büyük ölçekli üretim alanı ile boy ölçüşemedikleri için hayatlarını sürdürmeye şehirlere taşınmışlardır. Burada büyük fabrikalarda işçi olarak veya diğer düşük gelirli iş kollarında çalışmaya başlamışlardır. Bu göçler, taşradaki ekili arazilerde çoraklığa, taşra çevresi nüfusun iyice azalmasına yol açmıştır.

Tam bu noktada, taşranın yerleşik popülasyonunun yok olmasına eşzamanlı olarak taşrada yeni bir sezonluk yapılanma oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar sınıfsal statü olarak kibar sınıf ve hizmetlileri ile karakterize olan taşra çevresi, yeni düzende, zenginleşen burjuvazinin yazlık sayfiye alanına dönüşmeye başlamıştır.

4.1.2.2. Taşrada Yeni Yapılanma: Burjuva Sayfiyesi

Rus toplumsal dönüşümü sonucunda serf emeğine dayalı gücünü kaybeden ve değişen ekonomik düzende varlığını koruyamayan kibar sınıfın yerine, para kazanmayı ve ticareti bilen orta sınıf iş adamları ve sanayiciler ekonomik sermayenin yeni sahibi olmuşlardır. Toplumsal dönüşüme kadar toprak sahibi kibar sınıfın mülkleri ile karakterize olan Rus taşrası, on dokuzuncu yüzyılda sosyal hareketliliğin artmasıyla birlikte, tüccar ve kent burjuvasının yazlık evler yaptırmaya başladığı bir alan olmuştur. **Dacha** adı verilen bu yazlık sistemi, Çehov'un "Vişne Bahçesi" isimli oyununda aristokrat bir aileye ait olan taşra mülkünün yıkılıp yerine **dacha** inşaatı yapılması örneğinde olduğu gibi, yeni bir sosyal sınıfın toplumsal hiyerarşideki yükselişini simgeler. Taşrada yazlık sahibi olmak, yeni ekonomik düzende ekonomik egemenliği eline alan burjuva sınıfının statü göstergesi haline gelmiştir.

4.1.3. Şehir ile Taşra Arasında Açılan Uçurum

Toplumsal dönüşüm sürecinin unsurlarından ilki olan modernleşmenin, toplumun üst tabakası üzerinden ve yoğun olarak şehirlerde gerçekleştiğinden bahsetmiştik. Bu modernleşme süreci, şehir ile taşranın, şehirli ile taşralının, modernleşmiş kişiler ile geleneksel kişilerin arasında bir uçurum yaratmıştır. Troyat, Çehov'un Moskova'sını tasvir ederken aslında dönemin şehir yaşantısını anlatmaktadır:

“Avrupalılar gibi giyinmiş bayların, parlak üniformalı subayların, şık bayanların, başları puşulu köylü kadınların, yamalı abaları içinde sakallı müjriklerin dirsek dirseğe gelip geçtiği, cıvıl cıvıl, gürültülü caddeler; müşterilere seslenen, pazarlık eden arabacılar, tatlı renklere boyanmış derlitoplu evlerin önyüzleri, lüks mağaza vitrinleri.”¹⁰⁶

Aynı eserde, Troyat, taşradan bahsederken şu ifadeyi kullanmaktadır: “(...) taşraya özgü büyük can sıkıntısı, boyuna esneyerek daha iyi bir yaşam düşleyen, ama uyuşukluktan kurtulmak için hiçbir şey yapmayan aylak insanlar”¹⁰⁷ Gerçekten de durum böyledir. Rus toplumsal dönüşümünün özellikle modernleşme unsurunun şehirde ve üst tabakada yol almış olmasının neticesinde, şehir hayatı ile taşra hayatı, şehirli insan ile taşralı insan arasında büyük bir uçurum oluşmuştur. Çehov oyunlarında şehirden taşraya gelen karakterler ile bu uçurum gözler önüne serilmektedir.

Çehov oyunlarından Moskova hakkında edindiğimiz izlenim, bir kere orada yaşayanların uzakta mutlu olamadığı ve geri dönmek istediği yönündedir. Moskova, St. Petersburg şehri ile birlikte modernleşmiş ve uygarlaşmış Rus yaşantısının merkezi

¹⁰⁶ Henri Troyat, **Çehov**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s. 44.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 58.

olmuştur.¹⁰⁸ Bu sebeple, Rus kibar sınıfı ve entelijansiyasının da gözbebeği haline gelmiştir; üniversiteler, konservatuvarlar, sanat merkezleri ve çevreleri, yayın merkezleri, dolayısıyla entelektüel uğraşlara özgü fırsatlar bu şehirlerdedir.

Başka bir deyişle, bir entelektüel için Moskova veya Petersburg dışında bir yerde yaşıyor olmak, kullanamadığı potansiyeli ile bir kafese sıkışıp kalmak gibi bir durumdur.

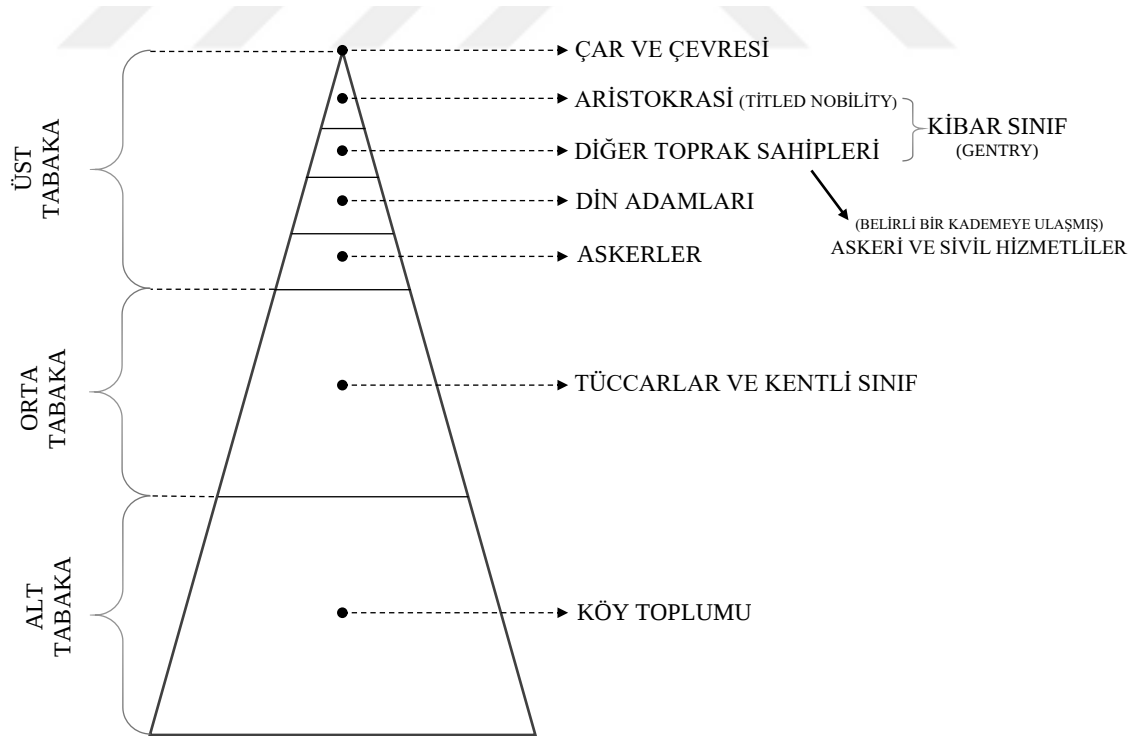
Bu, Çehov oyunlarında sıklıkla ele alınan bir temadır. “İvanov” isimli oyunda İvanov, “Martı”da Treplev, “Üç Kız Kardeş”te kardeşlerin hepsi, “Vanya Dayı”da Vanya, Rusya’nın o dönemdeki şehir ve taşra arasındaki fırsat eşitsizliğinin çarklarına takılıp kalmış, ait hissetmedikleri yozlaşmış taşra çevresinde hayatlarını tüketen bireylerdir: “Martı”da bir sanatçı adayı olan Treplev’in Rus taşrasında yaşamını sürdürüyor olması bu fırsatlardan uzak kalması anlamına gelmektedir, “Üç Kız Kardeş”te ise kızların büyük şehirden uzak yaşıyor olmaları, sahip oldukları entelektüel birikimi değerlendirecek bir mecraları bulunmaması sebebiyle onları bunalıma sürüklemektedir.

¹⁰⁸ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 54.

4.2. SINIFSAK DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER

19. Rus toplumsal dönüşümünün bir diğer başat etkisi toplumsal sınıflar üzerinde olmuştur. Rus toplumsal dönüşümünün sosyal sınıflardaki ayağı; efendi ve hizmetli, seçkinler ve halk, ayan ve avam biçiminin yerini patron ve işçi, burjuva ve proletarya ikilisinin aldığı bir değişim olarak nitelenebilir. Sınıflar arası geçirgenliğin sıfır olduğu eski modelden, geçirgenliğin mümkün olduğu ve tamamen yeni olan farklı grupların (entelijansiya gibi) ortaya çıkışına olanak tanıyan bir sisteme geçilmiştir. Toplumun bütün sınıfları değişimden etkilenmiş, hem bazı sınıflar değer kaybetmiş ya da değer kazanmış, hem de Rus toplumsal dönüşümü öncesinde var olmayan yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Hatırlamak gerekirse, Rus toplumsal sınıfları, toplumsal değişim öncesinde şu şekildedir:

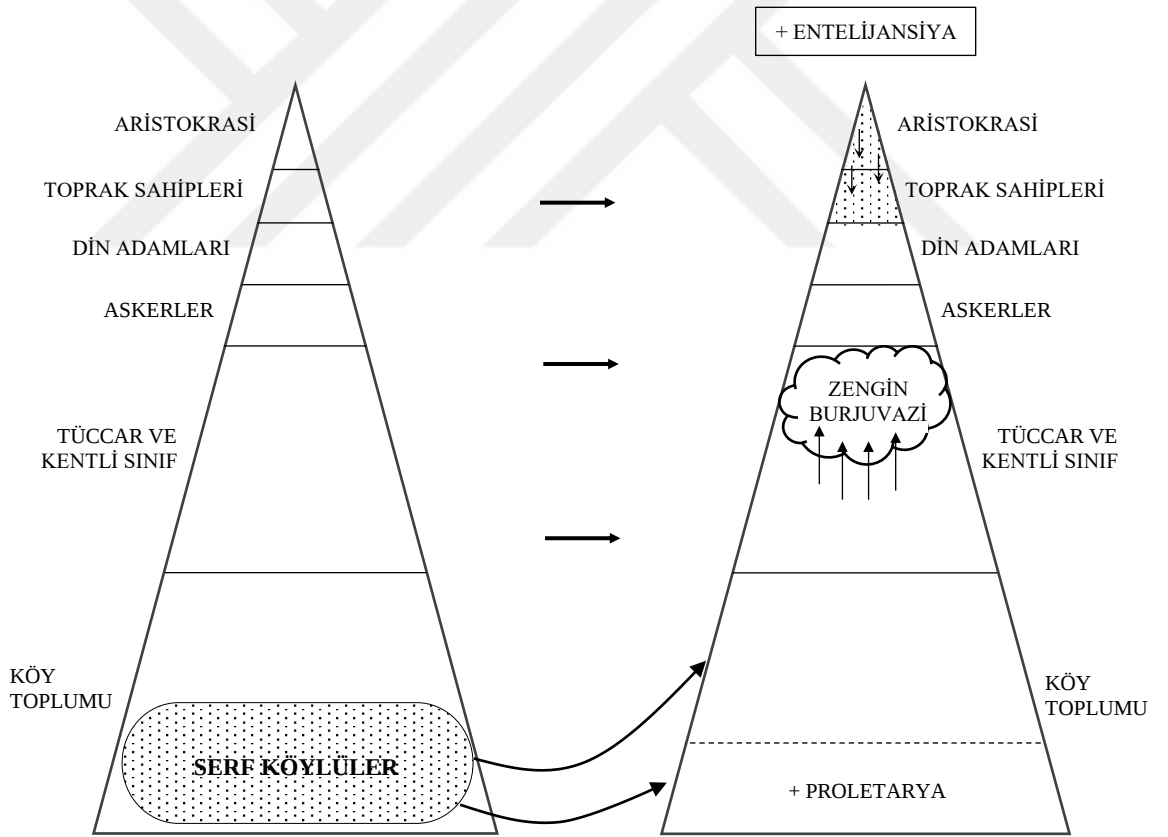
Şekil 7: Rus İmparatorluğu’nun Toplumsal Değişim Öncesi Sınıf Hiyerarşisi

Bu piramitte, en tepede çar ve çevresindekiler bulunmakta, daha sonra kibar sınıf, din adamları, askerler, tüccarlar ve kentli sınıf gelmekte, piramidin tabanında ise köy toplumu bulunmaktadır. Piramidin en tepesindekiler, toplum içerisinde en küçük nüfus oranına ancak en yüksek değere, en alt tabandakiler ise en yüksek nüfus oranına, ancak en düşük toplumsal değere sahiptir.

Rus toplumsal değişimi neticesinde sosyal sınıflarda ortaya çıkan değişim ise şu şekilde görselleştirilebilir:

Şekil 8: Rus İmparatorluğu'nun Toplumsal Değişim Öncesi ve Sonrası Sınıf Hiyerarşisi

4.2.1. Toplumsal Alanda Köklü Değişim: Yok Olan Sınıflar

Değişen toplumsal düzende, eski düzende var olan kimi toplumsal sınıflar gücünü veya varlığını kaybetmiştir. Aristokrasi ve toprak sahibi kibar sınıf eski düzenin değişmeye başlaması ile birlikte güç kaybeden sosyal sınıflar olmuştur. Yüzyıllarca Rus toplumsal katmanlarının en yüksek nüfus oranına sahip kemikleşmiş katmanlarından biri olan serf sınıfı ise, serflikin kaldırılması kararının ardından bir toplumsal sınıf olarak toplumsal hiyerarşiden silinmiş, ‘özgürleşen’ serfler farklı toplumsal katmanlara, ancak çoğunlukla işçi sınıfına dönüşmüştür.

4.2.1.1. Kibar Sınıfın Çöküşü

Toplumsal dönüşüm sürecinden etkilenen toplumsal katmanların başında aristokrasi ve toprak sahibi kibar sınıf gelmektedir. Tezin ikinci bölümünde açıklandığı üzere Rus toplumsal hiyerarşisinin en tepesinde bulunan bu sınıf, Rus toplumsal dönüşümünün her bir unsurundan oldukça büyük darbeler almıştır.

İlk olarak sanayileşme ve kapitalistleşme ile toplumdaki ekonomik yapı temelden değişmiştir: Feodal tarımdan kopulmuş, sanayileşmiş bir fabrika üretimine dayalı kapitalist iç ve dış pazar ekonomisi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu ortama ayak uyduramayan toprak sahipleri güç kaybetmeye başlamışlardır:

“Sarf emeğinden yoksun olarak, sert rekabet ve değişen dünyanın çetin şartlarıyla başa çıkmak zorunda kalan kibar sınıfın, başarılı kapitalist çiftçiler olmak için eğitimleri, bakış açıları ve karakterleri uygun değildi. Birçok toprak sahibi aslında Rusya’daki koşullarda yaşamaktansa, ellerindekini harcayarak Paris veya Nice’te oturmayı tercih ediyordu. Diğerleri ise çoğunlukla başarısız oluyorlardı. Sayısız “vişne bahçesi” kibar sınıfın elinden kayıp gitti.”¹⁰⁹

¹⁰⁹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 442.

Bu sınıfın aldığı ikinci darbe ise 1861 yılında serfliğin kaldırılması olmuştur. Rus toplumsal dönüşümünün ana unsurlarından olan bu reform, toprak sahibi sınıfın ellerindeki tek üretim ve gelir kaynağı olan serfleri özgürleştirmiştir. Toprak sahipleri, serfliğin kaldırılmasından sonra tarım işçilerine ücret ödemek zorunda kalmıştır:

“Aristokratların durumu da pek iç açıcı değildi. Tüccar sınıfının ve özellikle sanayici bir grubun ortaya çıkışı ve büyümesinin yanında 1861’den sonra başlayarak çarlığın son dönemindeki yoğun toprak satışı ve köylülerin ve devrimci partilerin toprağın daha eşit dağılımı yönündeki talepleri, aristokratların statülerini tehdit etti. Ayrıca serfliğin ilgasından sonra tarım işçilerine ücret ödemek zorunda kalan aristokratlar (...) zarar gördüler. İşçi ücretleri artarken, aynı dönemde buğday fiyatlarında düşüşler olması, aristokratları dar boğaza soktu. Bu gelişmelerden sonra aristokratlar, devlet kurumlarındaki mesleklere daha çok ilgi göstermeye başladılar; topraklarını da ya kiraladılar ya sattılar.”¹¹⁰

Kibar sınıfın ne gerekli ekonomik sermayeleri ne de yeni dünya düzenine uyum sağlayabilecek bilgi veya en önemlisi düşünce biçimleri bulunmamaktadır. Yeni büyük tarımsal üretim sistemi geleneksel toprak sahiplerinin bildiklerinden çok farklıdır. Topraklarına bağlı serflerinin insan gücüne dayalı üretimin yerine tarım teknolojilerini gerektiren büyük ölçekli üretime geçiş çok zorlayıcı olmuştur.

Eski sistemde üretim giderleri söz konusu değildir, üretim gücü serflerdir ve toprak sahipleri bu insanlara ‘sahip’ olduklarından onlara ödeme yapmazlar, sadece topraklarında yaşamayı bahşederler; üretim alanı ise sahip oldukları topraklardır. 1861’de ise her şey kökünden değişmiştir. İşgücü ve yeni tarz üretimde kullanılan araç

¹¹⁰ Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 82.

gereç için sermaye gereksinimi ortaya çıkmıştır. Ancak yüzyıllardır sahip oldukları rahat yaşam tarzları sebebiyle kibar sınıfın bir sermaye birikimi söz konusu değildir.

1870'lerin sonuna gelindiğinde toprak sahibi kibar sınıf yeni düzenden soyutlanmış, yıkılmak üzere olan mülklerinde yok olmayı beklemeye başlamıştır. Çehov'un oyunlarındaki aristokrasi ve toprak sahibi kibar sınıf işte böyledir: Çoğunluğu taşradaki çöküşte olan mülklerinde yaşamaktadır ve gün geçtikçe işgücü ve toprak kaybetmektedir, ancak alışkanlıkları sebebiyle yarınlarını düşünmeden paralarının kalanını harcamaya devam etmektedirler.

4.2.1.2. Serflerin Özgürleşmesi

Toplumsal dönüşüm süreci neticesinde temelden değişen bir diğer toplumsal katman serfler olmuştur. Rus hiyerarşisinin en aşağıda bulunan ve en kalabalık nüfuslu sınıfını oluşturan serfler, toplumsal dönüşümün unsurlarından olan 1861 reformu ile serbestleşmişlerdir. Serf köylülerin bir kısmı, serfliğin kaldırılmasından sonra fabrikalarda veya şehirlerde düşük gelirli işler bulmuş ve işçi sınıfına dönüşmüştür. Ancak büyük çoğunluk taşradaki küçük kasabalarda yaşamaya devam etmiştir. Her iki türlü de 'özgürleşen' serflerin durumu kötüye gitmiştir. Serflerin özgürlüklerini satın almaları gerekmesi ve tabi oldukları vergi yükü sebebiyle reform onlara sınıfsal bir iyileşme sağlayamamıştır, işçi sınıfına dönüşen serflerin iş yükü ve çalışma koşulları ise, serflik günlerini aratır cinsten olmuştur. Kimi serfler özgürleşmelerini fırsata çevirip kendilerine daha iyi bir yaşam kurabilecek gücü kendilerinde bulabilmişlerse de çoğunluk, hele ki iyi bir toprak sahibine bağlı çalışmış olanlar, 1861'den sonra özgür köylüler olarak tercih etmedikleri bir duruma sürüklenmişlerdir.¹¹¹

¹¹¹ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 120.

Özgürleşen serfler ve çöken kibar sınıfın durumu bu şekildeyken, gerekli sermaye birikimi, yeni sistemin getirdiği ekonomik ve pratik düşünce tarzına sahip burjuva sınıfı, kibar sınıfın boşalttığı ekonomik büyüme ve refah koltuğuna oturmuştur.

4.2.2. Yeni Sosyal Sınıflar

Değişen toplumsal düzende, eski düzende var olan kimi toplumsal sınıflar (kibar sınıf ve serfler) gücünü veya varlığını kaybederken, değişen toplumsal dinamiklerin, sanayileşmenin ve kapitalistleşmenin temsilcisi olan orta sınıf yükselişe geçmiş, eski düzenin ezilen sınıfı serfler ise yeni düzenin ezilenlerini karakterize eden işçi sınıfına dönüşmüştür.

4.2.2.1. Burjuvazinin Yükselişi

Toplumsal dönüşüm neticesinde ortaya çıkan yeni toplumsal katmanlardan biri, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları olan sanayileşme ve kapitalistleşme neticesinde güç kazanan burjuvazi sınıfıdır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı feodal üretimin yerini makine üretiminin ve kapitalist ekonominin almasıyla; yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde gerekli olan sermaye ve ticari zekaya sahip burjuvazi sınıfı yükselişe geçmiştir.

Etimolojik olarak; *burjuva*, “şehirde yaşayan, özel imtiyazlardan yararlanan şehirli” veya “orta sınıftan olan kimse, kent soylu”¹¹² anlamlarına gelmektedir.

¹¹² Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 359-360.

Burjuvazi ise burjuva sınıfını tanımlayan bir terimdir,¹¹³ diğer bir deyişle bu sınıfın mensuplarından bahsederken *burjuva sınıfı* veya *burjuvazi* ifadeleri kullanılabilir. Terimin toplumsal alanda ifade ettiği esas anlam ise, kapitalist sistemlerde üretim kaynakları ve araçlarını elinde bulunduran ve proletaryaya hükmeden zengin orta sınıftır.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde yükselen bir toplumsal sınıf olarak karşımıza çıkan Rus burjuvazisi; sanayiciler, iş adamları gibi kişilerden oluşuyordu. Büyük reformlar, sanayileşme, ekonomik dönüşüm, serfliğin kaldırılması, toprak sahibi kibar sınıfı gerilemeye mahkûm etmiş, onların yerine yeni düzende hayatta kalmayı ve hatta kâr elde etmeyi başaran yeni bir toplumsal sınıfın, burjuvazinin yükselmesine sebep olmuştur.

Serfleri olmadan serf emeğine dayalı refahlarından yoksun kalan ve değişen ekonomik düzende varlığını koruyamayan kibar sınıfın yerine, para kazanmayı ve ticareti bilen orta sınıf iş adamları ve sanayiciler ekonomik sermayenin yeni sahibi olmuşlardır. Bu sınıf mensupları temelde kibar sınıfın gördüğü eğitimden oldukça uzaktırlar, hatta bazıları eski serflerin çocukları ve torunlarıdır, kibar sınıf ile taban tabana zıttırlar. Bu sınıfın Çehov oyunlarındaki en belirgin örneklerinden biri, “Vişne Bahçesi” isimli oyundaki Lopahin karakteridir.

4.2.2.2. Yeni Düzenin Alt Tabakası Proletarya

Burjuva sınıfının yükselişi, fabrikalarında çalışacak yeni bir sınıfın ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir: Rus İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl toplumsal dönüşümü neticesinde ön plana çıkıp nüfus yoğunluğu artan toplumsal katmanlardan

¹¹³ A.e., s. 360.

bir diğeri işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, Rus toplumsal dönüşümü neticesinde serfliğin kaldırılması ve sanayileşme gibi unsurların sonucu olarak ‘ortada kalan’ kırsal köylülerin çalışmak üzere gittikleri şehirlerde oluşturdukları bir sınıf olmuştur:

“On dokuzuncu yüzyılın ortasından bu yana Rusya’nın sanayileşmesi ve kentsel kalkınmadaki en büyük göstergesi, sanayi işçilerinin sayısındaki artıştır ki, işçilerin çoğu köylerden gelmiş ve kendilerini kentlerin vahşi ortamında yaşam savaşı verirken bulmuşlardır.”¹¹⁴

Aynı dönemde doğan burjuvazi sınıfı üyelerinin işlettiği fabrikalarda çalışan işçiler, bu dönemde toplumda kırsalda yaşamaya devam eden köylüler ile birlikte toplumdaki en zor durumdaki sınıflardan biri olmuşlardır. Çalışma şartları, gelirleri, yaşam koşulları oldukça kötü durumdadır:

“Rus işçilerinin durumu oldukça kötüydü. İşçiler aşırı kalabalık evlerde çoğunlukla sağlıksız koşullarda yaşarken, yorucu çalışma temposu (on dokuzuncu yüzyılın sonundaki reformlara rağmen, haftada 6 gün, günde 10 saat), salgın hastalıklar (verem gibi) ve alkol tüketiminin yüksek olmasıyla paralel olarak, kısa bir ömür, iş güvenliğinin zayıf olmasından dolayı her an sakatlık tehlikesi, işyerinde sert disiplin ve yetersiz maaşlarla karşılaşıyorlardı.”¹¹⁵

İşçilerin çalışma koşullarının kötülüğü ve iş güvenliğinin noksanlığına Çehov’un “Vişne Bahçesi” isimli oyununda referans verilmektedir. Bu örneğe oyun incelemesi bölümünde tekrar göz atılacaktır.

İşçi sınıfının yaşam şartlarındaki bu olumsuzluk, onları durumlarını protesto etmeye itmiştir. Protesto ve grevlerinin karşılıksız kalması ile değişmeyen çalışma ve yaşam koşulları, yirminci yüzyılın başında toplumda mevcut olan genel huzursuzluk

¹¹⁴ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze...**, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 452.

¹¹⁵ A.e., s. 453.

hali ile birleşip Rus İmparatorluğu’nu 1905 Devrimi ve ardından gelen devrimlere kadar taşımıştır:

“Beklendiği gibi, işçiler durumlarını iyileştirmek için örgütlenmeye başladı. (...) İş kanunlarının geliştirilmesi için baskı kurmayı başardılar. 1905 Devrimi’ne kadar uygulanan sendikalaşma yasağına aldırmadılar, ancak sendikalar yasal hale geldikten sonra bile hükümetin zorlaması ve şüpheciliğine katlanmak zorunda kaldılar. İlk önemli grevler 1878 ve 1879 yıllarında St. Petersburg’da, ardından 1885 yılında Moskova yakınındaki Mozorov tekstil fabrikasında gerçekleşmiştir. (...) Grev hareketi yirminci yüzyılın ilk yıllarında hız kazandı ve 1905 Devrimi’yle sonuçlandı.”¹¹⁶

İşçi sınıfı, daha iyi koşullar, ücret, eğitim ve vatandaşlık hakları isteyerek Rus Devrimi’nin aktörlerinden olmuştur.¹¹⁷

4.2.3. Sınıfsız Bir Topluluk: Entelijansiya

19. yüzyılda ortaya çıkan bir diğer toplumsal katman, klasik sınıf gruplandırmalarına uymayan bir grup olan *entelijansiya*’dır. Rusça kökenli bir kelime olan *entelijansiya*, Türkçe’de “aydınlar” ve “aydınlar sınıfı” anlamlarına gelmektedir. Murat Belge, *entelijansiya* teriminin etimolojik temeli ve anlamını şu şekilde açıklamaktadır:

““Intelligentsia” terimi zaten dünya dillerine Rusçadan yayılmış bir kelime. Oxford English Dictionary bunun İngilizcede ilkin 1920’de yazıya geçtiğini ve Rusçadan geldiğini söylüyor. Karşılığı da “Nüfusun eğitilmiş kısmından oluşan ve kamuoyu oluşturabilme yeteneğine sahip olduğu kabul edilen sınıf.””¹¹⁸

¹¹⁶ A.e., s. 453.

¹¹⁷ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 22.

¹¹⁸ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 34.

Berkes ise, Rus temelli *entelijansiyanın* 18. yüzyılın sonundan itibaren kullanılmaya başlayan ve “kafa aydınlığına” işaret eden bir kavram olduğundan bahsetmektedir:

“on sekizinci yüzyılın sonlarında veya on dokuzuncu yüzyıl başlarında Rus dilinde kullanılmaya başlanmıştır. Fransızca “intelligence” sözcüğünden alınarak “akıl ve fikir” sahibi kişiler” de diyebiliriz. Belli ki Rusya’da, önce on sekizinci yüzyıl Batı düşünüşünün etkisi altında okumuş kişilerin “kafasının aydınlanmış, düşününün rasyonelleşmiş olduğu” inancı altında, okumuşluğu olmayan cahil kişilerden ayrı bir kategori oldukları bilinci doğmuştu. Bu bilincin etkisiyle intelligentsiya aydın kişiler topluluğu anlamında kullanılmaya başlandı.”¹¹⁹

Entelijansiyanın ifade ettiği anlama ilişkin, Bruford’un kitabında yer alan açıklamaya göre ise; entelijansiya temelde üç anlamı kapsamaktadır. Bunların ilki, belirli bir eğitime sahip herkes; ikincisi, yüksek eğitime sahip ve devlet hizmeti dışında bir meslek/uzmanlık edinmiş kimseler; üçüncüsü ise, hangi sosyal sınıfa ait olursa olsun eğitilmiş kişilerin benimsediği sosyal ve politik görüşü paylaşan kimselerdir.¹²⁰ Buradan ve daha önceki Belge ve Berkes’e ait açıklamalardan çıkarılacak sonuç, entelijansiyanın, sınıfsal bir sınırlama içerisinde bulunmadan belirli bir aydın görüşe sahip olan herkesi ifade ettiğidir.

Entelijansiyanın temelleri, Rus modernleşmesi/Batılılaşmasına ilişkin olarak ortaya atılmıştır. Batı’dan izole oluşu sebebiyle deyim yerindeyse ‘geri kalmış’ olan Rus İmparatorluğu’nu, çağın gereklerine hızlıca adapte edebilmek için girişilen topyekûn modernleşme/Batılılaşma süreci, bu sürecin uygulamasını gerçekleştirmesi planlanan bir entelijansiyanın temellerinin atılmasına sebep olmuştur: “Batılılaşma

¹¹⁹ Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 294.

¹²⁰ Walter H. Bruford, **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018, s. 222-223.

yoluna giren toplumun yönetim kademesi bunun bilgilerine sahip (dolayısıyla kendisi Batılılaşmış) bir okur-yazar, uzman tabakaya ihtiyaç duymaya başlıyordu.”¹²¹

Yurtdışında veya yurtiçinde iyi eğitim alması planlanan entelijansiya üyeleri, Rus toplumu için temelde kendileri Batılılaşıp çevrelerini de Batılılaştırma işlevi görüyorlardı. Belge, Rus toplumunun modernleşme süreci içerisinde entelijansiya sınıfına duyulan ihtiyacın temellerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Rusya Avrupa gibi olmak istiyor. Ama Avrupa’nın böyle olmak için ne yaptığını, bu gücünü nasıl kazandığını, bu düzeye ne yaparak geldiğini yeterince bilmiyor. Dolayısıyla, Avrupa’ya birilerini göndererek ne olduğunu, nasıl yapmak gerektiğini öğrenmeye çalışıyor. Kimi gemi yapmayı öğrenecek, kimi vergi toplamayı, kimi topları en etkili biçimde kullanmayı v.b.”¹²²

Rus entelijansiyasının (aydın sınıfın) ortaya çıkışı bu şekildedir, ancak özellikle Rus toplumunda 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir insana “aydın” denilmesi için, bu kişinin illa Batılılaşma projesi içerisinde yurtdışında eğitim almış olması gerekmemekte, bulunduğu toplumsal çevreden fazlaca eğitilmiş ve bilgili, toplumsal refah gibi konular hakkında fikri olması yetmektedir:

“Bilindiği gibi, bu kavram özellikle Rusya’ya aittir. Rusya’da yayıldı, ayrıca sadece dar bir sosyal içeriği değil, çok daha geniş, psikolojik içeriği de vardı. Sosyal düzlemde entelijansiyanın sıradan katılımcıları, Karl Marx’ın ifadesiyle, “özgür zihinsel üretim” yapanlar, yani zihin emeğinin ücretli emekçileriydi. Bu da sözcüğün geniş anlamıyla kültürün temel çalışanları demekti: Bilginler, yazarlar, gazeteciler, avukatlar, doktorlar, mühendisler, öğretmenler ve öğrenciler. Politik düzlemde birçok kişi, gerçek entelektüellerin sadece ilerici görüşlere sahip kişilerden oluştuğunu savunuyordu. Psikolojik yönden, Rus

¹²¹ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 38.

¹²² **A.e.**, s. 36.

entelektüeli kendi ruhsal özgürlüğüne sahip olan ve başka insanların da aynı özgürlüğe sahip olması için çabalayan kişiydi.”¹²³

19. yüzyıl Rus entelijansiyası, kendini sosyal reform için çalışan bir sınıf olarak tanımlamaktaydı. Bu sınıfın üyesi aydınlar ülkenin çarlık yönetimi altındaki ilkel siyasi durumunu eleştirmektedirler. Rusya’nın ekonomik ve politik geri kalmışlığına ve kırsal nüfusun gitgide kötüleşen durumuna dikkat çekiyorlardı. Çehov da bu sınıfın üyesi olarak kırsal çalışmalara destek veriyordu.¹²⁴

Rus entelijansiyasının 19. yüzyılın sonunda iki gruba ayrıldığı söylenebilir: Umudunu kaybetmiş eski kuşak ve umutlu gençler. 1860 kuşağı entelijansiyası, her zaman eleştirel olmakla birlikte özellikle 1881 sonrasında yaşanan, toplumsal gelişmenin sağlanamayışından kaynaklanan umutsuzluk döneminde (tezin ikinci bölümünde “Yüzyılın Dönemleri” başlığı altında incelenmiştir), Rus tarihi sahnesine fazlasıyla huzursuz ve mutsuz bir grup olarak çıkmıştır: “bilgilerle donanan bu yeni tabakanın içinden, yaşadıklarıyla öğrendikleri arasında bir uyum kuramayan, onun için de muhalif kesilen bireyler çıkıyordu.”¹²⁵ Zamanla, muhaliflik yerini daha çok umutsuzluğa bırakmıştır ve karşımıza Çehov’un oyunlarında sıklıkla karşılaşılan “toplumun yok ettiği aydın” veya “umudunu/inancını kaybeden aydın” figürü çıkmıştır. Çehov’un diğer grup aydınları ise, Rus entelijansiyasının hala muhalif ve umutlu olan genç kuşağı (çoğunlukla öğrenciler), değişimin geleceğine inanmaktadırlar. Bu gençler, toplumsal gelişmenin yolunun ataletle kapılmayıp çalışmaktan geçtiğini düşünürler, kimi zaman eski kuşağı harekete geçmemekle

¹²³ Solomon Volkov, **20. Yüzyıl Rus Kültür Tarihi: Tolstoy’dan Soljenitsin’e Büyülü Koro**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018, s. 27.

¹²⁴ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 10.

¹²⁵ Murat Belge, **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 38.

eleştirirler. Bu genç kuşak aydınlar ve çalışma öğretileri ile Çehov'un oyunlarında sıklıkla karşılaşmaktadır.

Entelijansiyanın bir alt katmanı olarak öğrencilere, Çehov oyunlarında sıklıkla karşılaşılması bakımından ayrıca değinilmesi gerekmektedir: Ayrı bir toplumsal katman olarak bu sınıf Rus toplumunda 19. yüzyılda ön plana çıkmıştır ve temelde aristokrat ailelerin çocuklarıdır: “XVIII. yüzyıl sonlarında aristokrasinin çocukları, orduya değil, üniversitelere girmeye başladılar.”¹²⁶ Bu öğrenci sınıfı, önceleri subay çevrelerinin oluşturduğu aydın sınıfın yeni üyeleridirler:

“(…) bellibaşlı kültür değişiklikleri ve dünya görüşleri üniversite çevrelerinde edinilmeye başlandı. Yetişen yeni kuşaklar kendilerini kurulu toplumsal sisteme karşı görüyorlardı. 1825 yılına değin aydınlar, asker Kadet okullarından yetişirdi. Bu tarihten sonra bellibaşlı aydınların hiçbiri bu Kadet okullarından yetişme değildir.”¹²⁷

Bu nedenle bu sınıf temelde entelijansiya sınıfının genç bir alt grubu olarak düşünülmelidir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde fazlasıyla muhalifleşen bir toplumsal sınıf olarak öğrenciler de yaşadıkları ile öğrendikleri tutmayan bir sınıf olarak analiz edilebilir. Öğrencilerin eski jenerasyon entelijansiyasından farklı politik ortamda çok daha aktif olarak, devrimci denebilecek bir nitelik kazanmış olmalarıdır. Yüzyılın sonlarına doğru geniş ölçekli öğrenci protestoları gerçekleşmiş, üniversiteler çarlık rejimi karşıtlığının merkezi haline gelmiştir.¹²⁸ Çehov oyunlarında, öğrencilere pek çok kez yer verilmiştir: “Martı”nın üniversiteden politik aktiviteler sebebiyle uzaklaşan Trepnev'i ve “Vişne Bahçesi”nin “Trofimov”u gibi.

¹²⁶ Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 440.

¹²⁷ A.e., s. 440.

¹²⁸ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 24.

4.3. BİREYSEL SONUÇLAR

Daha önceki iki alt başlık altında, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün Rus fiziksel çevresindeki ve toplumsal sınıfları üzerindeki etkileri toparlanmıştır. Toplumsal dönüşümün bir diğer etki alanı ise toplumdaki bireyler olmuştur. Tıpkı fiziksel çevre ve toplumsal sınıflar gibi, toplum içerisindeki bireyler de toplumsal değişim sürecinin kendisinden ve getirdiklerinden etkilenmişlerdir. Rus toplumsal değişim sürecinin bireyler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Alışlageldik düzenin hızlıca, topyekûn değişmesi sürecine şahit olan bireyler, özellikle gelen yeni düzende yer edinemeyenler başta olmak üzere, bireysel problemler yaşamışlardır. Bu başlık altında, ilk olarak, bireysel boyutlarda yaşanan sonuçlardan biri olarak anomik ruh hali, ikinci olarak, toplumsal alanda hayatta kalmaya yarayan sermaye türlerinin korunmasına ilişkin davranış örüntüleri açıklanmıştır.

4.3.1. Anomi

Daha önce, kuramsal çerçevenin sunulduğu birinci bölümde ele alındığı üzere, toplumsal değişim süreçleri, toplumda var olan geleneksel öğretiler, değerler ve diğer örüntülerin hızla değişimi ile karakterize olduğundan, bireylerin alışık oldukları hayatı anlamlandırma biçimlerinin yok olması neticesinde anlamsızlık ve amaçsızlık gibi duygularına sürüklenmeyi ifade eden anomik ruh haline sebep olmaktadır. Rus toplumsal değişim süreci içerisinde, toplumdaki bireyler boyutunda, anomik ruh haline ilişkin davranış örüntülerinin ortaya çıkması da var olan geleneksel yapının hızlı bir şekilde değişimini içeren modernleşme, sanayileşme, kapitalistleşme, serflüğün kaldırılması gibi dönüşüm unsurları bağlamında değerlendirmeye açıktır. Toplumsal değişim sürecinin bireysel sonucu olarak anomik ruh hali ve davranış örüntülerini barındıran örnekler ile bir sonraki bölümde incelenen Çehov oyunlarında karşılaşılmaktadır.

4.3.2. Sermaye Türlerine İlişkin Davranışlar

İkincisi, değişen toplum düzeninde söz konusu olan sınıfsal değişimler neticesinde, bireylerin ait oldukları toplumsal sınıflara ilişkin geliştirdikleri ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerinin birinin veya birden fazlasının kaybı veya korunmaya çalışılması bağlamındaki davranışlar olarak tanımlanabilir. Değişen ekonomik ve toplumsal dinamikler neticesinde, bazı toplumsal sınıflar güç kaybederken bazıları güç kazanmıştır. Ancak, birinci bölümde ele alındığı üzere, toplumsal alanda mücadele etmeye yarayan sermaye ‘gücünün’ çeşitleri vardır. Bunlar, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye olarak sıralanabilir. Hatırlamak gerekirse, ekonomik sermaye, bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilen diğer maddi değerlere, sosyal sermaye, bireylerin toplum içerisinde sahip oldukları fertler ağına, kültürel sermaye ise, kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane gibi kültürel donanımını ortaya koyan unsurlara işaret eder.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde, toplumsal hiyerarşinin tepesinde bulunan kibar sınıf ekonomik sermayesini kaybetmiş, bu sınıfın yerine burjuva sınıfı ekonomik sermayesini büyütmüştür. Buna karşın, kültürel ve sosyal sermaye, ekonomik sermaye kazanımına koşut olarak edinilebilen bir değer olmadığından, kibar sınıfı karakterize etmeye devam etmiştir. Çehov oyunları, birer davranış örüntüsü olarak, ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye türlerinin el değiştirmesi, korunması ve mübadelesine ilişkin örnekler içermektedir.

4.3.3. Bireylerin “Geçmiş”, “Şimdiki Zaman” ve “Gelecek” Algısı

Toplumsal alandaki değişimlerin bireyler boyutunda doğurduğu bir diğer sonuç, toplumsal hafızada oluşan “geçmiş” ve “gelecek” algısıdır. İkinci bölümde, “Tarihsel Gelişim ve 19. Yüzyılın Evreleri” başlığı altında ele alındığı üzere Rus

toplumsal değişimine sahne olan 19. yüzyılda, toplumsal alanda her yönetici ile birlikte reform ve karşı reform, iyileşme dönemi ve baskı dönemi olarak iki dönem birbirinin ardından gelmiştir. Hatırlamak gerekirse; 1855'ten 1881 yılına kadar süren II. Aleksandr yönetiminde Rus İmparatorluğu büyük reformlara sahne olmuştur. II. Aleksandr'ın reformları, 18. yüzyılda başlayan modernleşme girişiminden sonra toplumsal değişim sürecine ivme katan büyük reformlardır. II. Aleksandr, Rus topraklarının iç problemleri ile ilgilenmiştir; serfliği kaldırmanın yanı sıra lokal yönetimler olan **zemstvo** kurumlarını kurmuş, hukuk sistemini Avrupa modeline göre iyileştirmiş ve seçilmiş parlamento **duma** için çalışmalara başlamış, ancak bu çalışmasını tamamlayamadan 1881 yılında bir suikast ile öldürülmüştür. Söz konusu büyük reformların hepsi, Rus toplumsal yapısının değişime uğramasında büyük rol oynamıştır ve 1860 kuşağı aydınları için ilham verici olmuştur. Bu dönemde, toplumsal gelişmenin önünün açıldığı düşünölmüş, hatta uygulanan reformlar halkın daha fazlasını istemesine (örneğin meşrutiyet) sebep olmuştur. Ancak, toplumsal gelişmeye ve reformların devamına olan inançlar, II. Aleksandr'ın 1881 yılındaki ölümünden sonra yönetimin başına geçen oğlu III. Aleksandr ile başlayan III. Aleksandr ve II. Nikolay (1881-1905) gerici karşı reform döneminde yıkıma uğramıştır. Bu dönemde, II. Aleksandr döneminde gerçekleştirilen devrimci adımlar geriye döndürölmeye çalışılmış, bir sansür ve baskı rejimine tanık olunmuş, eğitime, basım ve yayına ulaşım zorlaşmıştır. Yeni yönetim, II. Aleksandr döneminde getirilen yenilikleri durdurmaya yönelik bir karşı reform ve baskı politikası uygulamıştır.

Göröldüğü üzere, her bir dönem içerisinde bireysel alanda oluşturulan fikirler ve toplumun nereye gittiğine değin inançlar bir sonraki hükümdarın uygulamaları altında tam tersine çevrilmiş ve bir toplumsal güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu değişen ortamda ortaya çıkan bireyler boyutundaki “geçmiş”, “şimdiki zaman” ve “gelecek” algıları, Çehov oyunlarında da karşılaşıldığı üzere genel hatlarıyla şu şekildedir:

Çehov oyunlarının (1881-1905) arasındaki zamana tekaböl eden “şimdiki zaman”, yeni düzende güç kazanmaya başlayan burjuva sınıfı dışındaki diğer

toplumsal katmanların bireyleri arasında, çabaların karşılık bulmadığı, olumsuz ve belirsiz bir dönem olarak algılanmaktadır. Geçmiş zaman ise, 1855'ten 1881 yılına kadar süren II. Aleksandr yönetimine tekabül etmekte ve geleceğe dair olumlu umutların yeşerdiği, toplumsal alanda yapılan reformlar sayesinde toplumsal eşitlik vb. beklenti ve umutlarının söz konusu olduğu bir dönem olarak algılanmaktadır. Ancak gelinen durumda geçmişte sahip olunan umutlar yok olmuştur. Örnek vermek gerekirse, geçmişte sahip olunan umutlar ve onların yok oluşu “İvanov” isimli oyundan alınan şu alıntıda görülebilir:

İVANOV: (...) Daha bir yıl öncesine kadar sağlıklı, güçlü, dinç, çalışkan ve ateşli bir adamdım. İşte bu ellerimle çalışıyordum. Konuşmalarım en bilgisiz kişileri bile etkileyebiliyordum. Acı karşısında ağlayabiliyor, kötülüğe karşı öfkeyle baş kaldırabiliyordum. Esinlenmek nedir biliyordum. Çalışma masasının arkasında iki şafak boyunca, ruhu şiirlerle eğlendirerek oturulan sessiz gecelerin çekiciliğini ve güzelliğini biliyordum. İnançlarım vardı. Öz anamın gözlerine bakar gibi bakabiliyordum gelecek günlere... Ama şimdi, oh, Tanrım! Yoruldum, inançlarım yok oldu. Günlerimi, gecelerimi aylak aylak geçiriyorum. Beynim, ayaklarım, ellerim, kendi başlarına çalışır oldular. Evim barkım yıkılıyor, ormanım balta vuruşları altında çatırıyor. (Ağlar) Toprağım öksüz çocuklar gibi bakıyor yüzüme. Beklediğim, üzüldüğüm hiçbir şey yok, ruhum gelecek karşısında dehşetle titriyor... (...)”¹

Gelecek ise, Çehov oyunlarının sonuncusu olan “Vişne Bahçesi”nin yazım yılı olan 1904 yılı sonrasına işaret etmekte, karakterler tarafından ne olacağı belirsiz, ancak içinde bulunulan olumsuz durum sebebiyle çok çalışılıp sabredilerek elde edilebilecek, tüm sıkıntıların dineceği bir gelecek zaman olarak algılanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, “Üç Kız Kardeş” isimli oyundan bir alıntı, gelecek algısını örneklemektedir:

“VERŞİNİN: (...) Kaç olduğu önemli değil, iki yüz, üç yüz yıl, bin yıl sonra yepyeni, mutlu bir dünya oluşacak. Biz o zamana tanık olacağız elbette, ama

¹Anton Pavloviç Çehov, “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Ataol Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 56-57.

bugün onu elde etmek için çalışıyor, acı çekiyoruz. Amacımız daha güzel bir yaşam. Bu da bizim varoluşumuzun nedeni, mutluluğumuzun kaynağı!”²

² Anton Pavloviç Çehov, **Üç Kız Kardeş**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 50.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OYUN İNCELEMESİ

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli büyük oyunları, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunlarda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişmeyle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır. Bu suretle, Çehov’un bahsi geçen oyunlarındaki olay ve karakterlerinin ardındaki toplumsal temelin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

5.1. İVANOV

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov'un "İvanov" isimli oyunu, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişmeyle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır.

5.1.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti

Anton Pavloviç Çehov'un büyük oyunlarının ilki olan "İvanov", ilk olarak 1887 yılında sahnelenmiştir. Yazarın türünü "dram" olarak belirlediği oyun, 4 perdeden oluşmaktadır. Hikâye, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rus Çarlığı'nın merkezi taşra bölgelerinden birinde geçmektedir. Oyun kişileri ve olay örgüsü aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: "İvanov" İsimli Oyunun Oyun Kişileri Listesi³

Nikolay Alekseyeviç İvanov	İlçe Köylü İşleri Kurulu sürekli üyesi.
Anna Petrovna	İvanov'un karısı.
Matvey Semyonoviç Şebyelski	Kont, İvanov'un dayısı.
Pavel Kirilliç Lebedev	Belediye Başkanı.
Zinaida Savişna	Lebedev'in karısı.
Saşa	Lebedev'lerin kızı, 20 yaşında.
Yevgeniy Konstantinoviç Livov	Genç belediye doktoru.
Marfa Yegorovna Babakina	Büyük çiftlik sahibesi genç bir dul, zengin bir tüccar kızı.

³ Tablonun oluşturulmasında incelemede yararlanılan çevirideki içerik ve sıralamaya sadık kalınmıştır.

Dimitri Nikitiç Kosih	Tüketim vergisi memuru.
Mihail Mihailoviç Borkin	İvanov yurtluğunun yöneticisi.
Avdotya Nazarovna	Belirli işi olmayan yaşlı bir kadın.
Yegoruška	Lebedevler'in sığıntısı.
Pyotr	İvanov'un uşağı.
Gavrila	Lebedevler'in uşağı.
Konuklar, Uşaklar	

Birinci perdede mekân İvanov yurtluğunun bahçesidir, hava kararmaktadır. İvanov ile yurtluğun yöneticisi Borkin arasında geçen diyalog ile başlayan perdede, İvanov'un dayısı Kont Şabyelski ve karısı Anna Petrovna ile birlikte yaşadığını, Kont Şabyelski'nin burada yaşamaya muhtaç durumda olduğunu, Anna Petrovna'nın hasta olduğunu ve İvanov yurtluğunun borç içerisinde olduğunu öğreniriz. Anna Petrovna'nın doktoru Livov, İvanov'u karısına karşı ilgisizlik ve sevgisizlik ile suçlar. İvanov akşamları rahat bir nefes almak için yanına kimseyi almadan komşuları Lebedevler'in evine gitmektedir. Perde, İvanov'un ısrar sonucunda dayısı Kont Şabyelski'yi de yanına alarak Lebedevler'e gidişi ve Anna Petrovna'nın Doktor Livov ile birlikte peşlerinden gitmeye karar vermesi ile son bulur.

İkinci perdede mekân Lebedevler'in salonudur, zaman ise aynı günün akşamıdır, Saşa'nın doğum günü kutlanmaktadır. İvanov henüz buraya ulaşmamıştır. Salondaki konukların sohbetlerine şahit olunur. Genel geçer sohbetlerin ardından konu İvanov'a gelince evdeki konuklar İvanov'un maddi durumu ve evliliği hakkında konuşmaya başlarlar. Saşa bu konuşmalara tepki gösterir. Çok geçmeden İvanov ve Kont Şabyelski gelirler. Bir süre süren sohbetin ardından, Borkin de aralarına katılır. Saşa ve İvanov başbaşa kalmak üzere konuk odasına geçerler, bu sırada salondaki herkes bahçeye çıkar. Bu andan perdenin sonuna kadar geçen süre içerisinde Kont Şabyelski ve zengin tüccar kızı Babakina'nın Borkin'in verdiği akılla karşılıklı çıkar ilişkisi içeren bir evliliğe karar verişleri izlenir. İvanov ve Saşa salona geri gelirler, yalnızdırlar. Onlar öpüşürken Doktor Livov eşliğinde mülke gelen Anna onları görür. Perde son bulur.

Üçüncü perdede mekân İvanov'un çalışma odasıdır. Öğle vaktidir, ikinci perdenin sonundaki olayın üstünden yaklaşık iki hafta geçmiştir. İvanov ile Saşa bu süreçte görüşmemişlerdir. İvanov'u görmeye gelen Saşa ile İvanov çalışma odasında durumlarını konuşurlar. Konuşmanın sonunda Saşa İvanov'un hasta karısına karşı görevini yerine getirmesini, onu bekleyeceğini söyler. Saşa ayrıldıktan sonra Anna çalışma odasına gelir, Saşa'nın az önce orada olduğunu biliyordur. Sabrı taştan Anna İvanov'un yaptıklarını ve doğru olan olmayan düşüncelerini yüzüne vururken, İvanov Anna'nın kısa süre sonra öleceğini yüzüne haykırır. Perde, İvanov, yıkıma uğrayan Anna'nın karşısında pişmanlıkla ağlarken son bulur.

Dördüncü perdede mekân Lebedevler'in evinde bir konuk odasıdır. Üçüncü perdenin üzerinden bir yıl geçmiştir. İvanov ve Saşa'nın nikah töreni günüdür. Anna ölmüştür. Perde, Livov'un monoloğuyla başlar: İvanov'u karısı Anna'yı mal varlığına el koyamadığı için işkence ederek öldürmekle ve şimdi yeni bir zenginlik kapısı olarak Saşa'yı bulmakla suçlamakta, maskesini indireceğini söylemektedir. İvanov düğünden önce Saşa'yı kendisini bırakmaya ikna etmeye çalışır, içinde bulunduğu durumdan dolayı çökmüştür, Saşa'dan onunla evlenmemesini ve kendisini kurtarmasını ister. Saşa ikna olmamıştır. Kiliseye gitmek üzereyken, Livov gelir ve İvanov'a herkesin içerisinde aşağılık bir şey yaptığını söyler. Ortalık karışır, Saşa İvanov'u savunur. İvanov tabancasını çıkarır ve kendini vurur.

5.1.2. İvanov'da Toplumsal Katmanlar

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm süreci, Rus toplumsal sınıfları üzerinde başat etkiler yaratmıştır. Çehov oyunlarındaki oyun kişileri, oyunların kaleme alındığı zamansal bağlam sebebi ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünü deneyimleyen çeşitli sosyal katmanları barındırmaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında yinelenen sosyal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, fakirleşmiş toprak sahipleri, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, yeni düzende zenginleşen burjuva ve burjuva zihniyetini temsil eden karakterler, idealist gençler, yozlaşmış bürokrasiyi temsilen memurlar, çeşitli yaş gruplarından doktorlar, sanatçılar, eski serfler ve uşaklardır. Her bir oyunun

incelemesinde tekrarlanan bu başlık altında, her bir eserde özel olarak öne çıkan toplumsal katmanlar, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün yol açtığı sınıfsal dönüşümler ve dönemin toplumsal yapısının toplumsal sınıflara olan etkisi bağlamında incelenmiştir.

“İvanov” isimli oyunda yer alan toplumsal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, güç kaybeden toprak sahipleri, yozlaşmış taşra halkı, yeni düzende güç kazanan tüccar sınıfı ve bu sınıfın zihniyetini temsil eden karakterler ile taşranın idealist sağlık personelidir.

5.1.2.1. Toplumun Yok Ettiği Aydınlar

Çehov’un hemen her oyununda yinelenen toplumsal katman, toplumsal çevrenin ve dönemin yok ettiği aydınlardır. Bu kişiler, yüzyılın başından beri süregelen ve ne yazık ki toplumsal iyileşme sağlayamayan değişim sürecinde, toplumsal gelişime ve iyi bir geleceğe olan inançlarını yitirmiş, içinde bulundukları yozlaşmış toplumda amaçlarını ve savaşıma güçlerini kaybetmişlerdir. “İvanov” isimli oyunda, İvanov karakteri, senelerdir toplumsal gelişim için çaba sarf etmiş, örnek çiftçilik metotları üzerinde çalışmıştır ve bulunduğu ilçenin Köylü İşleri Kurulu üyesidir. Toplumsal geri kalmışlığa karşı koyan davranışlarda bulunmuş, Ortodoks bir Rus olarak Yahudi bir kadınla evlenmiş, kendi deyimiyle “yel değirmenleriyle dövüşmüştür” ancak artık gelişmeye olan inancını kaybetmiş ve düzene yenik düşmüştür:

“İVANOV (Ağaçlıklı yolda Livov’la görünürler): Siz, sevgili dostum, geçen yıl bitirdiniz okulunuzu; gençsiniz daha, dinçsiniz. Bense otuz beş yaşımdayım. Size öğüt verebilirim. Bir Yahudiyle, bir psikopatla, ya da mavi çoraplığın biriyle evleneyim demeyin sakın; sıradan, renksiz birini seçin en iyisi. Yaşamınız basmakalıp, bir örnek olsun. Fon ne kadar renksiz, ne kadar tekdüze olursa o kadar iyi. Dostum, bin kişiye karşı koymaya kalkmayın tek başınıza, yel değirmenleriyle dövüşe girmeyin, başınızla duvarlara tos vurmayın... Tanrı her türlü örnek çiftçilikten, olağanüstü okullardan, ateşli söylevlerden korusun sizi. Kabuğunuza çekilip kendi küçük işinizle uğraşın. Bence insana yaraşır, en

onurlu, en sağlıklı iş bu. Benimse nasıl yorucu bir hayatım var!.. Bir yığın yanlış davranış, bir yığın haksızlık, bir yığın anlamsızlık!..”⁴

Aynı oyunda, içerisinde bulunduğu toplum tarafından çalışma ve savaşma gücü tüketilen aydın sınıfını görünür kılan bir diğer örneğe İvanov ile eski dostu Lebedev arasında geçen diyalogda rastlanılmaktadır:

“İVANOV: (...) Semyon adında bir işçim vardı, tanırsın. Bir keresinde harman zamanı ne kadar güçlü olduğunu gösterip kızlara övünmek istedi, sırtına iki çuval çavdarı birden yükledi. Ve çatladı. Az sonra da öldü. Bana öyle geliyor ki, ben de çatladım. Lise, üniversite, iş adamlığı, okullar, tasarılar... İnançlarım kimseninkilere benzemezdi, herkesten başka türlü evlendim. İkide bir öfkeleniyor, gözümü kırpmadan tehlikeye atılıyor, paramı sağa sola savuruyordum. Bunları sen de biliyorsun. Bütün kasabaların en mutlu, en acı çeken adamı bendim. İşte bütün bu saydıklarım Paşa, benim çavdar çuvalarım oldular... Yüklendim ve belim kırıldı. Yirmisindeyken hepimiz kahramanızdır, ne olursa olsun gözümüzü kırpmadan her işe atılırız, otuzunda ise yorulur, hiçbir işe yaramaz oluruz. (...)

LEBEDEV: Ne düşünüyorum biliyor musun; seni bu duruma çevren düşürdü!”⁵

İkili arasında geçen bu diyalogda, toplumsal iyileşmeye yönelik adımlar atan aydınlık fikirli kişilerin, toplumsal alandaki yozlaşmış çoğunluk ile Rus toplumsal değişim süreci içerisinde çabaların sonuç vermemesi sebebiyle inanç ve güçlerini kaybetmeleri örneklenmektedir.

5.1.2.2. Kibar Sınıf

Çehov’un hemen her oyununda yinelenen bir diğer toplumsal katman, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları olan sanayileşme, kapitalistleşme ve

⁴ Anton Pavloviç Çehov, “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Ataol Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 13-14.

⁵ A.e., s. 55-56.

1861 yılında serfliğin kaldırılması neticesinde toplumsal tabanı kaymış aristokrasi ve güç kaybeden toprak sahibi sınıftır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı üretimin yerini makine üretiminin almasıyla; ellerinde üretim aracı olarak sadece topraklarında yaşayan serfleri bulunan aristokrat ve toprak sahibi sınıf değer kaybetmiş, bu sınıfın yerine yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde kullanılan fabrikalar ve makineler için gerekli olan sermayeyi elinde bulunduran tüccar sınıfı yükselişe geçmiştir.

1861 yılında toprağa bağlı kölelik sistemi olan serfliğin Çar II. Aleksandr tarafından kaldırılması da aristokrat ve toprak sahibi sınıfa ellerindeki insan gücünü kaybettirerek bir darbe daha indirmiştir. İşte bu çöküş sürecindeki kibar sınıf Çehov'un oyunlarında pek çok kez karşımıza çıkmaktadır.

5.1.2.2.1. Güç Kaybeden Toprak Sahipleri

“İvanov” isimli oyunda, İvanov'un içinde bulunduğu hal bu durumun örneklerinden biridir. İvanov ile yurtluğun yöneticisi Borkin arasında geçen diyalogda çıkmaza giren toprak sahibi sınıfın durumu örneklenmektedir:

“BORKİN: (...) Lütfen seksen iki ruble verir misiniz!..

İVANOV: Ne seksen iki rublesi?

BORKİN: Yarın işçilere ödeyeceğimiz seksen iki ruble.

İVANOV: Yok bende.

BORKİN: Pek çok teşekkürler! (Öykünür) “Yok bende” İşçilerin ücretini ödememiz gerekmiyor mu acaba? Ha, gerekmiyor mu?

İVANOV: Bilmem... Param yok bugün. Ay başına, maaş alıncaya kadar bekleyin.

BORKİN: Gelin de konuşun böyle adamlarla! İşçiler ay başında değil, yarın gelecekler paralarını almaya!

(...)

BORKİN: Soruyorum size: İşçilerin ücretlerini ödemek zorunda mıyız, değil miyiz? Eee, daha ne söyleyeyim yani! (Elini sallar.) Büyük çiftlik sahibine bak!

Şeytan canını alsın böyle büyük çiftlik sahiplerinin... Örnek çiftçilik...
Binlerce dönüm toprak; cepte beş para yok... (...)"⁶

5.1.2.2.2. Toplumsal Tabanı Kaymış Aristokrasi

Oyunda, toplumda değişen ekonomik dengeler ve çöken feodal düzen sonucunda fakirleşen kibar sınıfa bir diğer örnek, aristokrasiyi temsil eden Kont Şabyelski'dir. Kont, maddi imkansızlığı sebebiyle yeğeni İvanov'un yurtluğunda yaşamakta, geçmiş yaşamının ihtişamını özlemekte, içinde bulunduğu durumdan şikâyet etmektedir:

“ŞABYELSKİ: (...) Sövüyorum kendime. “Kimsin sen? Nesin sen?” diye soruyorum. Bir zamanlar varlıklı, başına buyruktum, mutluydum da az çok. Ya şimdi... sığıntının, asalağın, sorumsuz soytarının biri. (...)
(...)

ŞABYELSKİ: (...) Eh, sevgili Sarra, piyangodan bir yüz bin ya da iki yüz bin vursaydı, haddinizi bildirirdim! O zaman ne yapacağımı görürdünüz. Bu merhamet çukurundan çıkar, bir daha da kıyamete kadar adımımı atmazdım buraya.

ANNA PETROVNA: Piyangodan para vursaydı ne yapardınız sahi?

ŞABYELSKİ (Biraz düşündükten sonra): İlk doğru Moskova'ya, Çingene korosunu dinlemeye giderdim.”⁷

5.1.2.3. Güçlenen Burjuvazi

Çehov'un hemen her oyununda yinelenen bir diğer toplumsal katman, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları olan sanayileşme ve kapitalistleşme neticesinde toplumsal alanda güç kazanan tüccar sınıfıdır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı feodal üretimin yerini makine

⁶ A.e., s. 4-5.

⁷ A.e., s. 12-13.

üretiminin ve kapitalist ekonominin almasıyla; yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde gerekli olan sermaye ve ticari zekaya sahip burjuva sınıfı yükselişe geçmiştir. “İvanov” isimli oyunda değişen düzende zenginleşip güçlenen burjuva sınıfı ve bu sınıfın toprak sahibi kibar sınıfın durağanlığı ve para kazanmayı bilmemesinin aksine para kazanmanın en kestirme yollarını bulması, Borkin karakteri üzerinden işlenmiştir. Borkin, çevresindekilerin para kazanmayı bilmemesini eleştirmekte, kendisinin yeni düzene uygun düşen girişimcilik ve iş yapabilme yeteneği ile övünmektedir. Oyunda zaman zaman insanlara nasıl kısa yoldan para kazanılabileceğini anlattığına da şahit olunmaktadır:

“BORKİN: (...) İyi bir insansınız, akıllısınız, fakat yetenek yok sizde, anlıyor musunuz, iş yapabilme yeteneği yok sizde. İşe öyle girişmeli ki, şeytanın bile gözü yılsın. (...) Eğer normal bir insan olsaydınız, bir yıl içinde milyon kazanmanız işten bile değildi. İşte örnek: Eğer şu anda elimde iki bin üç yüz ruble olsaydı, iki hafta sonra yirmi bin yapardım onu. İnanmıyorsunuz şimdi buna değil mi? Size saçma geliyor şimdi bu, öyle mi? Hayır, hiç de saçma değil. Verin iki bin üç yüz rubleyi, bir hafta sonra yirmi bin olarak alın benden.”⁸

Borkin karakteri, oyunda eski feodal düzenin yeni düzende güç kaybeden aristokratlarını temsil eden Kont Şabyelski’nin sözleriyle şu şekilde anlatılmaktadır:

“ŞABYELSKİ (Kahkahalarla girer): Kör olayım bir dolandırıcı değil bu, bir düşünür, bir virtüöz. Bu adamın anıtı dikilmeli. Çağımızın bütün çürük yanlarını kendinde toplamış. Hem avukat, hem doktor, hem tüccar, hem memur. (Terasın alt basamağına oturur) Hem de hiçbir yüksek okuldan diploması falan yok. İşte buna şaşılır... Bir de kültür edinse, bilim öğrenimi filan yapsaymış, kim bilir dahi bir alçak olup çıkacakmış...”⁹

⁸ A.e., s. 7.

⁹ A.e., s. 11.

5.1.2.4. Yozlaşmış Taşra Halkı

Çehov'un hemen her oyununda yinelenen bir diğer toplumsal katman, yozlaşmış taşra halkıdır. 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurlarının olumlu yanlarının çoğunlukla şehirlerde ve imtiyazlı sınıflar arasında seyretmesi sebebi ile şehir ve taşra arasındaki uçurum daha da artmış ve taşra halkı daha da izole ve geri kalmış bir yaşama hapsolmuştur.

Oyunda, “en değerli insanları yok eden, yozlaştıran bir toplumsal çevre”¹⁰ olarak tasvir edilen Rus taşra çevresi, Çehov oyunlarının çoğunun mekânsal bağlamını oluşturmaktadır. “İvanov” isimli oyunda bir toplumsal katman olarak taşra halkının yüzyılın son çeyreğindeki durumu Lebedevler’in repliklerinde tasvir edilmiştir:

“LEBEDEV: Hakkınız var Avdotya Nazarovna, güvey bulmak çok zorlaştı zamanımızda. Güvey şurda dursun, işe yarar sağdıç bile bulunmuyor. Kötülemek gibi olmasın ama, şimdiki gençlik, bana hani ateşte çok durmuş yemek gibi biraz ekşimsi geliyor... Ne dans etmekten anlıyorlar, ne iki çift söz etmekten, ne de adam gibi içmekten...”

AVDOTYA NAZAROVNA: Yok canım, içmede pek ustadırlar, yeter ki içecek şey bulsunlar...

LEBEDEV: İş içki içmede değil ki, atlar da içer ona kalırsa... Ama adam gibi içmeli içince!.. Bizim gençliğimizde bir genç adam akşama kadar dersleriyle uğraşır, akşam olunca da karşısına ilk çıkan gazinoya dalıp sabaha kadar topaç gibi dönerdi. İş içki içmede değil, hem içip hem dans etmede, hem de kızları eğlendirmede... (Boynuna bir fiske atar.) Dilimiz iyice dolanana kadar saçma sapan konuştuğumuz, felsefe yaptığımız olurdu... Ya şimdikiler?.. (Elini sallar.) Hiç aklım ermiyor doğrusu... Ne Tanrıya mum oluyorlar, ne şeytana ocak demiri... Koca kasabada işe yarar bir tek adam vardı, o da evlendi. (...)"¹¹

¹⁰ A.e., s. 10.

¹¹ A.e., s. 27-28.

Yozlaşmış taşra çevresine ilişkin bir diğer eleştiri ise, Saşa karakterinin ağzından verilmektedir:

“SAŞA: Niçin böyle saçma sapan konuşuyorlar? Ah can sıkıcı bütün bunlar, can sıkıcı! (...) Baylar, sabrınıza gerçekten şaşıyorum! Böyle oturup durmaktan hiç mi sıkılmıyor musunuz? Can sıkıntısından neredeyse hava pelteleşti! (...) Ömrünüzde bir kere, alay için, gücünüzü toplayın da keskin, parlak bir şey söyleyin!”¹²

Benzer şekilde, İvanov karakteri, dönemin aydın fikirli yegâne sosyal grupları olarak asker ve öğrencileri işaret ettiği repliğinde taşra çevresinin yozlaşmışlığını ifade etmektedir:

“İVANOV: (...) Çevrenizdeki insanlara bakınca korkuyorum doğrusu. Kiminle evlenebilirsiniz ki? Buradan geçecek bir üsteğmenin, ya da bir üniversitelinin sizi kapıp götürmesini beklemek... Tek ümit bu.”¹³

5.1.2.5. İdealist Bir Taşra Doktoru

Çehov oyunlarında yinelenen bir diğer toplumsal katman taşra doktorlarıdır. Bu kişiler, çoğunlukla, Çar II. Aleksandr’ın tezin ikinci bölümünde işlenen reformlarından biri olan zemstvo sistemine bağlı olarak çalışmaktadırlar. (Konuyla ilgili detaylı bilgi için tezin ikinci bölümündeki “Reform Dönemi: II. Aleksandr (1855-1881)” başlığına bakınız.) Bu sistem, taşranın yozlaşmışlığını iyileştirmek isteyen idealist görevlileri barındırmaktadır. Taşra doktoru Doktor Livov, “İvanov” isimli oyunda bu sınıfı temsil eden karakterdir.

¹² A.e., s. 30.

¹³ A.e., s. 39.

“LİVOV: Ben şerefli bir adamım. Haklıyı korumak, körlerin gözünü açmak benim görevimdir. Bu görevi yerine getirdikten sonra, hemen yarın bu iğrenç kasabadan çekip gideceğim.”¹⁴

Zemstvo sisteminde yeterli personel bulunmadığından, bu karakterlerin sürekli çalışan ve tek başına çabalayan kişiler oldukları görülür. Taşra doktoru Doktor Livov ile İvanov’un karısı Anna Petrovna arasında geçen diyalog bu duruma örnek teşkil etmektedir:

“ANNA PETROVNA: (...) Babanız, anneniz sağ mı doktor?

LİVOV: Annem sağ.

ANNA PETROVNA: Annenizi özlüyor musunuz?

LİVOV: Zamanım yok.”¹⁵

5.1.3. İvanov’un Zamansal Bağlamı: 1881 Sonrası Depresyonu

Çehov oyunlarının zamansal bağlamını, daha önce belirtildiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreği oluşturur. Her bir oyunun yazıldığı yıl ve eserde verilen zamansal referanslar oyunların zamansal bağlamı ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. “İvanov”, 1887 yılında yazılıp sahnelenmiştir. Bu yazım tarihi baz alınarak oyundan çıkarılan zamansal referanslar ve anlamları aşağıda açıklanmıştır.

5.1.3.1. Yok Olan Umutlar

“İvanov” isimli oyunun sahnelendiği 1887 yılı, Rus toplumsal dönüşümü sürecinde, serflikin kaldırılması gibi reformist girişimlerde bulunan Çar II. Aleksandr’ın 1881 yılında bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine, yerine geçen oğlu Çar III. Aleksandr’ın reformist adımlara karşı gerici bir baskı yönetimi uygulamaya

¹⁴ A.e., s. 70.

¹⁵ A.e., s. 19.

koyduğu yıllara denk gelmektedir. (Konuyla ilgili detaylı bilgi için tezin ikinci bölümündeki “1881 Sonrası Gerileme ve Karşı Reform Dönemi: III. Aleksandr (1881-1894) ve II. Nikolay (1894-1905)” başlığına bakınız.) Bu durum, reformist Çar II. Aleksandr yönetiminde toplumsal gelişim adına umut yeşerten aydın kesimin 1881 yılından itibaren başa geçen baskıcı yönetim altında umutlarını yitirmesine ve köklü bir toplumsal eşitlik ve refah seviyesine ulaşılacağı inancını kaybetmelerine sebep olmuştur. Rus aydınının toplumsal gelişime olan inancının bu şekilde kayboluşunun ve umutsuzluğa sürüklenişinin örneklerine Çehov’un neredeyse tüm oyunlarında rastlanabilir. “İvanov”da bu durumu bizzat İvanov karakterinin kendisi yaşamaktadır. Geçen yıllar içerisinde, yozlaşmış toplumda ilerici, farklı, idealist girişimlerde bulunmuş, ancak artık tek başına bu koca düzene karşı savaşmaktan bitik düşmüştür. Geleceğe umutla değil “dehşetle” bakmaktadır:

“İVANOV: (...) Semyon adında bir işçim vardı, tanırsın. Bir keresinde harman zamanı ne kadar güçlü olduğunu gösterip kızlara övünmek istedi, sırtına iki çuval çavdarı birden yükledi. Ve çatladı. Az sonra da öldü. Bana öyle geliyor ki, ben de çatladım. Lise, üniversite, iş adamlığı, okullar, tasarılar... İnançlarım kimseninkilere benzemezdi, herkesten başka türlü evlendim. İkide bir öfkeleniyor, gözümü kırpmadan tehlikeye atılıyor, paramı sağa sola savuruyordum. Bunları sen de biliyorsun. Bütün kasabaların en mutlu, en acı çeken adamı bendim. İşte bütün bu saydıklarım Paşa, benim çavdar çuvalarım oldular... Yüklendim ve belim kırıldı. (...)

(...)

İVANOV: (...) Daha bir yıl öncesine kadar sağlıklı, güçlü, dinç, çalışkan ve ateşli bir adamdım. İşte bu ellerimle çalışıyordum. Konuşmalarım en bilgisiz kişileri bile etkileyebiliyordu. Acı karşısında ağlayabiliyor, kötülüğe karşı öfkeyle baş kaldırabiliyordum. Esinlenmek nedir biliyordum. Çalışma masasının arkasında iki şafak boyunca, ruhu şiirlerle eğlendirerek oturulan sessiz gecelerin çekiciliğini ve güzelliğini biliyordum. İnançlarım vardı. Öz anamın gözlerine bakar gibi bakabiliyordum gelecek günlere... Ama şimdi, oh, Tanrım! Yoruldum, inançlarım yok oldu. Günlerimi, gecelerimi aylak aylak geçiriyorum. Beynim, ayaklarım, ellerim, kendi başlarına çalışır oldular. Evim barkım yıkılıyor, ormanım balta vuruşları altında çatırıyor. (Ağlar) Toprağım öksüz çocuklar gibi bakıyor yüzüme. Beklediğim, üzüldüğüm hiçbir şey yok, ruhum gelecek karşısında dehşetle titriyor... (...)”¹⁶

5.1.3.2. Yahudi Meselesi

“İvanov” isimli oyunun zamansal bağlamının diğer ayağını Çar III. Aleksandr’ın baskıcı yönetiminde alevlenen Yahudi meselesi oluşturmaktadır. 1880’lerin gerici atmosferinde, Çar III. Aleksandr hükümdarlığındaki Rus yönetimi, milliyetçiliği empoze etmek adına Yahudi ve Orta Asya Müslümanları gibi farklı etnik ve dini kökenli vatandaşlara karşı toplumdan soyutlayıcı ve yer yer soykırıma varan kötü bir siyaset uygulamışlardır.¹⁷ “İvanov” isimli oyun, Yahudi asıllı Anna karakteri ve İvanov’un onunla yaptığı evlilik sonucunda yaşadıkları ailesel ve toplumsal sıkıntıya yer vermesi açısından değerlidir. Oyunda, topluma empoze edilen ‘Yahudi meselesi’ sebebiyle Anna’nın İvanov ile evlenip din değiştirmesi, onun ailesi tarafından reddedilmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde, İvanov karakterinin Yahudi asıllı bir kadınla evlenmiş olmasının toplumsal alandaki algılanışının çarpıklığı da eserde birden çok kez değinilen bir unsurdur:

ZİNAİDA SAVİŞNA: (...) [İvanov] Çıfıtı alırken [Anna] kızın annesiyle babasından hazineler gelecek sanıyordu, oysa tam tersi oldu... Kız din değiştirince, annesiyle babası bizim kızımız yok deyip çıktılar, ilençlediler onu... Böylece bir kapık bile alamadı. Şimdi çıfıtla evlendiğine yanyor ama, iş işten geçmiş ola...

SAŞA: Anne bu söylediklerin gerçek değil.

ZİNAİDA SAVİŞNA: Niye gerçek olmasınmış Şuroçka? Sanki herkes bilmiyor mu? Eğer bir çıkarı olmasaydı, evlenir miydi çıfıtla? Rus kızlarının köküne kıran mı girmişti?..”¹⁸

Zinadida Savişna karakterinin İvanov’un Yahudi asıllı Anna ile yapmış olduğu evliliğin temelleri üzerine ortaya koyduğu yorum bu şekildedir. Bu ve buna benzer birden çok örnekte, Yahudi asıllı Anna “çıfıt” olarak adlandırılmakta, bir Rus

¹⁷ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 73.

¹⁸ Anton Pavloviç Çehov, “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Ataol Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 28.

erkeğinin Yahudi asıllı bir kadınla ancak maddi kaygılarla evlenmiş olabileceğine dair toplumsal bilinçaltı repliklere dökülmektedir.

5.1.4. İvanov’da Fiziksel Çevre

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü unsurlarının, Rus fiziksel çevresindeki etkileri büyük ölçekli olmuştur. Özellikle, sanayileşmenin sonucu olarak meydana gelen doğal ortamın tahribatı, fabrikaların kurulması, var olan yeşil alanların yoksullaşan köylüler tarafından yağmalanması, doğa unsurlarının değişen ekonomik anlayışta baltadan geçirilip ‘para edecek’ inşaatlara yer açılması mantığının yaygınlaşması neticesinde, Rus doğal ortamı büyük ölçüde değişmiştir. 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün sanayileşme, kentleşme ve kapitalistleşme unsurlarının uzantısı olarak, doğanın ve fiziki çevrenin özellikle burjuva sınıfı tarafından, gelir elde etmeye yönelik olarak kullanımı ve bu toprakların, üzerine inşaatların (demiryolu, yazlıklar, sanayileşmeye yönelik hammadde kazıları vb.) yapılmasını bekleyen işlevsiz toprak parçaları olarak görülmesi problemleri, “İvanov” isimli oyunda Borkin karakterinin doğal yaşamı ve tabiatı algılayış biçimi üzerinden işlenmiştir.

Oyunda, İvanov yurtluğunun yöneticisi olan Borkin, toprağı ve doğayı bakım yapılması ve korunması gereken bir değer olarak değil, ekonomik kazanca çevrilebilecek bir kaynak olarak görmektedir. Birinci perdede Borkin, İvanov’un parayı idare etmeyi ve para kazanmayı bilmemesinden yakınırken, ona kısa vadede kazanç sağlayacak şu planı sunmaktadır:

“BORKİN: (...) Biliyor musunuz ki, Ovsyanov, tam bizim topraklarımızın karşısına düşen, nehrin öte yakasındaki topraklarını iki bin üç yüz rubleye satışa çıkardı... Şimdi bu toprakları satın alırsak, her iki kıyıyı da elimize geçirmiş olacağız. Her iki kıyı bizim olunca da, anlıyorsunuz değil mi, nehri setlerle kapamak hakkını elde edeceğiz. Nasıl mı? Değirmen kurarak. Nehre set yapmak istediğimizi bildirir bildirmez, nehrin aşağılarında yaşayanlar basacaklar

yaygarayı. İşte o zaman: “Kommen Sie her”, eğer istemiyorsanız bu su bentlerini, sökölün paraları baylar. Anlıyor musunuz? (...)”¹⁹

Bu örnekte görüldüğü üzere, “nehri setlerle kapamak hakkını elde edeceğiz” ifadesinden de açıkça okunabileceği gibi, Borkin, insanın doğaya ve doğal yaşama sınırsızca hükmedebileceği kanısındadır. Bu örneğe ek olarak, Borkin’in tutumu şu replikten de okunabilmektedir:

“BORKİN: (...) Gelirken dere boyunda, sizin söğüt fundalığından ağaç kabukları koparan köylüler gördüm. Söğüt fundalığını niçin kiraya vermiyorsunuz?”²⁰

Lebedevler’in evine gelen Borkin’in dikkatini, doğal bir kaynağın neden kazanç sağlayacak şekilde işletilmediği çekmiştir. Bu örnekler ile, dönemin insanının doğal kaynaklara yaklaşım biçimi tasvir edilmiştir.

5.1.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde İvanov: Bir İntihar

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini ortaya koyan birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere sunulan ilk kuram, Fransız Sosyolog Emile Durkheim’in anomi kuramı olmuştur. Bu kurama göre, toplumlar, geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşürken bu aradalık sürecinde oluşan belirsizlik ortamında toplumdaki bireylerin hayatı anlayış ve anlamlandırış biçimleri erozyona uğramaktadır. Geleneksel toplum yapısındaki bireyler, ortak değerler ve ortak hayatı ve varoluşu anlamlandırma biçimleri benimsemişlerdir. Bu ortak değerler, geleneksel toplumda, kolektif bir bilinç oluşturarak bireyin yalnızlaşmasının ve anlam arayışı içerisine düşmesinin önüne geçmektedirler. Buna karşın, toplumsal değişim süreci

¹⁹ A.e., s. 7.

²⁰ A.e., s. 37.

içerisindeki toplumlarda birey, hayatını alıştığı şekilde din ve geleneksel öğretiler üzerinden açıklayamadığında, hayatın anlamı ve bireysel varoluşuna cevap aramaya başlar. Bu durumdaki birey, çoğu zaman, psikolojik çöküş, duygusal boşluk, amaçsızlık ve anlamsızlık duyguları ile karakterize olmaktadır. Durkheim, bu duruma “anomi” adını vermektedir. Marshall’ın “Sosyoloji Sözlüğü” isimli kitabında, *anomi*, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim” olarak yer almaktadır.²¹ “İvanov” isimli oyunda İvanov isimli karakterin birden çok kez tekrar eden aşağıdaki ve benzeri söylemleri, toplumsal alandaki belirsizliğin yarattığı anomie ve beraberinde getirdiği hayatı sorgulama, anlam ve amaç arayışları duyguları bağlamında açıklamaya elverişlidir:

“İVANOV: (...) Kimim ben, niçin yaşıyorum, amacım ne?”²²

Dahası, Durkheim, intihar olgusunun salt bireysel bir davranış olmadığını savunduğu ve toplumsal temellerini belirlediği kitabında²³ intiharın davranışının türlerinden bahseder. Bu türlerin içerisinde anomik intihar denen bir tür bulunmaktadır ki, bu tür; yukarıda açıklanmış olan anomie durumunun toplumda haddinden fazla baskın hale gelmesine ilişkin intihar türüdür. Durkheim, modern toplumdaki bireylerin çelişkili anlam arayışı halinin ve amaçsızlık duygularının anomik intiharın temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. İşte, İvanov’un oyunun sonundaki intihar girişimi de bu anomik intihar tipinin bir örneğini olarak ele alınmaya müsaittir. Toplumsal alanda sürekli yalnızlaşan, anlaşılmayan ve inandığı idealleri ile yalnız başına kalan İvanov karakteri, Rus toplumsal ortamının, dönem itibarıyla belirsizliği, içinde bulunulan

²¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 32.

²² Anton Pavloviç Çehov, “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Atıf Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 83.

²³ Emile Durkheim, **İntihar: Toplumbilimsel İnceleme**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013.

taşıra çevresinin yozlaşmışlığı ve aydın insanlar için fazlasıyla yıkıcı bir hale gelmiş olması sebepleri ile intihar etmeye kadar uzanan bir anomik süreç yaşar. İlk okumada yüzeysel bir sebep olarak İvanov karakterinin bireyin salt psikolojik edimi olarak yorumlanabilecek olan intihar girişiminin, Rus toplumunun o dönem içerisinde bulunduğu parametreler göz önünde bulundurulduğunda, oldukça toplumsal temelli bir edim olduğu keşfedilecektir. Bu yorumu destekleyecek bir done olarak sunmak gerekirse; Çehov'un aynı döneme işaret eden büyük oyunlarının her birinde farklı yüzeysel sebeplerin altına gizlenmiş anomi duygusu bulunmaktadır. Anomi kuramının her oyunda tekrarlayan bir patern olarak bulunuyor oluşu, tezin sonuç bölümünde, bütün oyunlardaki örnekler bir araya toplanarak değerlendirilmiştir.

5.1.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde İvanov: Bir Evlilik

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesinin sunulduğu birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere ele alınan ikinci kuram, Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu'ye ait sermaye kuramıdır. Bu kurama göre, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türleri bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik sermaye (bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerler), sosyal sermaye (bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağı) ve kültürel sermayedir (kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler). Söz konusu sermaye türleri, bireyler tarafından, kişinin yoksun olduğu sermaye tipine ulaşmasını mümkün kılan bir karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde mübadeleye sokulma eğilimi içerisindeyler. "İvanov" isimli oyundaki bir donenin, bu sermaye mübadelesi ile açıklanması mümkündür:

Kont Şabyelski, kontluk unvanı sebebiyle sosyal ve kültürel sermayeye sahip, dönemin şartları sebebiyle ise ekonomik sermayesini kaybetmiş bir aristokrattır. Zengin bir tüccar kızı olan Babakina ise, Kont Şabyelski'nin tam tersine, Rus topraklarında süregelmiş kibar sınıf himayesinin söz konusu olduğu düzende sosyal

ve kültürel sermaye türlerinden yana zayıf kalmış, ancak yeni düzende ekonomik sermayeyi elinde bulunduran zengin tüccar sınıfın üyesidir. Borkin’in bu iki karaktere önerdiği evlilik temelde bir sermaye mübadelesine dayanmaktadır:

“BORKİN: Yeter! Artık işimizden söz edelim. Hemen meseleye giriyorum, tüccarca. Soruma dosdoğru, kaçamaksız karşılık verin. Evet ya da hayır. Dinleyin (Kont’u gösterir.) Ona para gerekli, yılda en az üç bin ruble... Size de koca. Kontes olmak ister misiniz?
(...)
BABAKİNA: Durun, durun... Ah, fenalaşıyorum! Çok fenayım!.. Kontes...
Fenalık geliyor... Bayılıyorum...”²⁴

Kont Şabyelski, Babakina ile evlenerek onun servetine, yani ekonomik sermayesine ortak olacaktır:

“BORKİN: İş Marfutka’da değil, Marfutka’nın sterlinlerinde...”²⁵

Babakina ise Kont Şabyelski ile evlenmenin sağlayacağı “kontes” statüsünü, yani bu statünün getirdiği sosyal ve kültürel sermayeyi elde edecektir:

“BORKİN: (...) [Babakina’dan bahsetmektedir] Zavallı, Konteslik sevdasıyla aklını oynattı, gözüne uyku girmez oldu, yemekten içmekten kesildi...”²⁶

İşte bu evlilik anlaşması böyle bir sermaye mübadelesine dayanmaktadır. Evliliğin gerçekleşmesinden sonra Babakina’nın yükselen sosyal statüsüne sıkı sıkıya

²⁴ Anton Pavloviç Çehov, “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Ataol Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 18.

²⁵ A.e., s. 47.

²⁶ A.e., s. 48.

sarıldığı görülür. Bu da bu evliliğin bir sermaye mübadelesi üzerine kurulu olduğunu destekler:

“BABAKİNA: Köylü! (Çıkar)

KOSİH (Kahkahalarla gülerek): Karı tümünden çıldırdı! Bu konteslik hikayesinden önce öteki karılar gibi karıydı, şimdi yanına yaklaşılmıyor. (Öykünür) “Köylü!””²⁷

²⁷ A.e., s. 71.

5.2. MARTI

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un “Martı” isimli oyunu, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişimle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır.

5.2.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti

Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının ikincisi olan “Martı”, 1895 yılında yazılıp ilk olarak 1896 yılında sahnelenmiştir. Yazarın türünü “komedi” olarak belirlediği oyun, 4 perdeden oluşmaktadır. Hikâye, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rus Çarlığı’nın taşra bölgelerinden birinde Sorin’in çiftliğinde geçmektedir. Oyun kişileri ve olay örgüsü aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: “Martı” isimli oyunun karakter listesi²⁸

İrina Nikolayevna Arkadina (Trepleva)	Aktris.
Konstantin Gavriloviç Treplev	Trepleva’nın oğlu, genç bir adam.
Pyotr Nikolayeviç Sorin	Trepleva’nın ağabeyi.
Nina Mihaylovna Zareçnaya	Zengin bir toprak sahibinin genç kızı.
İlya Afanasyeviç Şamrayev	Emekli üsteğmen, Sorin çiftliğinin kahyası.
Polina Andreyevna	Şamrayev’in karısı.
Maşa	Şamrayev’in kızı.
Boris Alekseyeviç Trigorin	Yazar, Trepleva’nın sevgilisi.

²⁸ Tablonun oluşturulmasında incelemede yararlanılan çevirideki içerik ve sıralamaya sadık kalınmıştır.

Yevgeni Sergeyeviç Dorn	Doktor.
Simyon Simyonoviç Medvedyenko	Öğretmen.
Yakov	İşçi.
Bir Aşçı ve Hizmetçi Kız	

Birinci perdede mekân Sorin çiftliğinin bahçesidir, güneş henüz batmıştır. Akşam sahnelenecek olan Treplev'in yazdığı ve Nina'nın oynadığı oyun için göl kenarında bir sahne kurulmuştur, Yakov ve diğer işçiler çalışmaktadırlar. Treplev tiyartoda yeni biçimler peşinde olan bir genç yazardır; annesi ve sevgilisi Trigorin'in temsil ettiği geleneksel tiyatroya zıt görüşleri vardır. Sırasıyla Medvedyenko ile Maşa, Sorin ile Treplev, Nina, Polina Andreyevna ile Dorn, Arkadina, Trigorin ve Şamrayev'in oyun yerinde toplanmasıyla oyun başlar. Çok geçmeden Treplev'in annesi ve bir aktris olan Arkadina'nın oyunu alaya alması ile Treplev oyunu durdurur, perde iner. Bir süre geçtikten sonra Nina oyunun devam etmeyeceğini anlayıp sahne arkasından çıkar, seyircilerin yanına geçip Arkadina ve yanındakiler ile sohbet eder. Bu sohbet sırasında Nina'nın Treplev'in oyununu "garip" bulduğunu, yazar ve Arkadina'nın sevgilisi olan Trigorin'e hayranlık beslediğini öğreniriz. Baskıcı babası ve üvey annesi ile yaşayan Nina geç kalmamak için hızla evine döner. Dorn dışındaki herkes oyun yerinden ayrılır. Nina'nın evine döndüğünü öğrenen Treplev hüsrana uğrar, annesinin onu beklediğini Treplev'e haber vermeye gelen Maşa, Treplev'in ilgisizliği karşısında Dorn'a Treplev'e aşık olduğunu söyler.

İkinci perdede mekân çiftlikteki bir kroket alanıdır, öğle vaktidir, Arkadina, Dorn ve Maşa bir bankta oturmaktadırlar. Önce Sorin, Nina ve Medvedyenko, daha sonra Şamrayev ve Polina Andreyevna onlara katılırlar. Andreyevna ile çiftliğin kahyası Şamrayev arasında meydana gelen bir uzlaşmazlık sebebiyle Dorn ve Polina Andreyevna dışındaki herkes alandan ayrılır. Bu ikilinin yalnız kaldığı sırada Doktor Dorn ile çiftliğin kahyası Şamrayev'in karısı Polina Andreyevna arasında bir ilişki olduğunu öğreniriz. Perdenin devamında Nina ile Treplev bir araya gelirler. Treplev tüfek ile vurduğu bir martının cansız bedenini Nina'nın ayaklarının dibine bırakır, yakında kendisini de böyle öldüreceğini söyler. Treplev, Trigorin'i, Nina'nın ona hayranlığını, onun sanat camiasındaki yerini kıskanmaktadır: O tarafa doğru elinde bir

deftere not alarak yürümekte olan Trigorin'i görünce alandan hızla ayrılır. Treplev'in ayrılmasıyla baş başa kalan Trigorin ve Nina arasında geçen diyalogda Nina'nın ün ve şöhret arzusunu, Trigorin gibi ünlü yazarların ve aktörlerin hayatlarına duyduğu hayranlığı öğreniriz. Trigorin Treplev'in bıraktığı martıyı görür, Nina'nın bunu Treplev'in yaptığını söylemesi üzerine defterine bunu not alır. Uzaktan Trigorin'i çağıran Arkadina'nın sesinin işitilmesi üzerine Trigorin eve girer, yalnız kalan Nina'nın bir rüyada olduğunu söylemesi ile perde kapanır.

Üçüncü perdede mekân yemek odasıdır, ikinci perdenin üstünden bir hafta geçmiştir, sahnedeki bavullardan birilerinin çiftlikten ayrılacağını anlarız. Arkadina ve Trigorin şehre dönmektedirler. Trigorin kahvaltı ederken, Maşa ile sohbet ederler. Geçen zaman diliminde Treplev'in kendisini vurduğunu öğreniriz. Nina Trigorin'e veda etmeye gelir, Nina çıkarken içeri giren Arkadina'nın konuşmasından Trigorin'in Nina'ya olan ilgisinin farkında olduğu anlaşılır. Perdenin devamında Trigorin açık bir şekilde Arkadina'ya onu bırakmasını, Nina'ya kendini kaptırdığını anlatır, ancak Arkadina onu kendisi ile gelmeye ikna eder. Perdenin sonunda, istasyona gitmek üzere evden çıkmadan hemen önce Trigorin ile Nina karşılaşırlar. Nina Trigorin'e onun peşinden geleceğini söyler, Trigorin ona nereye gelmesi gerektiğini anlatır, şehirde buluşmak üzere öpüşürler ve perde kapanır.

Dördüncü perdede mekân Sorin çiftliğinde Treplev'in çalışma odası olarak kullandığı odalardan biridir, üçüncü perdenin üstünden iki yıl geçmiştir. Maşa ile Medvedyenko evlenmiş, çocukları olmuştur. Maşa, evlerine gitmeyi, çocuklarıyla ilgilenmeyi reddetmektedir. Treplev'in yazıları yayınlanmaya başlamıştır. Arkadina ve Trigorin, Sorin'in sağlığının kötüye gitmesi sebebiyle çiftliğe gelmişlerdir. Treplev ile Dorn arasında geçen konuşmada, geçen yıllar içerisinde, Nina'nın evden kaçıp Trigorin ile yaşamaya başladığını, bir bebeği olduğunu, ancak onu kaybettiğini, Trigorin'in sadakatsizliği ile özel yaşamının yolunda gitmediğini, oyunculukta da istediği başarıyı elde edemediğini, şu sıralar ise çiftliğin yakınlarında olduğunu öğreniriz. Treplev sahnede, yazı masasının başında yalnız kaldığı sırada pencerenin camı tıklatılır; gelen Nina'dır. Nina Treplev'e son iki yılda yaşadıklarını anlatır,

kendisinin bir martı olduğunu sayıklamaktadır. Treplev ondan kalmasını istese de Arkadina ve Trigorin'in sesini duyan Nina, hala Trigorin'e aşık olduğunu söyler ve oradan ayrılır. Treplev yazdıklarını yırtar, odadan ayrılır. Evdeki diğer kişiler gelirler, oyun oynamaktadırlar. Grup sahne dışından gelen bir patlama sesi ile irkilir; Treplev kendini vurmuştur.

5.2.2. Martı'da Toplumsal Katmanlar

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm süreci, Rus toplumsal sınıfları üzerinde başat etkiler yaratmıştır. Çehov oyunlarındaki oyun kişileri, oyunların kaleme alındığı zamansal bağlam sebebi ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünü deneyimleyen çeşitli sosyal katmanları barındırmaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında yinelenen sosyal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, fakirleşmiş toprak sahipleri, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, yeni düzende zenginleşen burjuva ve burjuva zihniyetini temsil eden karakterler, idealist gençler, yozlaşmış bürokrasiyi temsilen memurlar, çeşitli yaş gruplarından doktorlar, sanatçılar, eski serfler ve uşaklardır. Her bir oyunun incelemesinde tekrarlanan bu başlık altında, her bir eserde özel olarak öne çıkan toplumsal katmanlar, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün yol açtığı sınıfsal dönüşümler ve dönemin toplumsal yapısının toplumsal sınıflara olan etkisi bağlamında incelenmiştir.

“Martı” isimli oyunda yer alan toplumsal katmanlar; eski ve yeni kuşaktan sanatçılar, toprak sahipleri, çiftlik yönetiminde çalışan bir asker emeklisi ve ailesi, bir doktor, bir öğretmen ve çiftlik işçileridir.

5.2.2.1. Entelijansiya: Sanatçılar

“Martı” isimli oyunda, en büyük alanı kaplayan sosyal katman, farklı statü ve kuşaklardan sanatçılardır. Arkadina ve Trigorin, şehir hayatının sanatçılara sağladığı nimetler içerisinde yaşayan ünlü sanatçılardır. Treplev ile Nina ise taşranın başka

mecralarda olduğu gibi sanatsal çalışmalar ve tanınırlık açısından elverişsizliği içerisinde sıkışıp kalmış yeni kuşak sanatçı adaylarıdır. Bu karakterler, oyun içerisinde şehir ve taşra arasındaki fırsat eşitsizliği ile dönemin sanat çevresinin hararetli tartışmalarından eski tiyatro ve yeni tiyatro çatışmasını oyuna taşımaları bağlamında çok önemlidir. Taşra ortamının sanat ve sanatçı için elverişsiz oluşu Arkadina'nın aşağıdaki ve benzeri pek çok repliği yoluyla yinelenmektedir:

“ARKADİNA: Ah, şu sevgili köyün sıkıcılığından daha kötüsü olamaz. (...) Şu anda bir otel odasında oturup rolümü çalışıyor olmayı tercih ederdim!”²⁹

Genç sanatçı adayını Nina, sürekli şehirde olma ve şöhrete kavuşma arzusunu dile getirir. Bir diğerk genç sanatçı adayını Treplev'in taşrada sıkışıp kalması ile ilgili dayısı Sorin'in yaptığı aşağıdaki analiz de aynı noktaya işaret etmektedir:

“SORİN: “Nasıl söylesem bilmem ki? Başka nedenleri de vardı. Ayrıca o da gencecik adam, akli başında, bu köy gibi bir ıssız yerde, beş parasız, toplumda bir yeri, gelecekte bir ümidi olmadan yaşıyor.”³⁰

Genç yazar adayını Treplev aynı zamanda yüzyılın son çeyreğindeki öğrencilerin halini örneklemektedir, politik sebeplerden dolayı öğrenimini yarıda kesmek zorunda kalmıştır.

5.2.2.2. Kibar Sınıf

“Martı” isimli oyunda, olay örgüsünün sanatçı çevresinde yapılanması sebebi ile farklı sosyal katmanların sanat ile olan ilişkileri de sıklıkla ön plana çıkmaktadır. Bu oyunda, 19. yüzyıl Rus toplumunun Çehov oyunlarına yansıyan en değışmez

²⁹ Anton Pavloviç Çehov, **Martı**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 40.

³⁰ **A.e.**, s. 60.

katmanlarından biri olan aristokrat veya askeri ve sivil görev neticesinde kibar sınıfa dahil olmuş diğer toprak sahiplerinin oluşturduğu kibar sınıf, sınıfsal bir özellik olarak sanattan anlama ve ince zevklere sahip olma hali ile karakterize olmuştur. “Martı” isimli oyunda, bir asker emeklisi olan Şamrayev, emekli devlet görevlisi Sorin ve doktor Dorn karakterlerinin replikleri, sanat ile olan yakın ilişkilerini ifade etme arzuları ile şekillenmiş gibi bir his uyandırmaktadır. Örneklemek gerekirse, Sorin çiftliğinin kahyası ve eski bir asker olan Şamrayev’in şu sözleri, kendisinin sanatla olan ilişkisini ortaya koymaktadır:

“ŞAMRAYEV: Hiç unutmam, bir gün Moskova’da operadayken... o ünlü bas sanatçı Silva sahnede en alt perdeden bir do sesi verdi. Rastlantı bu ya, bizim kilise korosundan bir bas da izleyiciler arasındaydı. İnanılır gibi değil, koca bir oktav aşağıdan “Bravo Silva!” diye gürledi. Aynen şöyle yaptı: (Alt perdeden bir bas tonunda) “Bravo Silva!... Tiyatrodaki herkes donakaldı.”³¹

Bir başka örnek ise aşağıdaki gibidir:

“ŞAMRAYEV: Sahne sanatı çok değer kaybetti, İrina Nikolayevna! Eskiler güçlü meşe ağaçları gibiydi. Günümüz oyuncularını onların yanında küçük kalıyor.”³²

5.2.2.3. Bir Taşra Doktoru

Çehov oyunlarında sıklıkla tekrarlayan bir diğer sosyal katman olarak taşra doktorları, bu oyunda Dorn karakteri ile yinelenmektedir. Zemstvo sisteminde yeterli personel bulunmadığından, Çehov oyunlarındaki zemstvo doktoru karakterlerin

³¹ A.e., s. 27-28.

³² A.e., s. 19.

sürekli çalışan ve tek başına çabalayan kişiler oldukları görülür. Bir sonraki oyunda Doktor Astrov ile örneklenen bu durum bu kez Dorn'un repliklerinde gizlidir:

“DORN: (...) daha on-on beş yıl öncesine kadar bu bölgenin tek doğum uzmanı bendim.”³³

5.2.2.4. Bir Öğretmen

Çehov oyunlarında tekrarlayan bir diğer sosyal katman olarak öğretmenler, bu oyunda Medvedyenko karakteri ile yinelenmektedir. Bir taşra öğretmeni olan Medvedyenko, oyunda çoğu kez aşağıdaki ve benzeri replikleri ile maddi durumunun yetersizliği ile yakınmaktadır:

“MEDVEDYENKO: Ayda yalnızca yirmi üç ruble alıyorum. Ondan da emeklilik kesintisi yapıyorlar. (...)
(...) ben, annem, iki kız, bir de erkek kardeşimin geçimi için maaşım yalnızca yirmi üç ruble. Ne yer ne içeriz? Bunun çayı, şekeri yok mu? Tütünü yok mu? Çık bakalım işin içinden.”³⁴

Bu durum, zemstvo sistemine bağlı olarak çalışan sağlık personelinin durumu ile benzerlik gösterir, bu dönemde taşrada sağlık ve eğitim ideali ile çalışan kişiler, çoğunlukla yetersiz sayıda oluşları, kısıtlı ödenekleri ve taşra çevresinin kötü durumu sebebi ile mutsuzdurlar.

Oyunda, yukarıdaki katmanlar dışında, Şamrayev'in eşi ve kızı ile işçi Yakov yer almaktadır. Toplumsal katmanlar bu şekilde iken, oyunda katmanlar dışı bir grup olarak “şehirde olma özlemi çekenler” bulunmaktadır. Bu grup içerisinde şehirde

³³ A.e., s.18.

³⁴ A.e., s. 7-8.

çalışıp taşrayı vasat bulan Arkadina, şehri şöhretin kapısı olarak gören Nina ve bir zamanlar şehirde çalışmış olup taşra hayatının tekdüzeliğinden yakınan Sorin bulunmaktadır. Bu kişilerin şehir özlemi, dönemin Rus toplumsal dönüşümü neticesinde gitgide daha da yozlaşmış olan taşra toplumunun tekdüzeliği ile çatışma içerisinde verilmiştir. Şehir özlemi çeken karakterlere ilişkin veriler, “Martı”da Fiziksel Çevre” kısmında “Şehir ile Taşra Uçurumu” başlığı altında incelenecektir.

5.2.3. Martı’nın Zamansal Bağlamı

Çehov oyunlarının zamansal bağlamını, daha önce belirtildiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreği oluşturur. Her bir oyunun yazıldığı yıl ve eserde verilen zamansal referanslar oyunların zamansal bağlamı ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. “Martı”, 1895 yılında yazılıp 1896 yılında sahnelenmiştir. Bu yazım tarihi baz alınarak oyundan çıkarılan zamansal referanslar ve anlamları aşağıda açıklanmıştır.

5.2.3.1. “On-On Beş Yıl Öncesine Kadar”

Oyundaki en önemli zamansal referanslardan birisi “on-on beş yıl öncesi”dir. Bu tarihe, Arkadina tarafından çiftliklerinin bulunduğu taşra bölgesinin kötüye gitmesiyle ilgili bir zamansal atıfta bulunmaktadır:

“ARKADİNA: (...) On-on beş yıl önce bu gölün kıyısı müzikle, şarkıyla çınılardı. Şu kıyı boyunca altı malikane var. O kahkahaları, o eğlenceleri, havai fişekleri, o aşkları, o maceraları hiç unutamıyorum... (...)”³⁵

Çehov’un oyunu kaleme aldığı 1895 yılından Arkadina’nın atıfta bulunduğu on-on beş yıl öncesine geri gidildiğinde, 1880-1885 yıllarına ulaşılmaktadır. Arkadina,

³⁵ A.e., s. 25.

“on-on beş yıl öncesine kadar” derken aslında “1880’li yıllara kadar” demektedir. Tezin ikinci bölümünde açıklandığı üzere; serfliğin kaldırılması gibi reformist girişimlerde bulunan Çar II. Aleksandr’ın 1881 yılında bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine yerine oğlu Çar III. Aleksandr geçmiş, reformist girişimlerin yavaşlatıldığı gerici ve baskıcı bir yönetim sürecine adım atılmıştır. Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda, Arkadina’nın bahsettiği “on-on beş sene öncesi”nin, henüz III. Aleksandr’ın baskıcı rejiminin etkilerinin hissedilmeye başlamadığı yıllara işaret ettiği anlaşılabacaktır.

Arkadina’nın işaret ettiği 1880’li yılların taşrasının çehresini değiştiren bir diğer önemli gelişme ise; sanayileşmenin (dolayısıyla fabrikalaşmanın ve şehirleşmenin) Rus toplumunda 1850’lerden itibaren desteklenmeye başlanmış, ancak özellikle 1880’lerden itibaren doğrudan alınan vergiler ve Avrupa ülkelerinden alınan krediler ile finanse edilerek ivme kazanmış olmasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, “On-on beş yıl önce bu gölün kıyısı müzikle, şarkıyla çınlardı” ifadesinin, “on-on beş yıl önce sanayileşme ve şehirleşme neticesinde kırsal alan depopüle olmaya başlamadan önce bu gölün kıyısı müzikle, şarkıyla çınlardı” olarak alınılması yerinde olacaktır.

5.2.3.2. Dekadanların Zamanı: Yeni Tiyatro Tartışmaları

Bir diğer zamansal referansımız ise oyundaki “eski tiyatro - yeni tiyatro” tartışmalarını anlamlandırmaya yarayacak olan 1893 yılıdır. 1893 yılı Rus sanat tarihinde dekadanağın ortaya çıktığı tarihtir: “Rusya’da dekadanağlık 1893 yılında M.Nordau’nun Yozlaşma adlı kitabının çevirisiyle başlar.”³⁶ Dekadan, 19. yüzyıl sonlarında Fransa’da natüralistlere karşı çıkan sembolizm akımına öncülük etmiş olan

³⁶ Sevinç Üçgöl, “Rusya’da İlk Dekadan Görüşlü Okul: Rus Sembolizmi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, 2002, s. 244.

sanatçılara verilen addır:³⁷ “Sembolizmin özelliği, natüralizme ve aynı paralelde bilime karşı verilmiş idealist bir tepki olmasıdır. Bu tepki Fransa’da öylesine şiddetliydi ki, gruba önce Dekadans (çökme, yozlaşma) adı verilmişti.”³⁸

Martı’nın 1895 yılında kaleme alındığı düşünülürse, Çehov’un oyundaki “dekadan” yazar Treplev ile dönemin Rus sanat çevresinin oldukça güncel bir sanat tartışmasını eserine taşıdığı görülecektir:

“TREPLEV: (Alaycı) Gerçek yetenekler! (Öfkeyle) Ona bakacak olursan ben tümünüzden daha yetenekliyim! (Başındaki sargıyı çekip çıkarır.) Siz tutucular, baş köşelere kurulmuşsunuz, yalnızca kendi yaptıklarınızın kurallara uygun ve doğru olduğuna inanıyor, başkalarına nefes aldirmıyorsunuz! Sizi tanımıyorum ben! Onu da, seni de sanatçıdan saymıyorum!

ARKADİNA: Dekadan, sen de!..

TREPLEV: Sen gene sevgili tiyatroya git, o acınası, o ucuz oyunlarını oynamaya devam et!

ARKADİNA: Hiç öyle oyunlarda oynamadım. Rahat bırak beni! Basit bir vodvil bile yazacak yetenek yok sende. Kiev’li görgüsüz! Asalak!”³⁹

Oyunda iki zıt tiyatro görüşü bulunmaktadır; Arkadina ve çevresi romantik-gerçekçi ve natüralist tiyatro anlayışlarını, Treplev ise yeni sembolist arayışları temsil etmektedir. Sembolist tiyatro anlayışı şu şekilde açıklanabilir:

“19. yüzyılın sonlarında realist tiyatro anlayışına karşı çıkan yeni eğilimlerin oluştuğu görülür. (...) Bu eğilimlerin en önemlisi sembolizmdir. (...) tiyatro, Realizm’de olduğu gibi günlük yaşamı birebir yansıtmak yerine, seyirciyi olağandışı, büyülü bir atmosfere sokmalıdır. (...) Bu anlayış doğrultusunda, Realizm’in yanılsamacı sahne estetiğine karşı çıkılarak; özellikle, tiyatroya yönetmenin önemi vurgulanmış, doğalcı oyunculuk anlayışına karşı yeni

³⁷ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 543.

³⁸ William R. Everdell, **İlk Modernler: Yirminci Yüzyıl Düşüncesinin Kökenlerine İlişkin Profiller**, Çev. Hülya Kocaoluk, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 23.

³⁹ Anton Pavloviç Çehov, **Martı**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 65.

açılımlar getirilmiş, sahne tasarımıyla ilgili devrimci nitelikte atılımlar yapılmış ve böylelikle, 20. yüzyıl tiyatrosunun öncü akımlarının yolu açılmıştır.”⁴⁰

Dolayısıyla, “Martı”nın yeni kuşak sanatçı adayları Treplev’in aşağıdaki örnekte “yeni biçimler” olarak nitelendirdiği sanat anlayışı sembolizmdir:

“TREPLEV: (Sahneyi gözden geçirir) İşte tiyatro budur. Bir perde, birinci kulis, sonra ikinci kulis, sonrası bomboş bir alan. Hiç dekor yok. Doğrudan doğruya göle ve ufka açılıyor. (...)

(...)

TREPLEV: (...) bence günümüz tiyatrosu tekdüze ve geri kalmışlıktan başka bir şey değil. Perde açıldığında o üç duvarlı odanın yapay aydınlanması altında en büyük yeteneklerin, kutsal sanatın o yüce temsilcilerinin insanların nasıl yemek yiyip, nasıl içtiğini, aşık oluşlarını, yürüyüşlerini, ceketlerini giyişlerini canlandırdıklarını izlerken, yüzeysel sahneler ve sözcüklerle nasıl basit ve önemsiz ahlaki değerleri şırınga etmeye çalıştıklarına tanık olunca ve her seferinde bin çeşidini, hep aynı, hep aynı, hep aynı şeyleri sunduklarında kaçmak istiyorum oradan. (...)

(...)

TREPLEV: Yeni biçimlere gerek var. Yeni biçimler olmayacaksa varsın hiç olmasın. (...)⁴¹

5.2.4. Martı’da Fiziksel Çevre

19. yüzyıl Rus toplumunun özellikle yüzyılın son çeyreğinde karşı karşıya kaldığı sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler neticesinde taşranın çehresi değişmeye başlamıştır. Fabrikaların kurulması ve tarıma dayalı üretimden sanayileşme ve fabrika üretimine geçilmesi ile birlikte köylerde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu işçi olarak şehirlere göç etmişlerdir. 1861 yılında serfliğin kaldırılması da toprağa bağlı köleliğin sona ermesi ile taşra popülasyonunun mobilizasyonunun önünü açmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan bu toplumsal değişim ve dönüşüm

⁴⁰ Tufan Karabulut, **Modern Tiyatro: Klasikten Postmoderne Oyun Yazımı ve Sahnelemedeki Yönelişler**, İstanbul, Mitos-Boyut Yayınları, 2014, s. 74-83.

⁴¹ Anton Pavloviç Çehov, **Martı**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 10-13.

süreci, daha önceden beri var olan taşra ile kent arasındaki farkı bir uçuruma çevirmiştir. İşte “Martı” isimli oyunda fiziksel çevrenin dönüşümüne dair öne çıkan temalar bu ikisidir; taşranın depopülasyonu ve şehir ile taşra arasındaki uçurum.

5.2.4.1. Taşranın Depopülasyonu

Anton Çehov’un diğer oyunlarında da sıklıkla işaret ettiği taşra depopülasyonu konusu, Rus topraklarında 19. yüzyılın son çeyreğinde sonuçlarını oldukça başat şekilde hissettirmeye başlayan Rus toplumsal dönüşümü neticesinde gündeme gelmiştir. Rus toplumunun Batı Avrupa’nın örnek alınarak modernleştirilmesi, sanayileştirilmesi, kapitalizmin ruhunun yayılmaya başlaması neticesinde; eskiden taşrada toprağa dayalı üretime dayanan ekonomi, şehre yakın fabrikalar kurulmasına ve buralarda yoğunlaşan üretime dayalı bir ekonomik yapıya geçilmesine sebep olmuştur. Bunun doğurduğu bir sonuç olarak, nüfus, özellikle taşra nüfusu, şehir yakınlarındaki fabrikalarda çalışmak veya zamanın ruhuna uygun olarak şehirlerde çalışmak veya ticaret yapmak amacıyla göçmüştür, bu da taşradan kente doğru bir mobilizasyona yol açmış; bu mobilizasyon neticesinde şehirleşme ve şehirlerde nüfus artışı meydana gelirken, taşranın depopülasyonu söz konusu olmuştur.

Taşra nüfusunun azalmasına etki eden bir diğer unsur ise, yine 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü bağlamında tezin üçüncü bölümünde incelenmiş olan serfliğin kaldırılması olmuştur. Çar II. Aleksandr’ın hükümdarlığında serfliğin ilga edildiği 1861 yılına kadar, Rus topraklarında köylüler, aristokrasinin egemen olduğu topraklara bağlı, yani serfler olarak yaşamaktaydılar. Bu sistemin kaldırılması ile birlikte de taşranın popülasyonunun çok büyük çoğunluğunu oluşturan toprak köylüleri (serfler) özgürleşip şehir ve çevresine iş bulmak üzere göç etmişlerdir. Serflerini dolayısıyla iş gücünü kaybeden toprak sahibi sınıf ise, daha küçük bir hizmetli kadrosuyla yok olmaya yüz tutmuş düzenleri içerisinde eskinin şaşalı zamanlarından sakın bir hayata geçiş yapmak zorunda kalmışlardır. Bu duruma ilişkin önemli bir replik, Arkadina’nın taşranın çehresinin eski haliyle şimdiki halini karşılaştırdığı şu sözleridir:

“ARKADİNA: (...) On-on beş yıl önce bu gölün kıyısı müzikle, şarkıyla çınlardı. Şu kıyı boyunca altı malikane var. O kahkahaları, o eğlenceleri, havai fişekleri, o aşkları, o maceraları hiç unutamıyorum... (...)”⁴²

5.2.4.2. Şehir ve Taşra

Tezin üçüncü bölümünde ele alınmış olan modernleşme ve sanayileşme gibi Rus toplumsal dönüşümünün fiziksel çevrenin çehresini değiştiren unsurları neticesinde, Rus topraklarında halihazırda var olan şehir ile taşra, şehirli ile taşralı arasındaki uçurumlar daha da artmıştır. Oyunda, bu uçurum, şehir özlemi duyup taşranın tekdüzeliğinin altını çizen karakterlerin replikleri ile ortaya konmaktadır. Çalışma hayatını şehirde geçirmiş olan Sorin, sürekli olarak şehre gitmek istediğinden, taşra hayatının ona göre olmadığından bahsetmektedir:

“SORİN: (Bastonuna dayanarak) Ah kardeşim, anlaşılan bu köy hayatı hiç bana göre değil, bir türlü alışamadım gitti. Dün akşam saat dokuzda yattım, sabah dokuzda uyandım. Sanki kafatasım fazla uykudan beynime yapışmış gibi geldi bana. (Güler.) Öğleden sonra da ister istemez biraz uyuklamışım, kafam kazan gibi oldu anlayacağın...

TREPLEV: Haklısın dayı, senin şehirde oturman lazım. (...)

(...)

SORİN: (...) Şu köyde hiçbir zaman istediğim gibi yaşayamadım gitti. Yirmi sekiz gün izin alıp biraz dinlenmek için gelirsin. Gelir gelmez de öyle saçma sapan şeylerle öylesine canından bezdirirler ki, daha ilk günden kaçıp kurtulmak istersin. (Güler.) Buradan ayrılmak her zaman büyük bir zevktir... Fakat artık emekli oldum, gidecek başka yerim de olmadığına göre, ister istemez burada yaşıyorum...”⁴³

Bir aktris olarak şehirde yaşayan Arkadina da benzer şekilde şehri taşraya yeğ tuttuğunun altını oyunda pek çok kez çizmektedir:

⁴² A.e., s. 25.

⁴³ A.e., s. 9-10.

“ARKADİNA: Ah, şu sevgili köyün sıkıcılığından daha kötüsü olamaz. Sıcak, sessiz, kimse bir iş yapmaz, herkes ahkam keser. Hepiniz iyisiniz, hoşsunuz da... Şu anda bir otel odasında oturup rolümü çalışıyor olmayı tercih ederdim!
NİNA: (Coşkuyla) Haklısınız! Sizi anlıyorum.
SORİN: Elbette, şehir çok daha iyi. Çalışma odanda oturursun, uşak senden habersiz kimseyi içeriye almaz, telefonun, kapıda araban...”⁴⁴

Ünlü bir aktris olmak isteyen Nina ise, Sorin ve Arkadina’nın aksine şehirli olup şehre dönme arzusu duyduğu için değil, sanat ve şöhretin kapısının taşradan ayrılıp şehre yerleşmeyle aralanacağını düşündüğünden şehir özlemi duymaktadır. Taşranın yozlaşmışlığı, şehrin aksine tekdüzeliği ve şehrin sunduğu fırsatları sunmayışı, başka kişisel parametreler ile birlikte, genç bir yazar adayı olan Trepnev’i tüketmektedir. Bu durum, dayısı Sorin tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

“SORİN: Nasıl söylesem bilmem ki? Başka nedenleri de vardı. Ayrıca o da gencecik adam, aklı başında, bu köy gibi bir ıssız yerde, beş parasız, toplumda bir yeri, gelecekte bir ümidi olmadan yaşıyor. Yapacak hiçbir işi yok. Böyle aylak yaşamaktan hem utanıyor hem de çekiniyor. (...)”⁴⁵

5.2.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Martı

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini ortaya koyan birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere sunulan ilk kuram, Fransız Sosyolog Emile Durkheim’in anomie kuramı olmuştur. Marshall’ın “Sosyoloji Sözlüğü” isimli kitabında, anomie, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim” olarak yer almaktadır.⁴⁶ Bir örneğini “İvanov” isimli oyunda İvanov karakterinin oyunun sonundaki intihar girişiminde gördüğümüz anomik intihar tipini, “Martı”da, Trepnev’in intihar girişimlerinde

⁴⁴ A.e., s. 40-41.

⁴⁵ A.e., s. 60.

⁴⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 32.

görmekteyiz. Yüzeysel bir okuma ile salt bireysel bir edim olarak, Treplev'in Nina ile ilgili yaşadıkları ve annesi ile olan ilişkisine bağlanabilecek olan intihar girişimleri, toplumsal arka plan göz önünde bulundurulduğunda, 19. yüzyıl Rus toplumunda, taşra yozlaşmışlığı içerisinde yaşamaya çalışan bir aydın zihinli ve yenilikçi genç sanatçının anomik bir eylemi olarak açıklanmaya elverişlidir.

Anomi kuramının açıklaması mümkün olan bir diğer karakter, Sorin çiftliğinin kahyası Şamrayev'in kızı Maşa'dır. Yozlaşmış ve belirsiz bir toplumsal çevrede istediği hayatı yaşayamayan Maşa'nın anomik ruh halini ortaya koyan ve oyunun hemen başında yer alan meşhur cümlesi, dönemin karakterlerinin ellerinden kayıp giden hayatlarının sessiz bir çığlığı gibidir:

“MEDVEDYENKO: Neden hep siyahlar giyiyorsunuz?

MAŞA: Hayatımın yasını tutuyorum. Mutsuzum.”⁴⁷

5.2.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Marti

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesinin sunulduğu birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere ele alınan ikinci kuram, Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu'ye ait sermaye kuramıdır. Bu kurama göre, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türleri bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik sermaye (bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerler), sosyal sermaye (bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağı) ve kültürel sermayedir (kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki,

⁴⁷ Anton Pavloviç Çehov, **Marti**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 7.

zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler).

“Martı” isimli oyunda, tiyatro ve genel olarak tüm sanat dallarına ilgi duyma hali, Şamrayev karakteri tarafından yüksek sınıf aidiyetine işaret eden bir kültürel sermaye olarak ortaya konmaktadır. Bir asker emeklisi olan, ancak artık Sorin çiftliğinin yönetimi ile ilgilenen Şamrayev, kültürel sermayesini ortaya koyan aşağıdaki ve benzeri cümleleri kurmaktadır:

“ŞAMRAYEV: Hiç unutmam, bir gün Moskova’da operadayken... o ünlü bas sanatçı Silva sahnede en alt perdeden bir do sesi verdi. (...)”⁴⁸

⁴⁸ A.e., s. 27.

5.3. VANYA DAYI

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un “Vanya Dayı” isimli oyunu, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişimle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır.

5.3.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti

Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının üçüncüsü olan “Vanya Dayı”, 1897’de “Martı”dan hemen sonra tamamlanıp 1899 yılında sahnelenmiştir.⁴⁹ Oyun 4 perdeden oluşmaktadır. Hikâye, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rus Çarlığının taşra bölgelerinden birinde, Serebryakovların çiftlik evinde geçmektedir. Oyun kişileri ve olay örgüsü aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: “Vanya Dayı” isimli oyunun karakter listesi⁵⁰

Aleksandr V. Serebryakov	Emekli profesör.
Yelena Andreyevna	Profesörün karısı, yirmi yedi yaşında.
Sonya	Profesörün ilk evliliğinden olan kızı.
Maria Vasilyevna Voynitskaya	Yüksek düzeyde bir devlet memurunun dul eşi, profesörünün ilk karısının annesi.
İvan Petroviç Voynitski (Vanya)	Maria Vasilyevna’nın oğlu.

⁴⁹ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 98.

⁵⁰ Tablonun oluşturulmasında incelemede yararlanılan çevirideki içerik ve sıralamaya sadık kalınmıştır.

Mihail Lvoviç Astrov	Doktor.
İlya İlyiç Telyegin	Fakir düşmüş bir toprak sahibi.
Marina	Yaşlı dadı.
İşçi	

Birinci perdede mekân Serebryakov çiftliğinin bahçesidir, öğleden sonra üç civarıdır, çay servisi yapılmaktadır. Doktor Astrov, yaşlı dadı Marina'ya son on bir yıl içerisinde ne kadar değiştiğinden, çalışmaktan yorgun düşüp bambaşka bir insan olduğundan ve toplumsal çevrenin yıkıcılığından bahseder. Aralarına katılan Voynistski (Vanya)'den profesör ile karısı çiftliğe geldiğinden beri çiftlikteki hayat düzeninin bozulduğunu öğreniriz. Az sonra profesör, karısı, Sonya ve Telyegin çıktıkları gezintiden geri dönerler. Serebryakov direkt içeri girer. Bir süre devam eden çay sohbetinin sonunda Vanya, profesörün karısı Yelena'ya aşkını anlatmaya başlar. Perde biter.

İkinci perdede mekân Serebryakovların evinin yemek salonudur, vakit gecedir. Serebryakov açık pencerenin önündeki koltuğunda uyuklamaktadır. Yelena yanı başında oturmaktadır, o da uyuklamaktadır. Serebryakov uyanır ve yaşlılıktan, ağrılarından, profesörlük günlerinin hareketli hayatından yoksunluktan yakınmaya başlar. Yaşlı dadı Marina profesörü ikna edip yatağına götürür. Sonya ile Astrov arasında bir konuşma geçer, bu konuşmada Sonya âşık olduğu Astrov'da hislerine karşılık bulup bulamayacağını anlamaya çalışır ancak başarısız olur. Daha sonra Sonya ile Yelena arasında geçen konuşmada Sonya Yelena'ya hislerinden söz eder, bu konuşmada Yelena'nın da doktora karşı hisleri bulunduğunu hissederiz.

Üçüncü perdede mekân Serebryakovların misafir salonudur, vakit gündüzdür. Serebryakov bir açıklama yapacağı gerekçesiyle herkesi buraya toplamıştır. Profesörü beklerken, Yelena Sonya'ya hisleri ile ilgili Astrov'un ağzını arayacağı ile ilgili söz verip onu telkin eder. Astrov ile geçen konuşmasında, Astrov da tıpkı Vanya gibi Yelena'ya âşık olduğunu dile getirir. Yelena karşı koymasına karşın onun da Astrov'a karşı hisleri vardır, yakınlaştıkları sırada Vanya onları görür. Yelena hemen o gün kocasıyla birlikte oradan ayrılma kararı alır. Sonunda Serebryakov konuşmasını

yapmak üzere salona gelir. Serebryakov köy yaşamına alışkın olmadıkları gerekçesiyle eski eşinden kalan çiftliği satmayı önerir. Bu öneri karşısında Vanya şok olmuştur. Vanya ömrünü bu çiftliğin bakımına verdiği için Serebryakov gibi başarılı olma ve hayatını yaşama şansını elde edemediği kanısındadır, şimdi de ömrünü verdiği çiftlik elinden alınmaktadır. Bir süre münakaşa ettikten sonra Vanya sahne arkasına gidip getirdiği silahla Serebryakov'u iki el vurmaya çalışır ancak ıskalar. Olanlar karşısında Sonya tir tir titremekte, Yelena fenalık geçirmektedir. Profesörü vurmakta da başarısız olan Vanya çaresizlik içerisinde ağlamaktadır.

Dördüncü perdede mekân hem yatak odası hem de çiftliğe ait çalışmaların yapıldığı Vanya'nın odasıdır, akşam olmuştur, profesör ve karısı çiftlikten ayrılmaktadırlar. Geri kalanlar onların ayrılmasının ardından aralarında eski yaşamlarına geri döneceklerini konuşurlar. Bu sırada Vanya intihar etmek için Doktor Astrov'un çantasından bir şişe morfin çalmıştır. Bunu fark eden Astrov Sonya'nın yardımıyla şişeyi ondan alır. Sonya, Vanya'yı çalışmaya döndüklerinde her şeyin düzeleceği fikriyle telkin eder. Profesör ve karısı geride kalanlarla vedalaşıp çıkarlar. Onların ardından Astrov da mülkten ayrılır. Oyun, Sonya'nın Vanya'yı ve kendini telkin edici, sabırlı olup çalışmaya tutunmaları gerektiği fikrini içeren monoloğuyla son bulur.

5.3.2. Vanya Dayı'da Toplumsal Katmanlar

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm süreci, Rus toplumsal sınıfları üzerinde başat etkiler yaratmıştır. Çehov oyunlarındaki oyun kişileri, oyunların kaleme alındığı zamansal bağlam sebebi ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünü deneyimleyen çeşitli sosyal katmanları barındırmaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında yinelenen sosyal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, fakirleşmiş toprak sahipleri, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, yeni düzende zenginleşen burjuva ve burjuva zihniyetini temsil eden karakterler, idealist gençler, yozlaşmış bürokrasiyi temsilen memurlar, çeşitli yaş gruplarından doktorlar, sanatçılar, eski serfler ve uşaklardır. Her bir oyunun incelemesinde tekrarlanan bu başlık altında, her bir eserde özel olarak öne çıkan

toplumsal katmanlar, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün yol açtığı sınıfsal dönüşümler ve dönemin toplumsal yapısının toplumsal sınıflara olan etkisi bağlamında incelenmiştir.

“Vanya Dayı” isimli oyun, 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşamakta olan taşra karakterlerinin hayal kırıklıklarına, Çehov’un Rus taşrasının doğal tahribatı üzerine izlenimlerine, bu dönemde toplumda bulunan aydın, sanatçı, köylü, şehirli sınıflara ve bunların arasındaki uçurumlara ayna tutmaktadır. Eserde, bireysel hayal kırıklıkları yanında, toplumun iyiye gitmemesinin hayal kırıklığını yaşayan aydın kesimin dilinden dönemin toplumsal koşullarına, sanayileşme ve benzeri gelişmeler sonucundaki fiziksel yozlaşmaya yer verilmektedir. Oyunda ön plana çıkan toplumsal katmanlar şunlardır:

5.3.2.1. İnancını Kaybeden Aydınlar

Çehov’un hemen her oyununda yinelenen toplumsal katman, toplumsal çevrenin ve dönemin yok ettiği aydınlardır. Bu kişiler, yüzyılın başından beri süregelen ve ne yazık ki toplumsal iyileştirme sağlayamayan değişim sürecinde, toplumsal gelişime ve iyi bir geleceğe olan inançlarını yitirmiş, içinde bulundukları yozlaşmış toplumda amaçlarını ve savaşıma güçlerini kaybetmişlerdir. İvan Petroviç Voynitski (Vanya), kendisini de içlerine katarak, Rus aydınlarının toplumsal yozlaşma karşısında olan hareketsizliğine ve toplumun iyi yönde değişimi adına yararlı bir çalışma yapamamış olmalarına tepkisini dile getirir:

“VOYNİTSKİ: Elli yıldır konuşuyoruz, konuşuyor ve kitap okuyoruz. Artık sussak iyi olur.

MARİA VASİLYEVNA: (...) Kusura bakma ama Jean, şu son bir yıl içinde öyle değiştin ki, tanınmaz hale geldin... Sen belli inançları olan, aydın kişiliğe sahip bir insandın.

VOYNİTSKİ: Ya, öyle! Aydın kişiliğimin de kimseye yararı olmadı... [Sessizlik] Aydın kişiliğim varmış... Bundan daha acı bir şaka olamaz! Artık kırk yedi yaşına geldim. Bir yıl öncesine kadar ben de sizin gibi, gerçek yaşamı görmemek için, bile bile görüş açımı bulandırıp doğru bir iş yaptığıma inanmıştım. (...)

(...)

MARİA VASİLYEVNA: Nedense eski inançlarını sorgular gibisin... Sen suçu onlarda değil, kendinde ara. İnançların kuru sözcüklerden başka bir şey olmadığını unutmuşsun... Bir iş yapmak gerekirdi.”⁵¹

Benzer şekilde, çevreci taşra doktoru Mihail Lvoviç Astrov, İvan Petroviç Voynitski (Vanya) ve kendisini, bölgedeki iki aydın olarak daha iyi bir yaşam için çalışmada yetersiz kalmış olmaları sebebiyle eleştirir ve toplumsal çevrelerinin onları yok ettiğine vurgu yapar:

“ASTROV: (...) Evet, dostum. Bütün bu yörede seninle benden akıllısı, daha fazla okumuşu yoktu. Ama on yıl süresince bu burjuva yaşamı, bu iğrenç hayat bizi içine çekti, kokuşmuş buğusu kanımızı zehirledi. Sonunda biz de diğerleri gibi aşağılık adamlar olup çıktık. (...)”⁵²

5.3.2.2. Entelijansiya Eleştirisi

“Vanya Dayı”, Çehov’un büyük oyunları arasında, bir toplumsal katman olarak entelijansiyanın en çok konu edildiği oyunlardan biridir. Oyundaki kendileri de aydın olan karakterler Voynitski ve Doktor Astrov’un replikleri, dönemin entelijansiyasına yöneltmiş yoğun bir eleştiri içermektedir:

“VOYNİTSKİ: (...) Adam sanattan hiçbir şey anlamadığı halde tam yirmi beş yıldır sanat okuyor, sanat üzerine yazı yazıyor. Yirmi beş yıldır başkalarının doğalcılık, gerçekçilik gibi konulardaki saçmalarını geveleyip duruyor. Tam yirmi beş yıldır okuryazarların zaten bildikleri, cahillerin de hiç ilgilenmedikleri konuları okuyup yazıyor. Yani yirmi beş yıldır havanda su dövüyor. Buna rağmen çok kibirli! Çok da iddialı! Emekli oluncaya kadar çalışmış ama kimsenin onun varlığından bile haberi yok. Kimseye kabul

⁵¹ Anton Pavloviç Çehov, **Vanya Dayı**, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 15.

⁵² **A.e.**, s. 67.

ettirememiş kendisini. Kısacası yirmi beş yıl boyunca layık olmadığı bir yeri işgal etmiş. Ama şu yürüyüşe bir bak, sanki küçük dağları o yaratmış!”⁵³

Astrov ise bir repliğinde entelijansiyayı burnunun ucunu görememekle, başka bir deyişle toplumsal durumdan kopuk bir hayali idealizme bağlanmakla suçlamaktadır:

“ASTROV: (...) Aydın kişilerle de anlaşmak çok zordur. İnsanı canından bezdirirler. Bu değerli dostlarımız, ince düşünce ve duygulardan arınmış, burunlarının ucunu bile göremeyen ahmaklardan başka bir şey değiller. (...)”⁵⁴

5.3.2.3. Taşra Halkı ve Şehirliler

Tezin üçüncü bölümünde ele alınmış olan modernleşme ve sanayileşme gibi Rus toplumunun çehresini değiştiren dönüştürücü süreçler neticesinde, Rus topraklarında halihazırda var olan şehir ile taşra, şehirli ile taşralı, aydın ile köylü arasındaki uçurumlar daha da artmıştır. “Vanya Dayı” isimli oyunda bu durumun örneğini, şehirden gelen Profesör Serebryakov ile karısı Yelena Andreyevna’nın çiftliğe yerleşmesinin sonuçlarında görmekteyiz. Oyunda, kırsal hayatla taban tabana zıt olan şehirliler, buradaki yerleşik düzen üzerinde tahrip edici bir etki yaratmışlardır. Çiftlik sakinleri eskisi gibi çalışmamakta, sağlıksız beslenmektedirler ve alışık oldukları hayat tarzları zedelenmektedir:

“VOYNİTSKİ: (...) Profesörle karısı geldiğinden beri hayatımızın düzeni bozuldu... Vaktinde uyuyamıyorum, öğle-akşam ağır yemekler yiyorum, şarap içiyorum... Hepsi de sağlığa zararlı! Eskiden hiç boş zamanımız olmazdı, Sonya’yla birlikte durmadan çalışırdık. Artık Sonya çalışıyor, bense yiyip içip uyumaktan başka bir şey yapmıyorum... Çok fena!

MARİNA [Başını sallayarak]: Olacak şey değil! Profesör saat on ikide uyanıyor, semaver sabahtan o saate kadar kaynayıp duruyor, hepimiz bekliyoruz. Onlar

⁵³ A.e., s. 12.

⁵⁴ A.e., s. 35.

yokken biz de herkes gibi öğle yemeğini saat birde yedik. Şimdi yedide yiyoruz. Profesör akşamları okuyor, yazıyor, ondan sonra da gecenin ikisinde üçünde çingırağı çalıyor... Neymiş efendim? “Çay getir!” Haydi bakalım, onun keyfi için adamları uyandır, çay hazırlat... Olacak şey değil!
(...)
MARİNA: Şu hale bak. Semaver iki saattir masada bekliyor, ama onlar dolaşmaya çıktı.”⁵⁵

Serebryakovlar şehirli tarzları ile çiftlikteki düzeni altüst etmişlerdir. Bu çift ile çiftlik sakinleri arasındaki farklılık, diğer bir deyişle şehirli ve taşralı arasındaki farka, gerek Voynitski’nin dağınık kıyafetlerinin üzerine taktığı “şık kravatı”⁵⁶ ile gerek Voynitski’nin şehirli profesör Serebryakov için söylediği şu sözlerde olduğu gibi oyunda pek çok kez nesneleştirilmiştir:

“VOYNİTSKİ: Hava bunaltıcı derecede sıcak, buna rağmen bizim bilgin galoş, şemsiye ve eldivenle dolaşıyor.”⁵⁷

Bu örnekten anlaşılacağı üzere Serebryakov kendini kırsal yaşamdan ve bu yaşama ait taşralı insanlardan ayrı ve üstün tutmaktadır. Şehirliliği ile övünen bu karakter, ne taşranın doğal ortamı ile ilgilenmekte ne de çiftlik sakinleri ile çay saatini paylaşmak istemektedir. Kendisine gezdirilen kırsal “manzara” olarak tanımlayan Serebryakov, kızının fidanlığı gezme fikrini adeta işitmemekte ve evin bahçesinde birlikte içilmek üzere davet edildiği çay servisinin yukarıya kendi odasına gönderilmesini istemektedir:

“SEREBRYAKOV: Harika, çok güzel... Nefis bir manzara.
TELYEGİN: Harikuladadır, ekselansları.
SONYA: Biz yarın fidanlığa gideceğiz babacığım. Gelmek ister misin?
VOYNİTSKİ: Buyurun efendim, çay hazır!
SEREBRYAKOV: Dostlarım, lütfedip benim çayımı çalışma odama gönderir misiniz? Bugün yapılması gereken bazı işlerim var.

⁵⁵ A.e., s. 9-10.

⁵⁶ A.e., s. 9.

⁵⁷ A.e., s. 10.

SONYA: Fidanlığı görsen bayılırsın...”⁵⁸

Serebryakov ile çiftlik sakinlerinin çiftliği ve doğayı algılayışı tam bir zıtlık içerisinde. Taşra sakinleri için çiftlik ev, iş, gelir kaynağı, doğa vb. birçok şey ifade etmektedir. Serebryakov ise çiftliği satılıp paraya dönüştürülecek bir toprak parçası, ormanı ise sadece bir kez kesilebileceği için fazla gelir sağlamayacak bir kaynak olarak görmektedir:

“SEREBRYAKOV: (...) Bu köyde yaşamamız mümkün değil. Biz köy yaşamına alışkın değiliz. Çiftçilikten elde edilen gelir de yetmiyor. Ormanı satalım desek, aynı işlemi her yıl yapamayacağımıza göre, bu da geçerli bir çözüm değil. Öyle bir çözüm bulmalıyız ki, bize sürekli olarak belli bir gelir sağlasın. İşte bu soruna bir çözüm ararken, aklıma gelen yollardan birisini sizin görüşlerinize sunmaktan kıvanç duyuyorum. (...) Bu çiftlik sermaye değerinin ortalama yüzde ikisinden fazla bir gelir getirmiyor. Ben, satılmasından yanayım. Elimize geçecek parayı hisse senedine yatıracak olsak, yüzde dört, yüzde beş arası bir faiz alırız. Buradan artacak birkaç bin de Finlandiya’da fazla büyük olmayan bir villa almaya yeter.”⁵⁹

Serebryakov’un bu tutumu, nesli tükenmekte olan ağaçların fidanlarını dikmeye gayret eden çevreci Doktor Astrov’un tutumu ile taban tabana zıttır. Serebryakov, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, pek çok kere şehirli hayatı ve taşralıların hayatı arasındaki uçurumun ve kendilerinin “şehirli” olarak bu taşra hayatına ait olmadıklarının altını çizer:

“SEREBRYAKOV: Hastalığa herhangi bir şekilde katlanmak mümkün belki, ama... geleneksel köy yaşamına nedense hiç alışamadım. Bu dünyadan alınıp başka bir gezegene atılmış gibiyim. (...)”⁶⁰

⁵⁸ A.e., s. 10.

⁵⁹ A.e., s. 55-56.

⁶⁰ A.e., s. 54.

Oyunda köylüler ve taşra yaşamı, şehirli yaşamı bir zıtlık içerisinde verilmektedir. Ancak taşra halkı ile zıtlık içerisinde bulunan tek toplumsal sınıf şehirli değildir, taşra aydını da taşra halkının yozlaşmışlığından şikâyet etmektedir. Bu durum, taşra aydını çevreci Doktor Mihail Lvoviç Astrov’un repliklerine şu şekilde yansımaktadır:

“ASTROV: Genelde yaşamayı seven bir insanım. Ama bu taşra yaşamından, bu Rus usulü köy hayatından feci şekilde nefret ediyorum. (...)
(...) ASTROV: (...) Köylülerin hepsi birbirine benzer, hepsi geri kalmış, pis insanlar.”⁶¹

5.3.2.4. Köylüler ve İşçi Sınıfının Görünürlüğü

Oyunda köylü sınıfının varlığı, dönemin toprak sorunları ile ilgili de fikir vermektedir. Tezin dördüncü bölümünde yer verildiği üzere, köylülerin bir kısmı, serfliğin kaldırılmasından sonra fabrikalarda veya şehirlerde düşük gelirli işler bulmuş büyük çoğunluğu ise taşradaki küçük kasabalarda yaşamaya devam etmişlerdir. 1891 ve 1892’deki verimsiz hasatlar köylülerin açlıktan ölmelerine sebep olmuştur.⁶² Tarımsal faaliyetlerin sanayileşme ve ticari ekonominin gelişmesi sürecinde kötüleşmesi ve kırsal kesimin yozlaşmaya devam etmesi gibi etkenlerle köylüler hayat şartlarına isyan etmeye başlamışlardır. Oyunda, İvan Petroviç Voynitski’nin çiftlik işlerine ilgisiz kalmasının da bir sonucu olarak köylüler kıraç tarla ile ilgili şikâyetle bulunmaya gelmişlerdir:

“SONYA: Neden gelmiş köylüler, dadıcığım?

⁶¹ A.e., s. 35.

⁶² James N. Loehlin, *The Cambridge Introduction to Chekhov*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 25.

MARİNA: Her zamanki gibi, gene kıraç tarla için. (...)”⁶³

“Vanya Dayı” isimli oyunda, köylü sınıfına ek olarak, değişen toplumsal düzende ortaya çıkan yeni bir toplumsal sınıf olan işçi sınıfının görünürlüğü de söz konusudur:

“İŞÇİ: Doktor bey burada mı? [Astrov’a] Mihail Lvoviç, buyurun, sizi almaya gelmişler.
ASTROV: Nereden gelmişler?
İŞÇİ: Fabrikadan.”⁶⁴

5.3.2.5. İdealist Bir Taşra Doktoru

Çehov oyunlarında yinelenen bir diğer toplumsal katman taşra doktorlarıdır. Bu kişiler, çoğunlukla, Çar II. Aleksandr’ın tezin ikinci bölümünde işlenen reformlarından biri olan zemstvo sistemine bağlı olarak çalışmaktadırlar. (Konuyla ilgili detaylı bilgi için tezin ikinci bölümündeki “Reform Dönemi: II. Aleksandr (1855-1881)” başlığına bakınız.) Bu sistem, taşranın yozlaşmışlığını iyileştirmek isteyen idealist görevlileri barındırmaktadır. Taşra doktoru Doktor Astrov, “Vanya Dayı” isimli oyunda bu sınıfı temsil eden karakterdir. Taşra hayatını ve doğasını iyileştirmek için ormansızlaşmaya karşı ağaç dikimi ile ilgilenmektedir. Oyundaki diğer genç idealist karakter Sonya, Astrov’un çalışmalarını şu şekilde anlatmaktadır:

“SONYA: Mihail Lvoviç her yıl yeni ağaçlar diker, bronz bir madalyayla bir diploma bile aldı. Eski ağaçları korumak için uğraş veriyor. (...)”⁶⁵

⁶³ Anton Pavloviç Çehov, **Vanya Dayı**, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 16.

⁶⁴ **A.e.**, s. 16.

⁶⁵ **A.e.**, s. 18.

Astrov'un kendi sözleri ile, taşra sağlık personelinin Rus toplumunun içerisinde bulunduğu dönemdeki çalışma şartlarına ise şu şekilde yer verilmiştir:

“ASTROV: Öyle. Son on bir yıl içinde bambaşka bir insan oldum. Neden biliyor musun? Çalışmaktan yorgun düştüm de ondan, dadı. Sabahtan akşama kadar ayakta, durmadan çalışıyorum. Geceleri bile, yatağa gidince, kaldırıp bir hastaya götürürlerse diye korkarak yatıyorum. Tanıştığımızdan bu yana inan bir tek boş günüm olmadı. Yaşlanmamak elde mi?”⁶⁶

5.3.3. Vanya Dayı'nın Zamansal Bağlamı

Çehov oyunlarının zamansal bağlamını, daha önce belirtildiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreği oluşturur. Her bir oyunun yazıldığı yıl ve eserde verilen zamansal referanslar oyunların zamansal bağlamı ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Whyman'a göre, “Vanya Dayı” 1896'da “Martı”dan hemen sonra tamamlanmış ve ilk olarak 1899'da sahnelenmiştir.⁶⁷ Bu yazım tarihi baz alınarak oyundan çıkarılan zamansal referanslar ve anlamları aşağıda açıklanmıştır.

Eserde sürekli olarak oyunun geçtiği zaman diliminden öncesine ve ilerisine atıfta bulunmaktadır. Geçmiş on-on bir yıl, aydın kesimin umutlarını yitirmesine sebep olan bir süre zarfı olarak; gelecek ise, yine aydın kesimin kendisinden sonra gelecek kuşakların rahat edeceğini umdukları bir meçhul zaman dilimi olarak sunulmaktadır.

⁶⁶ A.e., s. 8.

⁶⁷ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 98.

5.3.3.1. “Son On Bir Yıl”

Oyunun 1896 yılında tamamlandığı ve oyunun zamanının da tam olarak bu yıla işaret ettiği bilgisi baz alınır, on bir yıl öncesi 1885 yılına işaret etmektedir. Bu süre zarfında toplumsal alanda ne gibi bir durumun mevcut olduğu tezin ikinci bölümünden yola çıkılarak saptanabilir:

Tezin ikinci bölümünde, tarihsel gelişim sürecinde ele alındığı üzere, Çar I. Petro ile başlayan modernleşme sürecinden 1917’de çarlığın yıkılmasına kadar geçen sürede, Rus topraklarına birçok çar hükmetmiştir ve yine daha önce de değinildiği üzere her reformist dönemi baskıcı bir dönem izlemiştir. Serfliğin Kaldırılması veya Toprak Reformu olarak bilinen reformist girişim Çar II. Aleksandr hükümdarlığında 1861 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu reformist çar 1881 yılında suikaste kurban gitmiş ve yerine geçen oğlu Çar III. Aleksandr baskıcı bir rejim uygulayarak, öncesinde aydın sınıfın umutlarını yeşerten reformist girişimlerin durmasına hatta gerilemesine sebep olmuş, Rus topraklarının daha eşit, adaletli bir devlete dönüşeceği umudu ile yaşayan kesimin hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuştur. Çevreci Doktor Astrov, geçen son on bir yılda tükendiğinden ve gitgide çevresindekilere benzediğinden bahsetmektedir:

“ASTROV: (...) Şu on bir yıl içinde bambaşka bir insan oldum. Neden biliyor musun? Çalışmaktan yorgun düştüm de ondan, dadı. Sabahtan akşama kadar ayakta, durmadan çalışıyorum. Geceleri bile, yatağa girince, kaldırıp bir hastaya götürürlerse diye korkarak yatıyorum. Tanıştığımızdan bu yana inan bir tek boş günüm olmadı. Yaşlanmamak elde mi? Sıkıcı, aptalca, çok pis bir hayat bu... İnsanı yiyip tüketiyor. Etrafta da yalnızca birtakım garip kişiler var, onların arasında yaşayınca hiç farkına varmadan, yavaş yavaş kendin de garipleşiyorsun. (...)”⁶⁸

⁶⁸ Anton Pavloviç Çehov, **Vanya Dayı**, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 8.

Başka bir örneğe ise, Voynitski ile Maria Vasilyevna arasında geçen diyalogda rastlanmaktadır. Maria Vasilyevna elli yıldır sadece konuşup bir şey yapmadıklarını dile getiren Voynitski'ye, son on bir yıldır değişime olan inancını yitirmiş olduğunu söylemektedir:

“VOYNİTSKİ: Elli yıldır konuşuyoruz, konuşuyor ve kitap okuyoruz. Artık sussak iyi olur.

MARİA VASİLYEVNA: (...) Kusura bakma ama Jean, şu son bir yıl içinde öyle değiştin ki, tanınmaz hale geldin... Sen belli inançları olan, aydın kişiliğe sahip bir insandın.

VOYNİTSKİ: Ya, öyle! Aydın kişiliğimin de kimseye yararı olmadı... (...)”⁶⁹

Eserde sürekli bahsi geçen ve aydın kişilerin umutlarını yitirmelerine sebep olduğu düşünülen on bir yıllık süre zarfı araştırıldığında, bu süre zarfında aydınların toplumsal alanda yol alınamadığını düşünmelerine sebep olacak gelişmelerin neler olduğu saptanabilir. Bu durum, “Vanya Dayı”da taşradaki aydın kesimi temsil eden Voynitski ile Doktor Astrov arasında geçen şu diyalogda karşımıza çıkmaktadır:

“ASTROV: Yeni bir şey yok mu?

VOYNİTSKİ: Hiçbir şey yok. Her şey eskisi gibi. Ben nasılsam gene öyleyim, belki de daha beter oldum, iyice tembelleştin, ihtiyarlar gibi homurdanmaktan başka bir şey yaptığım yok. Maman olacak yaşlı karga da kadın özgürlüklerini sayıklıyor hala. Bir ayağının çukurda olduğunu unutmuş, o saçma kitaplarının içinde yeni bir yaşamın gündoğumunu arıyor.”⁷⁰

5.3.3.2. “Gelecek”

Eserde karşımıza çıkan bir diğer zamansal referans “gelecek”tir. “Vanya Dayı”da yaşadıkları dönemin şartlarında neredeyse hiç yaşamamış gibi hisseden kişiler geleceğe bel bağlayarak günü idare etmektedirler. Gelecekte, o günlerde

⁶⁹ A.e., s. 15.

⁷⁰ A.e., s. 11.

karşılığı alınamayan çalışmaların, çekilen sıkıntının gelecek nesillerin iyi bir yaşam sürmelerine yarayacağı umulmaktadır:

“ASTROV: (...) Acaba bizden yüz ya da iki yüz yıl sonraki kuşaklar, uğrunda bunca çaba harcayarak yolunu açmaya çalıştığımız insanlık bizi hayırla anar mı? (...)”⁷¹

Gelecek, bu örnekte, toplumun bunalımdaki kesimlerinin kendisinden sonra gelecek kuşakların rahat edeceğini umdukları bir meçhul zaman dilimi olarak sunulmaktadır. Yine başka bir örnekte, Doktor Astrov, karşılığını o günlerde alamadığı çalışmalarının geleceği aydınlatacağı inancından söz etmektedir:

“ASTROV: (...) eğer bin yıl sonra insanlar mutlu olacaklarsa, o mutlulukta benim de payım var diyorum. Diktiğim bir kayın ağacının büyüüp yeşerdiğini ve rüzgarla sallandığını görmek beni öyle gururlandırıyor ki...”⁷²

5.3.4. Vanya Dayı’da Fiziksel Çevre: Ormansızlaşma

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü unsurlarının, Rus fiziksel çevresindeki etkileri büyük ölçekli olmuştur. Bu fiziksel sonuçlardan biri doğanın tahribatı olmuştur. Özellikle sanayileşmenin sonucu olarak meydana gelen doğal tahribat, toplumsal dönüşümün ciddi sonuçlarından biridir. Fabrikaların kurulması, var olan yeşil alanların yoksullaşan köylüler tarafından yağmalanması, doğa unsurlarının değişen ekonomik anlayışta baltadan geçirilip ‘para edecek’ inşaatlara yer açılması mantığının yaygınlaşması neticesinde, Rus doğal ortamı tahrip olmaya başlamıştır. 19.

⁷¹ A.e., s. 9.

⁷² A.e., s. 19.

yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün bir uzantısı olarak doğal ortamın tahribatı, “Vanya Dayı” isimli oyunda çevreci Doktor Astrov aracılığıyla işlenmiştir.

Çehov, “Vanya Dayı” isimli oyununa “Kır Yaşamından Sahneler” alt başlığını vermiştir; dolayısıyla taşra hayatı ve taşranın fiziksel değişimi oyunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Oyunda, kırsal kesimin tahrip edilmesi çevreci taşra doktoru Mihail Lvoviç Astrov’un dilinden aktarılmaktadır. Çehov, tıpkı kendisi gibi çevreci bir doktor olan Astrov’un replikleri ile, nüfus artışı ve sanayileşme sebebiyle kırsal Rusya’yı etkilemekte olan ormansızlaşma, doğal yaşam ortamının yok oluşu, çevre kirliliği ve çevresel yıkımın sebep olduğu diğer tahribatı gözler önüne sermektedir:

“ASTROV: (...) Şimdi buraya bir bakın. Bu çizim yöremizin elli yıl kadar önceki durumunu gösteriyor. Açık ve koyu yeşiller orman. O zamanlar bölgenin yarısı ormanlarla kaplıymış. Yeşilin üzerine çizilmiş kırmızı kareli yerlerde geyikler, yaban keçileri varmış... Burada bitki ve hayvan türlerini bir arada gösteriyorum. Bu gölde kuğular, kazlar ve ördekler birlikte yaşamış. Yaşlıların dediğine bakılırsa, akla gelebilecek her türden kuş, bulut halinde uçuşurmuş. Köylerle birkaç hanelik yerleşim alanları dışında, gördüğünüz gibi, rasgele serpilmiş evler, küçük çitlikler, manastırlar, su değirmenleri varmış... Sığır ve at sayısı çok fazlaymış. Mavi renk onları gösteriyor. Örneğin, şu mavinin biraz daha koyu olduğu yerlerde büyük at sürüleri varmış, her eve üç at düşermiş. [Sessizlik] Şimdi biraz daha aşağıya bakın. Bu yirmi beş yıl önceki durum. Tüm bölgenin yalnız üçte biri ormanlık. Keçi kalmamış, ama geyik var. Yeşil ve mavi daha soluk. Böyle devam edip gidiyor. Gelelim üçüncü bölüme, yani bölgenin bugünkü durumuna. Yeşil renk gittikçe azalmış, arazi üzerinde yamalar halinde kalmış, geyikler, kuğular, yaban horozları da yok olmuş... Eski mezraların, çiftliklerin, değirmenlerin, manastırların izi bile kalmamış. Kısacası, işte on beş yıl içinde tamamlanacağı anlaşılan, aşama aşama ilerleyen kesin bir yozlaşma sürecinin genel tablosu. Tabii buna uygarlaşmanın tablosu yahut eski yaşamın yerini yeni bir yaşam biçimine bırakışının tablosu da denebilir. (...)”⁷³

⁷³ A.e., s. 48-49.

Çevreci Doktor Astrov, yukarıdaki örnekte, üzerinde çalıştığı haritasında 1830'dan itibaren gerçekleşen orman ve doğal ortam tahribatını göstermektedir. Whyman'a göre, Rus kırsalında 1830'lu yıllarda orman yangınları ve illegal ağaç kesiminin sebep olduğu ağaç kaybı, devletin ormancılıktan edindiği geliri bile aşmıştır. 1850'li ve 60'lı yıllarda bazı koruma önlemleri alınıp, verimsiz hasat dönemine karşı çiftçiler yeni tarım yöntemleri ile korunmaya çalışılmış olsa da dönemin yönetiminin kırsal alanların tamamında etkili olabilecek uygulamalar için yeterli personeli bulunmadığı için iyileşme sağlanamamıştır.⁷⁴ Oyunda Astrov karakterinin dilinden ağaç tahribatını gözler önüne seren bir başka örnek de şu şekildedir:

“ASTROV: (...) Çok gerektiğinde ağaç kesmeyi anlıyorum gerçi, ama ormanlar balta altında yok oluyor, milyonlarca ağaç ölüyor, hayvanların ve kuşların yuvaları boşalıyor, nehirler cıızlaşıyor, kuruyor, o eşi bulunmaz güzelim manzaralar kayboluyor...”⁷⁵

5.3.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Vanya Dayı

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini ortaya koyan birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere sunulan ilk kuram, Fransız Sosyolog Emile Durkheim'ın anomi kuramı olmuştur. Marshall'ın “Sosyoloji Sözlüğü” isimli kitabında, anomi, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim” olarak yer almaktadır.⁷⁶ Durkheim, bu ruhsal duruma “anomi” adını vermektedir. Anlamsızlık ve amaçsızlık duyguları içine giren bireyler, hayatın anlamını sorgulama ve tutunabilecekleri anlamlar üretme

⁷⁴ Rose Whyman, **Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov**, London, Routledge, 2011, s. 117.

⁷⁵ Anton Pavloviç Çehov, **Vanya Dayı**, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 18.

⁷⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 32.

eğilimi içerisindedirler. “Vanya Dayı” isimli oyunda bu anlam kaybına üretilen çözüm olarak iki anlam üretme formülü mevcuttur: Çalışarak sabretme öğretisi ve “gelecek kuşaklar için” inancı.

5.3.5.1. Anlam Üretme Formülü Olarak “Sabretme, Çalışma”

“Vanya Dayı”da karakterlerin içerisinde bulundukları toplumsal çevrede ve zamanda yaşadıkları dönemin şartlarında neredeyse hiç yaşamamış gibi hissetmelerine ve anomik hallerine karşı geliştirdikleri bir hayatlarını anlamlandırma formülü sabretme ve çalışma öğretisidir:

“SONYA: Ne yapalım, yaşamak zorundayız! [Sessizlik] Yaşayacağız, Vanya Dayı. Ömrümüzde ne uzun günler, ne uzun geceler var daha. Kaderin bize layık gördüğü tüm güçlüklerle sabırla güç gereceğiz. Şimdi olduğu gibi yaşlılığımızda da durup dinlenmeden çalışacağız. Günü, saati gelince de ölüme boyun eğeceğiz. (...)”⁷⁷

5.3.5.2. Anlam Üretme Formülü Olarak “Gelecek İçin”

Oyunun zamansal referanslarının ele alındığı kısımda da karşımıza çıkan “gelecek” algısı, “Vanya Dayı”da karakterlerin yaşadıkları dönemin şartlarında neredeyse hiç yaşamamış gibi hissetmelerine ve anomik hallerine karşı geliştirdikleri bir hayatlarını anlamlandırma formülüdür aynı zamanda. Oyundaki bazı karakterler, geleceğe bel bağlayarak günü idare etmektedirler. Gelecekte, o günlerde karşılığı alınamayan çalışmaların, çekilen sıkıntının gelecek nesillerin iyi bir yaşam

⁷⁷ Anton Pavloviç Çehov, *Vanya Dayı*, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 76-76.

sürmelerine yarayacağını ummaktadırlar. Doktor Astrov, karşılığını o günlerde alamadığı çalışmalarının geleceği aydınlatacağı inancından söz etmektedir:

“ASTROV: (...) eğer bin yıl sonra insanlar mutlu olacaklarsa, o mutlulukta benim de payım var diyorum. Diktiğim bir kayın ağacının büyüüp yeşerdiğini ve rüzgarla sallandığını görmek beni öyle gururlandırıyor ki...”⁷⁸

Yelena Andreyevna'nın Doktor Astrov'un yaptığı çalışmalardan bahsederken kurduğu şu cümle de doktorun günün umutsuzluğu ve olumsuzluğu ile gelecek kuşaklar için iyi bir şey yaptığı inancı yoluyla başa çıktığını desteklemektedir:

“YELENA ANDREYEVNA: O bir fidan dikerken bundan bin yıl sonrasını düşünüyor, tüm insanlığın mutluluğunu görür gibi oluyor. (...) Şu doktorun hayatına bir baksana! Çamurlu yollar, ayaz, tipi, uzun mesafeler, kaba bir halk, vahşi bir toplum, her yerde yoksulluk, her yerde salgın hastalık...”⁷⁹

5.3.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Vanya Dayı

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini yapılandıran birinci bölümünde, incelemede kullanılmak üzere ele alınan ikinci kuram, Fransız Sosyal Bilimci Pierre Bourdieu'nün sermaye kuramıdır. Bu kurama göre, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türleri vardır. Bunlar, ekonomik sermaye (bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerler), sosyal sermaye (bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağı) ve kültürel sermayedir (kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler).

⁷⁸ A.e., s. 19.

⁷⁹ A.e., s. 40.

“Vanya Dayı” isimli oyunda, emekli profesör Serbeyakov’un çiftlikte bulunduğu süre boyunca sergilediği memnuniyetsiz ve şikayetçi davranışları, ilk okumada karakterin memnuniyetsiz ve şımarık bir kişilik olduğu yargısı ile geçirilebilir, ancak sermaye kuramı yoluyla farklı bir okuması da yapılabilir.

Serebryakov, sahip olduğu mevkii sebebi ile şehirdeki yaşamında pek çok insan tarafından saygı gösterilen, değer verilen bir konumda olmuştur. Ancak hem emekli oluşu hem de taşraya gelişinde şehirde öğrencileri ve diğer akademik çevresinin özellikleri ve oluşturduğu saygınlığın aynısı ile karşılaşmıyor oluşu sebebi ile sosyal ve kültürel sermayesinin yoksunluğunu çekmektedir. Bu durum, Serebryakov’un şu sözleri ile desteklenebilir:

“Tüm yaşamını bilime adanmış bir insan olarak, belli bir makam odasına, üniversitedeki kürsüsüne, saygın bir meslektaş topluluğuna alışmış bir insan olup da kendini birdenbire burada, bu dört duvar arasında bulmak, her gün aynı ahmakları görüp her gün onların saçma sapan konuşmalarını dinlemek... Yaşamak istiyorum ben! Başarı, şan, şöhret, hareket istiyorum! Burada sürgünde gibiyim. (...)”⁸⁰

⁸⁰ A.e., s. 25-26.

5.4. ÜÇ KIZ KARDEŞ

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un “Üç Kız Kardeş” isimli oyunu, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişimle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır.

5.4.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti

Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının dördüncüsü olan “Üç Kız Kardeş”, 1899 yılında yazımına başlanıp ilk olarak 1901 yılında sahnelenmiştir. Yazarın türünü “dram” olarak belirlediği oyun, 4 perdeden oluşmaktadır. Hikâye, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rus Çarlığının taşra bölgelerinden birinde bir vilayet merkezinde geçmektedir. Oyun kişileri ve olay örgüsü aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: “Üç Kız Kardeş” isimli oyunun karakter listesi⁸¹

Andrey Sergeyeviç Prozorov	
Natalya İvanovna	Andrey’in nişanlısı, sonra eşi.
Olga, Maşa, İrina	Kız kardeşleri.
Fyodor İlyiç Kuligin	Lise öğretmeni, Maşa’nın kocası.
Aleksandr İgnatyeviç Verşinin	Yarbay, batarya komutanı.
Nikolay Lvoviç Tuzenbah	Baron, üsteğmen.
Vasili Vasilyeviç Solyoni	Kurmay yüzbaşı.

⁸¹ Tablonun oluşturulmasında incelemede yararlanılan çevirideki içerik ve sıralamaya sadık kalınmıştır.

İvan Romanoviç Çebutikin	Askeri doktor.
Fedotik	Teğmen.
Rode	Teğmen.
Ferapont	Yerel yönetimde bekçi, yaşlı bir adam.
Anfisa	Dadı, seksen yaşında ihtiyar bir kadın.

Birinci perdede mekân Prozorovlar'ın evidir, vakit Mayıs başlarında bir gün ortasıdır, salonda kahvaltı sofrası hazırlanmaktadır. Kız lisesi öğretmeni olan Olga öğretmen üniformasıyla öğrencilerin defterlerini düzeltmekte, Maşa siyah elbisesiyle oturmuş kitap okumakta, İrina ise beyaz elbisesiyle ayakta durmaktadır. İrina'nın doğum günüdür, yemek masasında Baron Üsteğmen Tuzenbah, askeri doktor Çebutikin ve kurmay Yüzbaşı Solyoni bulunmaktadır. Aynı zamanda, kızların bir general ve tugay komutanı olan babaları Prozorov geçen yıl bu tarihte, İrina'nın doğum gününde ölmüştür. Üç kız kardeşin bir de erkek kardeşi vardır, Andrey, kız kardeşleri gibi iyi bir eğitimden geçmiş, profesör olma yolunda ilerlemektedir. Bulundukları vilayetten bir kız olan Natalya İvanovna'ya (Nataşa) aşiktir. Prozorov ailesi on bir yıl önce babaları tugay komutanlığına atandığında Moskova'dan ayrılıp bu vilayete yerleşmişlerdir, o zamandan beri hasretle Moskova'ya geri dönmeyi beklemektedirler. Yeni atanan batarya komutanı Yarbay Verşinin Prozorovlar'ı ziyarete gelir, yarbay da Moskovalıdır, üstelik baba Prozorov ile çalışmış ve kızların küçüklüğünü hatırlamaktadır. Nataşa da onlara katılır. Kahvaltı sırasında, Andrey, kalabalıktan utandığı için masadan ayrılan Nataşa'ya evlenme teklif eder. Perde, evlenme teklifi ile sona erer.

İkinci perdede mekân aynıdır, vakit akşam 8'dir, birinci perdenin sonundaki evlenme teklifinin üstünden bir süre zaman geçmiş, Nataşa Andrey ile evlenip Prozorovlar'ın evine taşınmış, çiftin çocukları olmuştur. Nataşa, evi ele geçirmekte, kendi kurallarını koymakta, kız kardeşlerin yaşam alanlarını ve tarzlarını kısıtlamakta, mevcut düzene müdahale etmektedir. İrina'dan Olga'nın odasına taşınmasını ister, böylece boşalan odayı çocuğuna tahsis edecektir. İrina telgrafhanede çalışmaya başlamıştır, bundan hiç memnun değildir. Andrey ise Moskova Üniversitesi'nde tanınmış bir bilim adamı olmayı hayal ederken kendini bulundukları vilayetin belediye

meclisinde sekreter olarak çalışmakta bulmuştur. İkisi de evli olan Maşa ile Verşinin arasında bir yakınlaşma başlamıştır, Tuzenbah ise İrina ile ilgilenmektedir. Bu perdede, Andrey'in kumar oynadığı ve kaybettiği öğrenilir. Nataşa, belediye meclisinin başkanı Protopopov ile kaçamak görüşmektedir. Olga ise lisede çalışmaktan yorgun düşmüş, sürekli baş ağrısı çekmektedir. Perde, Nataşa'nın Protopopov ile gezmeye çıkması ile son bulur.

Üçüncü perdede mekân Olga ve İrina'nın odasıdır. Vakit gece saat üçtür. Vilayette yangın çıkmıştır. Yangın zedelere yardım eden kız kardeşler ve yanındakiler arasında tugayın başka bir vilayete sevk edileceği haberi konuşulur. Bu kız kardeşlerin şehirde anlaşılabildikleri yegâne sosyal grup olan askerlerin gitmesi anlamına gelmektedir. Kız kardeşler artık Moskova'ya hiçbir zaman gidemeyeceklerini kanıksamaya başlamışlardır. İrina Tuzenbah ile evlenme fikrine yaklaşmaya başlar. Maşa ise Verşinin ile olan ilişkisini kız kardeşlerine açıklar.

Dördüncü perdede mekân Prozovlar'ın evinin bahçesidir, vakit öğlen saat on ikidir, tugay vilayetten ayrılmak üzeredir. Vedalaşmalar sürmektedir. Ertesi gün İrina ile Tuzenbah evlenecektir. Olga artık lisede kalmaktadır, dadı Anfisa'yı da yanına almıştır. Nataşa'nın ikinci bir bebeği olmuştur ve bu bebeğin başında Protopopov'un bulunması dikkat çekmektedir. Bir gün önce vilayeteki tiyatronun önünde İrina'ya âşık olan Solyoni, İrina'nın müstakbel eşi Tuzenbah'ı düelloya çağırmıştır. Tuzenbah, bu düello için evden ayrılır. Bu sırada, tugayın ayrılma vakti yaklaşır, Maşa ile Verşinin vedalaşırlar. Tuzenbah'ın düelloda öldüğü haberi gelir. Moskova'ya gitme hayalleri tükenmiş, alt üst olmuş üç kız kardeş birbirlerine sarılmış halde kalakalırlar. Oyun son bulur.

5.4.2. Üç Kız Kardeş'te Toplumsal Katmanlar

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm süreci, Rus toplumsal sınıfları üzerinde başat etkiler yaratmıştır. Çehov oyunlarındaki oyun kişileri, oyunların kaleme alındığı

zamansal bağlam sebebi ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünü deneyimleyen çeşitli sosyal katmanları barındırmaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında yinelenen sosyal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, fakirleşmiş toprak sahipleri, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, yeni düzende zenginleşen burjuva ve burjuva zihniyetini temsil eden karakterler, idealist gençler, yozlaşmış bürokrasiyi temsilen memurlar, çeşitli yaş gruplarından doktorlar, sanatçılar, eski serfler ve uşaklardır. Her bir oyunun incelemesinde tekrarlanan bu başlık altında, her bir eserde özel olarak öne çıkan toplumsal katmanlar, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün yol açtığı sınıfsal dönüşümler ve dönemin toplumsal yapısının toplumsal sınıflara olan etkisi bağlamında incelenmiştir.

“Üç Kız Kardeş” isimli oyunda yer alan toplumsal katmanlar, bulundukları çevreye uyumsuz kibar sınıf mensupları, askerler, öğretmenler, taşralı bir kız ve yaşlı bir hizmetlidir.

5.4.2.1. Kibar Sınıf Eleştirisi

“Üç Kız Kardeş” isimli oyunda öne çıkan toplumsal katmanlardan ilki kibar sınıftır. Andrey ve üç kız kardeşi ile üst düzey askerlerin hepsi bu sınıfa aittirler. Toplumsal dönüşüm neticesinde değişen toplumsal düzende eski gücünü kaybeden kibar sınıfın iki üyesi İrina ve Tuzenbah, kendi sınıflarının öz eleştirisini yapmaktadır. Kibar sınıf üyelerini emeği küçük görmeleri ve çalışmayı bilmemeleri sebebiyle eleştirmektedirler:

“TUZENBAH: Hayata susadım, mücadeleye, çalışmaya müthiş bir özlem duyuyorum ve bu size olan aşkımla birleşince daha da güçleniyor. (...)

İRİNA: (...) Çalışmak gerek, çalışmak. Çalışmak nedir bilmediğimiz için hayata bakışımız da böyle hüznü, karamsar. Emegi küçük gören insanların çocuklarıyız biz...”⁸²

Bu kişiler, zamanın değiştiğini, toplumsal ilerlemenin ancak çalışarak mümkün olabileceğini savunmakta ve ait oldukları toplumsal sınıfın yüzyıllardır benimsemiş olduğu emek karşıtı üstün tavrı eleştirmektedirler:

“TUZENBAH: Ah tanrım, bu çalışma özlemini o kadar iyi anlıyorum ki! Hayatımda bir kez bile çalışmadım ben. Soğuk ve avare Petersburg kentinde doğdum. Hayatlarında hiç çalışmamış, didinmemiş bir ailenin çocuğu olarak. Hiç unutmam, askeri okuldan eve dönünce, çizmelerimi uşak çıkarır, ben de o sırada olmadık kaprisler yapardım. Annem bana hayran hayran bakar, başkalarının aynı gözle bakmamasını da hiç anlamazdı. Benim çalışmama engel oldular. Ama olmadı, bunu başaramadılar. O gün geldi artık, üzerimize doğru büyük bir kitle yaklaşıyor, muazzam, güçlü bir fırtına patlayacak ve bütün bu uyuşukluğu, umursamazlığı, emek karşıtı bütün önyargıları, bu kokuşmuş can sıkıntısını yok edecek. Ben çalışacağım, yirmi beş – otuz yıla kalmaz herkes çalışıyor olacak. Herkes!”⁸³

5.4.2.2. Askerler

“Üç Kız Kardeş”te öne çıkan bir diğer toplumsal sınıf askerlerdir. Kibar tabaka mensupları olan asker sınıfı, tezin ikinci ve üçüncü bölümünde incelendiği üzere, toplumsal modernleşmenin aracısı olmuşlardır: Asker sınıfı Rus toplumunda önemli bir yere sahiptir. Yüksek rütbeli askerler, kibar sınıfa mensuplardır. Rusya’nın modernleşme sürecine girmesinden itibaren, iyi eğitilmiş subaylar toplumu uygarlaştırıcı bir görev görmüştür. İyi eğitim almış ve yurtdışı görmüş bu sınıf, görev

⁸² Anton Pavloviç Çehov, **Üç Kız Kardeş**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 32.

⁸³ **A.e.**, s. 12-13.

için gittikleri kırsal bölgelere teknik ve kültürel ilerleme taşımışlardır.⁸⁴ Bu durum oyun içerisinde Maşa karakterinin şu repliği ile örneklenmektedir:

“MAŞA: (...) Başka yerde öyle olmayabilir, ama bizim kentimizin en düzgün, en saygıdeğer, en iyi eğitilmiş insanları subaylardır.”⁸⁵

5.4.2.3. Yok Olmuş Bir Doktor

Çehov oyunlarında yinelenen bir diğer toplumsal katman doktorlardır. “Üç Kız Kardeş”te Çebutikin karakteri bu sınıfı örneklemektedir. “İvanov”da Livov, “Martı”da Dorn, “Vanya Dayı”da Astrov karakterleri ile yinelenen doktor karakteri bu kez askeri doktor Çebutikin ile temsil edilmektedir. Çebutikin, adeta daha önceki oyunlardaki genç ve idealist doktorların yaşlılığındaki halidir. Toplumsal iyileşme ve taşradaki sağlık şartları için tek başına çabalamaktan yorulmuş, sonunda kendisi de sistemin bir parçası olarak yozlaşmıştır:

“ÇEBUTİKİN: Allah kahretsin! Zasıp sokağında oturan bir kadını tedavi ediyordum. Geçen Çarşamba günü öldü. Ölümünden ben sorumluyum, benim yüzümden... Evet... Yirmi beş yıl önce bir şeyler biliyordum ama artık hiçbir şey kalmadı aklımda. Hiçbir şey... Kafam bomboş, duygularım köreldi. Belki de artık insan bile değilim, kollarım, bacaklarım olduğu için, bir de kafam olduğu için insan gibi görünüyorum. Belki de aslında hiç yaşamıyorum.”⁸⁶

⁸⁴ James N. Loehlin, **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 24.

⁸⁵ Anton Pavloviç Çehov, **Üç Kız Kardeş**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 44.

⁸⁶ **A.e.**, s. 77.

5.4.2.4. Yozlaşmış Taşra Halkı

Çehov'un oyunlarının çoğunda yinelenen bir toplumsal katman olan taşra halkı, "Üç Kız Kardeş" isimli oyunda, oyunun ana karakterlerinin bir taşra ilinde sıkışıp kalmış iyi eğitilmiş kibar sınıf üyeleri olmaları sebebiyle onlarla taban tabana zıt bir toplumsal çevre olarak ön plana çıkmaktadır. Oyunda kibar sınıfı temsil eden Prozorovların erkek kardeşi Andrey, içerisinde bulundukları taşra halkını şu cümlelerle tasvir etmekte, Rus toplumsal dönüşümü neticesinde iyice artan kırsal yozlaşmayı gözler önüne sermektedir:

"ANDREY: (...) Burası iki yüz yıllık, yüz bin nüfuslu bir şehir. Bu kadar insanın içinden ne geçmişte, ne de şimdi, farklılık yaratıp sıyrılan bir kanaat önderi, gerçek bir bilim adamı, bir ressam ya da en azından örnek alınıp yolundan gidilecek bir insan çıkmamış. Bunlar yalnızca içer, uyurlar ve ölürlər, Sonra başkaları doğar, onlar da yalnızca yer, içer, uyurlar ve sıkıcı hayatlarına bir renk katmak için iğrenç dedikodular, votka, kumarla günlerini gün ederler. Kadınlar kocalarını aldatır, kocalar yalan söyler, bilmezden, görmezden gelirler."⁸⁷

Oyunda yozlaşmış taşra halkını temsil eden oyun kişisi Andrey'in nişanlısı daha sonra karısı Nataşa karakteridir. Onunla şehirli kibar sınıfı temsil eden kız kardeşler arasında sürekli değer çatışması yaşanmaktadır. Bu anlardan biri aşağıdaki örnekte görülebilir:

"NATAŞA: (Anfisa'ya, kızgın) Benim karşımda sakın oturayım deme! Kalk ayağa! Çekil git buradan! Şu moruğu neden burada tuttuğunu hiç anlamıyorum!
OLGA: (Şaşırarak) Özür dilerim, anlamadım...
NATAŞA: Ne işi var burada. Kadın köylü, gitsin köyünde yaşasın... Çok yüz verilmiş! Gereksiz kişilere burada yer yok. (...)
(...)
OLGA: (...) Az önce dadiya çok kötü davrandın... Kusura bakma, ben buna dayanacak durumda değilim... Gözüm kararıyor...
NATAŞA: Özür dilerim, Olga, özür dilerim... Seni kızdırmak istemedim.

⁸⁷ A.e., s. 111.

OLGA: Bak hayatım. Sana garip gelebilir ama, bizim aldığımız terbiye buna izin vermez. Bu tür ilişkiler beni rahatsız ediyor, hasta ediyor... ruhen çökertiyor!”⁸⁸

5.4.3. Üç Kız Kardeş’in Zamansal Bağlamı

Çehov oyunlarının zamansal bağlamını 19. yüzyılın son çeyreği oluşturur. Her bir oyunun yazıldığı yıl ve eserde verilen zamansal referanslar oyunların zamansal bağlamı ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. “Üç Kız Kardeş”, 1899 yılında yazımına başlanıp 1901 yılında sahnelenmiştir. Bu yazım tarihi baz alınarak oyundan çıkarılan zamansal referanslar ve anlamları aşağıda açıklanmıştır.

Eserde sürekli olarak geleceğe vurgu yapılmaktadır. İçerisinde bulundukları zaman diliminde, yani Rus toplumsal dönüşüm sürecinin yozlaştırıcı etkilerinin net olarak hissedildiği 19. yüzyılın son çeyreğinde hayatlarından tatmin olamayan ve dilediklerini gerçekleştiremeyen karakterler, gelecekte onlardan sonra gelen kuşakların onların tersine mutlu ve tatmin olmuş bir hayat yaşayacakları inancına bağlanmaktadır. Bulundukları günde ayakta kalmak için bu düşünceye tutunmaktadırlar:

“TUZENBAH: Uzun yıllar sonra yeryüzü çok güzel, harika bir yer olacak, dediniz. Doğrudur. Çok uzağında olsak bile, şimdiden, bizler de buna katkıda bulunmalı, hazırlanmalı, çalışmalıyız.”⁸⁹

⁸⁸ A.e., s. 74-75.

⁸⁹ A.e., s. 27.

Bu durumu örnekleyen başka bir örnek ise Verşinin’in sözleridir. Verşinin, kız kardeşlere sabırlı olmayı, onlar gibi eğitilmiş bireyler çoğaldıkça toplumsal gelişmenin sağlanacağını telkin etmektedir:

“VERŞİNİN: (...) Bence böyle sıkıcı ve uyuşuk bir vilayetin en büyük gereksinimi, akıllı ve eğitilmiş insanlar. Örneğin, bu yüz bin nüfuslu kentin geri kalmış, kaba-saba halkının içinde sizin gibi yalnızca üç kişi ancak bulunur. Çevrenizi saran bu kara kalabalıkla elbette başa çıkamazsınız. Yaşadığınız sürece yavaş yavaş teslim olur, o yüz binlerin arasında kaybolur gidersiniz, hayat sizi duyarsızlaştırır. Ama ne olursa olsun yok olmazsınız, birilerini etkilersiniz, böylece, sizin gibilerin sayısı önce altıya, on ikiye ve daha fazlasına çıkar, taa ki sizin gibi insanlar çoğunluğu oluşturuncaya kadar. Bundan iki yüz, üç yüz yıl sonra yeryüzünde hayat inanılmaz derecede güzelleşecek, harika bir yer olacak dünya. İnsanoğluna da güzel bir hayat yaraşır. Şimdi böyle yaşamıyor olsa bile insan, bunu önsezileriyle algılamalı, beklemeli, hayalini kurmalı, ona hazırlanmalıdır. Bunun için de babasının, dedesinin gördüğünden, bildiğinden fazlasını görmek, bilmek zorundadır. (Güler) Siz de kalkmış, gereksiz birçok şey bildiğinizden yakınıyorsunuz.”⁹⁰

Oyundaki bir diğer zamansal referans, yaklaşmakta olan Rus Devrimi’ne yapılan atıftır. Tuzenbah karakteri toplumun tüm katmanlarının çalışma alanına dahil olduğu bir sisteme geçişin haberini vermektedir:

“TUZENBAH: (...) O gün geldi artık, üzerimize doğru büyük bir kitle yaklaşıyor, muazzam, güçlü bir fırtına patlayacak ve bütün bu uyuşukluğu, umursamazlığı, emek karşıtı bütün önyargıları, bu kokuşmuş can sıkıntısını yok edecek. Ben çalışacağım, yirmi beş – otuz yıla kalmaz herkes çalışıyor olacak. Herkes!”⁹¹

5.4.4. Üç Kız Kardeş’te Fiziksel Çevre

Daha önceki bölümlerden hatırlamak gerekirse, Rus toplumsal dönüşümünün şehir ile taşra, elit tabaka ile halk, okumuş ile cahil arasındaki uçurumu artırdığı

⁹⁰ A.e., s. 26.

⁹¹ A.e., s. 12-13.

saptanmıştı. Rus toplumsal dönüşümünün başat unsurlarından olan modernleşmenin yüksek tabaka üzerinden yürütülmüş olması Batılılaşmış bir eğitim ve hayat tarzı edinen bu sınıfın toplumun geri kalanından kesinkes kopmasına sebep olmuştur. İşte bu ayrışmanın sonucunda ortaya çıkan, iki büyük şehir Moskova ve Petersburg dışında Rus toplumunda herhangi bir yere ait olamayan eğitilmiş bir elit kesim olgusu “Üç Kız Kardeş”te ana problematik olarak ortaya konmuştur.

“ANDREY: (...) Toprağı bol olsun, babam bize çok sıkı bir eğitim verdi. (...) Babamın sayesinde ben de, kız kardeşlerim de, Fransızca, Almanca, İngilizce öğrendik. Hatta İrina İtalyanca da biliyor. Ama bize pahalıya mal oldu. MAŞA: Bu şehirde üç dil bilmek gereksiz bir lüks. Lüks de değil, aslında altıncı parmağı olmak gibi gereksiz bir özellik. Çok fazla gereksiz şey biliyoruz.”⁹²

Prozorov kardeşler, babalarının bulundukları taşra iline tayin olmasından önce Moskova’da yaşamışlardır. Orada iyi bir eğitimden geçmişlerdir. Ancak bulundukları taşra ilinde bu bildikleri onların hiçbir işine yaramamaktadır. Aldıkları eğitim ve bilgi birikimleri, bildikleri diller, çaldıkları enstrümanlar bir taşra ilinde değerlendirilebilir değerler değildir. Değerlerine uygun iş imkanları bulunmamaktadır. Rusya’da bu dönemde incelikli iş olanakları ancak iki büyük şehir içerisinde bulunmaktadır:

“İRİNA: Başka bir iş bulmalıyım, bu hiç bana göre değil. İstedğim, hayal ettiğim türde bir iş değil. Şiirselliği, düşünselliği olmayan bir iş...”⁹³

Şehir ile taşranın geçirilen toplumsal dönüşüm süreci neticesinde gitgide daha da farklılaşmış olmasına, Andrey’in bulundukları taşra ili ile Moskova’yı karşılaştırdığı şu cümleleri ile referans verilmektedir:

“ANDREY: Moskova’da bir restoranın kocaman salonunda oturursun, ne sen kimseyi tanırsın, ne de kimse seni, gene de kendini yabancı hissetmezsin.

⁹² A.e., s. 25-26.

⁹³ A.e., s. 48.

Burada herkesi tanırsın,, herkes de seni, gene de yabancısıdır, yabancı...
Yabancı ve yalnız.”⁹⁴

5.4.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Üç Kız Kardeş

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini ortaya koyan birinci bölümünde, oyun incelemesinde kullanılmak üzere sunulan ilk kuram, Fransız Sosyolog Emile Durkheim’ın anomie kuramı olmuştur. Marshall’ın “Sosyoloji Sözlüğü” isimli kitabında, anomie, “bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumunu gösteren bir terim” olarak yer almaktadır.⁹⁵ Durkheim, bu ruhsal duruma “anomie” adını vermektedir. Anlamsızlık ve amaçsızlık duyguları içine giren bireyler, hayatın anlamını sorgulama ve tutunabilecekleri anlamlar üretme eğilimi içerisindedirler.

Anlamsızlık ve amaçsızlık duyguları içine giren bireyler, hayatın anlamını sorgulama ve tutunabilecekleri anlamlar üretme eğilimi içerisindedirler. “Üç Kız Kardeş” isimli oyunda, tıpkı “Vanya Dayı”da olduğu gibi, bu anlam kaybına üretilen çözüm olarak iki anlam üretme formülü mevcuttur: Çalışma öğretisi ve “gelecek kuşaklar için” inancı.

5.4.5.1. Anlam Üretme Formülü Olarak “Çalışma”

İçerisinde bulundukları toplumsal çevreye yabancılaşmış olmaları ve toplumsal dönüşüm sürecinin anomik ruh hali, oyundaki kız kardeşleri anlam arayışına sürüklemiştir. Kız kardeşlerin en küçüğü olan İrina, hayata tutunmanın yolunu

⁹⁴ A.e., s. 43.

⁹⁵ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 32.

çalışmakta bulmuştur. “Artık nasıl yaşamak gerektiğini biliyorum” diyen İrina, kendisini çalışmaya odaklamıştır:

“İRİNA: Bu sabah kalkıp elimi yüzümü yıkadığım sırada birden, ne olduysa sanki yeryüzüne dair her şeyi anlar gibi oldum, kafam aydınlandı. Artık nasıl yaşamak gerektiğini biliyorum. Sevgili İvan Romaniç, her şeyi anladım. Kim olursa olsun bir insan çalışmalı, alın teri dökmelidir. Yaşamın anlamı, amacı, mutluluk ve sevinçlerin kaynağı budur. İşçi olmak ne güzel şey. Her sabah gün ışıken kalkıp işe gitmek. Sokakta taş kıran bir işçi, bir çoban, çocukları eğiten bir öğretmen ya da demir yollarında çalışan bir işçi olmak... Tanrım, sabahları on ikide kalkıp, yatakta kahvesini içen, sonra da saat ancak ikide giyinen genç bir kadın olmaksızın bırak insan olmayı, bir inek, bir at olup çalışmak çok daha iyidir... Ne müthiş bir şey! Sıcak havalarda nasıl hep su içmek isterse insan, ben de öyle çalışmak istiyorum. Sabahları erkenden kalkıp çalışan biri olmazsam benimle olan dostluğunuzu kesin, İvan Romaniç!”⁹⁶

5.4.5.2. Anlam Üretme Formülü Olarak “Gelecek İçin”

Oyunda ön plana çıkan bir diğer anlam üretme formülü o gün çekilen acıların gelecek kuşaklar için çekildiği, onlar için sabretmek ve çalışmak gerektiği inancıdır. Bu formül Verşinin karakteri tarafından şu şekilde ortaya konmaktadır:

“VERŞİNİN: (...) Kaç olduğu önemli değil, iki yüz, üç yüz yıl, bin yıl sonra yepyeni, mutlu bir dünya oluşacak. Biz o zamana tanık olacağız elbette, ama bugün onu elde etmek için çalışıyor, acı çekiyoruz. Amacımız daha güzel bir yaşam. Bu da bizim varoluşumuzun nedeni, mutluluğumuzun kaynağı!”⁹⁷

5.4.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Üç Kız Kardeş

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini yapılandıran birinci bölümünde, incelemede kullanılmak üzere ele alınan ikinci kuram, Fransız Sosyal Bilimci Pierre Bourdieu’nün

⁹⁶ A.e., s. 11-12.

⁹⁷ A.e., s. 50.

sermaye kuramıdır. Bu kurama göre, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türleri vardır. Bunlar, ekonomik sermaye (bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerler), sosyal sermaye (bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağı) ve kültürel sermayedir (kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler).

Rus toplumundaki kibar sınıf bu açıdan ele alındığında, bu sınıfın, iyi eğitim almış ve çeşitli kültür birikimine sahip, dolayısıyla kültürel sermayeye hâkim bir sınıf olduğu görülür. “Üç Kız Kardeş”te bu durumun örneği ile karşılaşılmaktadır. Prozorov kardeşlerin konuştukları yabancı diller, çaldıkları enstrümanlar, zevkli giyinme biçimleri kültürel sermayeleridir. Hatta Andrey’in bir bilim adamı adayı olması dahi kız kardeşlerin kültürel sermayesidir, çünkü ait oldukları sınıfı karakterize etmektedir, dolayısıyla kız kardeşler bundan gurur duymakta ve altını çizmekten keyif almaktadırlar:

“İRİNA: Bilim adamıdır kendisi. Yakında belki de profesör olacak. Babam subaydı, oğlu akademik kariyeri seçti.

(...)

OLGA: Kendisi bilim adamıdır, keman çalar, ince marangozluk işleri yapar, anlayacağınız, on parmağında on marifet. (...)”⁹⁸

Sahip oldukları kültürel sermaye öğeleri onların geçmişte edindikleri eğitim ve kültür seviyesinin garantisi ve göstergesi gibidir. Bu sebeple bunun bulundukları toplumsal çevre sebebiyle kullanılmamaktan körelmesi onları korkutmaktadır. Bu kültür öğeleri onlar için ait oldukları ve özlemini duydukları Moskova günlerinin sembolüdür:

⁹⁸ A.e., s. 23-24.

“İRİNA: Nereye? Bildiklerim nereye gitti? Aman Tanrım, aman Tanrım. Her şeyi unuttum, hiçbir şey hatırlamıyorum. Kafam karmakarışık... İtalyanca pencere nasıl denir, tavan nasıl denir, unuttum... Her şeyi unutuyorum”⁹⁹

Ancak korkuları ne yazık ki gerçekleşir. Kültürel sermayeleri içerisinde bulundukları taşra ilinin ortamı ile taban tabana zıttır:

“TUZENBAH: İstersek yapabiliriz. Örneğin Maria Sergeyevna çok güzel piyano çalar.

KULİGİN: Evet, harika çalışıyor!

İRİNA: Artık unuttu. Üç yıldır çalmıyor... Belki de dört...

TUZENBAH: Bence bu şehirde kimsenin müzikten anladığı yok. Ama emin olun ben anlarım. (...)¹⁰⁰

Son olarak, “İvanov”daki Babakina karakterinin Kont Şabyelski ile evlendikten sonra edindiği statünün ona getirdiği aşağılayıcı tavra benzer bir örnek, bu kez “Üç Kız Kardeş”te bir taşra kızı olan Nataşa’nın Andrey ile olan evliliği neticesinde evrildiği halde görülmektedir. Andrey ile yaptığı evlilik sonucunda bir taşra kızından kibar sınıf üyesi bir aile mensupluğuna ‘yükselen’ Nataşa, bu sayede sosyal sermaye edinir. Bir zamanlar bulunduğu toplumsal statü olan köylülüğü artık aşağılanacak bir seviye olarak görmektedir:

“NATAŞA: (Anfisa’ya, kızgın) Benim karşımda sakın oturayım deme! Kalk ayağa! Çekil git buradan! Şu moruğu neden burada tuttuğunu hiç anlamıyorum!

OLGA: (Şaşırmış) Özür dilerim, anlamadım...

NATAŞA: Ne işi var burada. Kadın köylü, gitsin köyünde yaşasın... Çok yüz verilmiş! Gereksiz kişilere burada yer yok. (...)¹⁰¹

⁹⁹ A.e., s. 86.

¹⁰⁰ A.e., s. 78-79.

¹⁰¹ A.e., s. 74.

5.5. VİŞNE BAHÇESİ

Bu başlık altında, Anton Pavloviç Çehov’un “Vişne Bahçesi” isimli oyunu, önceki dört bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal çerçeve ile Rus toplumsal yapısı ve dönüşümüne ilişkin bilgi birikimi ışığında incelenmiştir. Oyunda, Rus toplumsal yapısının ve 19. yüzyıldaki Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ile sonuçlarının izi sürülmüş, rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada toplumsal değişimle ilişkili olarak birinci bölümde önerilmiş olan kavramsal ve kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır.

5.5.1. Oyun Hakkında Bilgi ve Oyunun Özeti

Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunlarının sonuncusu olan “Vişne Bahçesi”, 1902 yılında yazılmaya başlanıp 1904’te Moskova Sanat Tiyatrosu’nda sahnelenmiştir. Yazarın türünü “komedi” olarak belirlediği oyun, 4 perdeden oluşmaktadır. Hikâye, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rus İmparatorluğu’nun taşra bölgelerinden birinde bulunan Lyubov Andreyevna Ranyevskaya’a ait çiftlikte geçmektedir. Oyun kişileri ve olay örgüsü aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: “Vişne Bahçesi” isimli oyunun karakter listesi¹⁰²

Lyubov Andreyevna Ranyevskaya	Arisokrat kökenli çiftlik sahibi.
Anya	Kızı, 17 yaşında.
Varya	Evlatlığı, 24 yaşında.
Leonid Andreyeviç Gaev	Ranyevskaya’nın ağabeyi.
Yermolay Alekseyeviç Lopahin	Tüccar.
Pyotr Sergeyeviç Trofimov	Bir dönem ailenin eğitmeni olan öğrenci.

¹⁰² Tablonun oluşturulmasında incelemede yararlanılan çevirideki içerik ve sıralamaya sadık kalınmıştır.

Boris Borisoviç Simyonov Pişçik	Komşu çiftliğin sahibi.
Şarlotta İvanovna	Mürebbiye.
Yepihodof	Kâtip.
Dunyaşa	Hizmetçi.
Firs	87 yaşında bir uşak.
Yaşa	Genç uşak.
Bir Yolcu	
İstasyon Şefi, Posta Memuru, Konuklar	

Oyun, bir süredir Paris'te yaşamakta olan aristokrat kökenli Lyubov Andreyevna Ranyevskaya'nın, kızı Anya ve mürebbiye Şarlotta Ivanovna eşliğinde kardeşi Leonid Andreyeviç Gaev ve evlatlık kızı Varya'nın bulunduğu çiftlik mülklerine geri döndüğü Mayıs ayından, mülkün satılması sonucu evlerini terk ettikleri Ekim ayına kadar olan süreyi kapsamaktadır.

Andreyevna ve eşliğindekiler mülke geldiklerinde hizmetçi kız Dunyaşa ve babası bu mülkün eski serflerinden olan zengin tüccar Yermolay Alekseyeviç Lopahin onları beklemektedirler. Ailenin, ödeyemediği faiz borçları sebebiyle elinde avucunda ne varsa kaybetmeye başladığını, içerisinde meşhur vişne bahçesinin de bulunduğu bu mülkün de borçların ödenmemesi halinde satışa çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu öğrenilir. Satışın gerçekleşmemesi için tüccar Lopahin'in aileye önerisi, bu dönemde revaçta olan yazlık inşasıdır. Yazlıkçılara kiralanacak yazlıkların inşası için vişne bahçesi de kesilmelidir. Bu öneri, vişne bahçelerini ve bu mülkü eski hayatları ile özdeşleştiren aile için yıkım gibidir. Başka birtakım çözüm yolları düşünülse de aile bir türlü harekete geçemez ve açık arttırma gerçekleşir, mülkü satın alan kişi ise Lopahin'dir. Oyun, ailenin eski lüks yaşamlarını sürdürdükleri mülkü boşaltıp buradan ayrılmalarının ardından, onlara senelerdir hizmet etmiş olan uşakları yaşlı Firs'in evde geride kalması ve vişne bahçesine indirilmeye başlanan ilk balta sesleri ile kopan bir tel sesi içerisinde son bulur.

5.5.2. Vişne Bahçesi’nde Toplumsal Katmanlar

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm süreci, Rus toplumsal sınıfları üzerinde başat etkiler yaratmıştır. Çehov oyunlarındaki oyun kişileri, oyunların kaleme alındığı zamansal bağlam sebebi ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünü deneyimleyen çeşitli sosyal katmanları barındırmaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında yinelenen sosyal katmanlar; toplumun yok ettiği aydınlar, fakirleşmiş toprak sahipleri, toplumsal tabanı kaymış aristokratlar, yeni düzende zenginleşen burjuva ve burjuva zihniyetini temsil eden karakterler, idealist gençler, yozlaşmış bürokrasiyi temsilen memurlar, çeşitli yaş gruplarından doktorlar, sanatçılar, eski serfler ve uşaklardır. Her bir oyunun incelemesinde tekrarlanan bu başlık altında, her bir eserde özel olarak öne çıkan toplumsal katmanlar, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün yol açtığı sınıfsal dönüşümler ve dönemin toplumsal yapısının toplumsal sınıflara olan etkisi bağlamında incelenmiştir.

“Vişne Bahçesi” isimli oyunda yer alan toplumsal katmanlar; güç kaybeden toprak sahibi kibar sınıf, yeni düzende güç kazanan burjuvazi, eski ve yeni kuşaktan uşaklar ve değişimin habercisi gençlerdir.

5.5.2.1. Güç Kaybeden Toprak Sahibi Kibar Sınıf

Çehov’un hemen her oyununda yinelenen bir toplumsal katman, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları olan sanayileşme, kapitalistleşme ve 1861 yılında serfliğin kaldırılması neticesinde güç kaybeden aristokrasi kökenli veya diğer toprak sahibi kibar sınıftır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı üretimin yerini büyük ölçekli makine üretiminin alması ile toprak sahibi sınıf değer kaybetmiş, bu sınıfın yerine yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde kullanılan fabrikalar ve makineler için gerekli olan sermayeyi elinde bulunduran burjuvazi sınıfı yükselişe geçmiştir. 1861 yılında toprağa bağlı kölelik sistemi olan serfliğin Çar II. Aleksandr tarafından kaldırılması da toprak sahibi sınıfa ellerindeki

insan gücünü de kaybettirerek bir darbe daha indirmiştir. İşte bu çöküş sürecindeki toprak sahibi kibar sınıf Çehov'un oyunlarında pek çok kez karşımıza çıkmaktadır. “Vişne Bahçesi”nde oyunun geçtiği çiftliğin sahipleri kardeşler Lyubov Andreyevna Ranyevskaya ve Leonid Andreyeviç Gaev ile komşu çiftliğin sahibi Boris Borisoviç Simyonov Pişçik güç kaybeden toprak sahiplerini temsil etmektedirler. Maddi güçlükler sebebiyle çiftlik satışa çıkma tehlikesi ile karşı karşıyadır, bu durumda aile için geçmiş günlerinin bir sembolü olan vişne bahçesi de mülkle birlikte satılacaktır.

5.5.2.2. Güçlenen Burjuvazi

“Vişne Bahçesi”nde yer alan bir diğer toplumsal katman, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde güç kazanan burjuvazi sınıfıdır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı feodal üretimin yerini makine üretiminin ve kapitalist ekonominin almasıyla; yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde gerekli olan sermaye ve ticari zekaya sahip burjuvazi sınıfı yükselişe geçmiştir. Bu toplumsal sınıfın “Vişne Bahçesi”ndeki temsilcisi Lopahin karakteridir. Ailesi Ranyevskaya mülkünün eski serfleri olan Yermolay Alekseyeviç Lopahin, değişen toplumsal düzende, 1861 yılında serfliğin kaldırılması ile bu sınıfın sosyal hareketlilik ve sınıf değişimi imkânı bulması ile ve ticari zekasını kullanarak zenginleşmiş, zengin bir tüccar olmuştur. Lopahin, oyun içerisinde, köylüsü olduğu toprakları satın alarak kişisel bir zafer elde eder:

“LOPAHİN: Ben aldım. Bir dakika beyler, durun, kafam çok karışık, konuşamıyorum... [Güler] Müzayede salonuna gittik. Baktık, Deriganov gelmiş bile. Leonid Andreyeviç'in yanında yalnızca on beş bin ruble var. Açık artırma başlar başlamaz Deriganov borçtan hariç, hemen otuz bin verdi. Baktım durum kötü. Adamla karşı karşıya kaldık. Ben kırk bin verdim. O kırk beş bin... Ben elli beş bin. O her sefer beşer bin artırdı, ben onar bin... Nihayet bahçenin borcundan doksan bin fazlasını verdim. Bahçe bende kaldı. Vişne bahçesi benim oldu! Benim! [Kahkahayla güler] Tanrım, yarabbim, vişne bahçesi benim! Sarhoş olduğumu söyleyin bana, delirdiğimi söyleyin, hayal gördüğümü söyleyin... [Ayaklarını yere vurur] Alay etmeyin benimle! Babam ve dedem mezarlarından çıkıp şu olup bitenleri görselerdi! Yermolaylarının, o ezilmiş, cahil Yermolay'ın, kışın çıplak ayakla dolaşan, dayak yiyen Yermolay'ın dünyanın o en güzel çiftliğini nasıl satın aldığını görselerdi... Babamın ve

dedemin köle olarak çalıştıkları çiftliği, mutfağına bile giremedikleri mülkü ben satın aldım. Bu, bana bir rüya gibi geliyor. İnanamıyorum.”¹⁰³

5.5.2.3. Yeni Devrin Habercisi Gençler

Repliklerinde dönemin politik ve düşünsel havasını solutan öğrenci Pyotr Sergeyeviç Trofimov ve fikirlerini paylaşan bir diğer genç karakter Anya radikal görüşlü kesimi ve bir devrin kapanıp başka bir devrin açılmasından korkmayan gençleri temsil etmektedirler:

“ANYA: Elveda ev! Elveda eski yaşam!
TROFİMOV: Selam sana yeni yaşam! [Anya ile birlikte çıkar]”¹⁰⁴

Bu örnekte “ev” ile kastedilen ve veda edilen, eski aristokratik düzendir. Trofimov, yeni devrin gelişinden bahsettiği bir başka konuşmasında sadece konuşup iyileşme yolunda adım atmayan kimi entelijansiya mensuplarına da eleştiri yöneltmektedir. Ona göre, bu kişiler harekete geçmek için ellerini taşın altına koymak yerine sadece sanat, felsefe ve politikadan bahsetmektedirler:

“TROFİMOV: İnsanlık kendini geliştirerek ilerliyor. Eskiden akıl erdiremediği bazı kavramlara gittikçe yaklaşıyor; aydınlanıyor. İşte bu nedenle çalışmamız, yardımcı olmamız gerekir. Bugün Rusya’da çok az kişi çalışıyor. Tanıdığım okumuş kişilerin büyük bir çoğunluğu hiçbir araştırma yapmıyor. Henüz çalışmaya, işe yatkın değiller. Kendilerini “entelektüel” olarak adlandırırlar, hizmetçilerine “sen” diye hitap ederler, kölelerine hayvan muamelesi yaparlar. Ne yeni bir şey öğrenirler ne de ciddi bir şey okurlar. Kısacası, hiçbir şey yapmaksızın, bilimden yalnızca söz ederler, sanattan da anladıkları yoktur. Hepsi ciddi, hepsi asık suratlıdır, yalnızca önemli konulardan söz ederler ve felsefe yaparlar. Bu arada onlara göre işçiler korkunç yemek yiyen, otuzu kırkı bir odada, tahtakuruları, leş gibi kokular, küf ve rutubet içinde, yastıksız uyuyan düşük ahlaklı kişilerdir... Ve açıkça görülüyor ki, bizde yapılan bütün akıllıca

¹⁰³ Anton Pavloviç Çehov, **Vişne Bahçesi**, Çev. Belgi Paksoy, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 72.

¹⁰⁴ A.e., s. 87.

konuşmalar dikkatleri başka yöne çekmeye ve göz boyamaya yöneliktir. O pek sık sözü edilen kreşler, okuma odaları nerede? Onlardan yalnızca romanlarda söz edilir. Aslında böyle şeyler kesinlikle yoktur.”¹⁰⁵

5.5.2.4. ‘Özgürleşen’ Serfler

Oyunda, 87 yaşında bir uşak olan Firs, eski toprak serflerini temsil etmektedir. Firs, adeta eski düzene takılı kalmıştır. 87 yıllık hayatının neredeyse tamamını üzerinde yaşadığı toprağın sahiplerine bağlı bir serf olarak yaşayan Firs, yeni düzene ayak uyduramamaktadır. Firs’in değişen toplumsal düzenle 87 yıllık hayatının toplumsal tabanını kaybedip yok olmaya sürüklenişi, “Anomi Kuramı Bağlamında Vişne Bahçesi” alt başlığı altında incelenmiştir.

5.5.2.5. İşçiler

Rus İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl toplumsal dönüşümü neticesinde ön plana çıkıp nüfus yoğunluğu artan toplumsal katmanlardan biri işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, Rus toplumsal dönüşümü neticesinde serfliğin kaldırılması ve sanayileşme gibi unsurların sonucu olarak “ortada kalan” kırsal köylülerin çalışmak üzere gittikleri şehirlerde oluşturdukları bir sınıf olmuştur. Aynı dönemde doğan burjuva sınıfı üyelerinin işlettiği fabrikalarda çalışan işçiler, bu dönemde toplumda kırsalda yaşamaya devam eden köylüler ile birlikte toplumdaki en zor durumdaki sınıflardan biri olmuşlardır. Çalışma şartları, gelirleri, yaşam koşulları oldukça kötü durumdadır. “Vişne Bahçesi”nde toplumsal dönüşüm neticesinde büyüyen bir toplumsal katman olarak işçi sınıfının çalışma şartlarına referans verilmektedir:

“LYUBOV ANDREYEVNA: Bu da ne?

¹⁰⁵ A.e., s. 50.

LOPAHİN: Bilmiyorum. Belki uzaktaki bir madem ocağında çıkırk kopmuştur.
Sanırım çok uzakta.”¹⁰⁶

5.5.3. Vişne Bahçesi’nin Zamansal Bağlamı: Kapıdaki Devrim

Çehov oyunlarının zamansal bağlamını, daha önce belirtildiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreği oluşturur. Her bir oyunun yazıldığı yıl ve eserde verilen zamansal referanslar oyunların zamansal bağlamı ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. “Vişne Bahçesi”, yazımına 1902 yılında başlanıp 1904’te sahnelenmiştir Bu yazım tarihi baz alınarak oyundan çıkarılan zamansal referanslar ve anlamları aşağıda açıklanmıştır.

“Vişne Bahçesi”, yazımına 1902 yılında başlanıp 1904’te sahnelenmiştir, yani tezin ikinci bölümünde değinilen 1905 devriminden bir iki sene önce. Çehov’un ölümünden önce kaleme aldığı son büyük oyunu olan “Vişne Bahçesi”nin bu yazım tarihi baz alındığında, oyunun Rus toplumsal dönüşüm sürecinin sonundaki bir taşma noktası olarak düşünülebilecek 1905 devriminden hemen önce yazılmış olmasının eserde yeni bir toplum ve yeni bir geleceğe yapılan atıflar yoluyla dönemin politik havasını soluttuğu görülecektir. (Toplumu 1905 devrimine taşıyan süreç için tezin ikinci bölümündeki “1881 Sonrası Gerileme ve Karşı Reform Dönemi: III. Aleksandr (1881-1894) ve II. Nikolay (1894-1905)” başlığına bakınız.)

Oyunda dönemin politik havasını solutan örnekler özellikle Trofimov karakterinin sözleri ile verilmektedir. Trofimov aşağıdaki konuşmasında emek sömürüsüne dayanan bir toplumsal düzenin sonuna gelindiğini anlatmaktadır:

“TROFİMOV: Bütün Rusya bizim bahçemiz. Ülke çok büyük ve güzel.
Üzerinde ne harika yerler var. Bir düşünsenize Anya: Büyük babanız, onların

¹⁰⁶ A.e., s. 51.

babaları ve tüm soyunuz köle sahibi toprak ağalarıydı. İnsanlara hükmederlerdi. (...) Çağımızın en az iki yüz yıl gerisinde kaldık. (...) Her şeyden önce geçmişimizin suçlarından arınmamız, borçlarını ödememiz gerekir. Eski borçlarımızdan kurtulmak ancak acı çekerek, alışılmamış bir biçimde çalışarak mümkün olur. (...) Mutluluğu çok yakınımda duyuyorum Anya, neredeyse gelişini görüyorum... (...) Mutluluk, işte mutluluk yükseliyor, gittikçe yaklaşıyor, ayak seslerini duyuyorum. Onu biz görmesek de, tanıyamasak da ne önemi var? Başkaları görecektir, tanıyacak!”¹⁰⁷

5.5.4. Vişne Bahçesi’nde Fiziksel Çevre

19. yüzyıl Rus toplumunun özellikle yüzyılın son çeyreğinde karşı karşıya kaldığı sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler neticesinde taşranın çehresi değişmeye başlamıştır. Fabrikaların kurulması ve tarıma dayalı üretimden sanayileşme ve fabrika üretimine geçilmesi ile birlikte köylerde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu işçi olarak şehirlere göç etmişlerdir. 1861 yılında serfliğin kaldırılması da toprağa bağlı köleliğin sona ermesi ile taşra popülasyonunun mobilizasyonun önünü açmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan bu toplumsal değişim ve dönüşüm süreci, daha önceden beri var olan taşra ile kent arasındaki farkı bir uçuruma çevirmiştir. Bunun dışında burjuva sınıfının taşradaki hakimiyeti artmıştır. “Vişne Bahçesi” isimli oyunda fiziksel çevrenin dönüşümüne dair öne çıkan temalar taşra çehresinin değişimi ve burjuvanın yazlık inşaatlarıdır.

5.5.4.1. Taşranın Değişen Çehresi

Tezin üçüncü bölümünde ele alındığı üzere, 19. yüzyılda Rus toplumu, Batı Avrupa’nın geriden takip edilmesinin etkisiyle topyekûn ve hızlı bir sanayileşme ve kentleşme girişimine sahne olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sanayileşme girişimleri ile Rus toplumunun çehresi değişmeye başlamıştır. 1850’lerden itibaren

¹⁰⁷ A.e., s. 55.

desteklenmeye başlanan sanayileşme, özellikle 1880’lerden itibaren alınan vergiler ve Avrupa ülkelerinden alınan krediler ile finanse edilerek ivme kazanmıştır. Sanayileşme bağlamında Rus topraklarında demiryolu ağı genişletilmiş, demir, çelik, tekstil üretiminde artış meydana gelmiştir. Söz konusu sanayileşmenin dönüştürdüğü fiziksel çevreye, oyunda pek çok referans verilmektedir. İkinci perdenin geçtiği mekân, yazar tarafından perde başında şu şekilde tarif edilmektedir:

“Tarla. Bir yana doğru hafifçe eğilmiş, eski, çoktan terk edilmiş küçük bir kilise. Yanı başında bir kuyu, çevrede büyük taşlar, görünüşe göre eski mezar taşları, yanda eski bir bank. (...) Daha ileride, sıralanmış telgraf direkleri seçilir. Uzaklarda, ufukta ise, yalnızca çok açık ve güzel havalarda görülebilen büyük kentin silueti belli belirsiz fark edilir (...)”¹⁰⁸

Telgraf telleri ve uzakta görülen büyük kentin silüetine karşılık terk edilmiş bir kırsal alan bu dönemde fiziksel çevrenin değişen çehresini yansıtmaktadır. Komşu çiftliğin sahibi olan Boris Borisoviç Simyonov Pişçik ise o dönemde inşasına başlanan demiryoluna atıfta bulunmaktadır:

“LYUBOV ANDREYEVNA: Bende gerçekten hiç para yok.
PİŞÇİK: Bulunur, bulunur. [Güler] Ben hiç ümidimi kesmem. Geçenlerde, işte dedim, her şey bitti, mahvolduk... Demeye kalmadı, bir de baktık benim topraklardan demiryolu geçirdiler, parasını da ödediler. Bakarsın bugün yarın başka bir şey olur... (...)”¹⁰⁹

Benzer şekilde çiftlik sahiplerinden Leonid Andreyeviç Gaev, çiftliklerinin çok yakınına demiryolu döşendiğini aktarmaktadır:

¹⁰⁸ A.e., s. 39.

¹⁰⁹ A.e., s. 31.

“GAEV: Şu demir yolunu döşemeleri iyi oldu. Ne güzel! [Oturur] Şehre gittik, yemek yedik... (...)”¹¹⁰

Sanayileşmenin bir başka boyutu ise ülkedeki arazilerin işletilmek üzere yabancılar tarafından kiralanmasıdır. Boris Borisoviç Simyonov Pişçik, arazisinde ne olduğunu bile bilmediği “beyaz bir çamur” çıkması sonucunda bu arsayı işletmeleri ve işletmeleri üzere İngilizlere kiraladığından bahsetmektedir:

“PİŞÇİK: Dur... Çok sıcak... Olağanüstü bir olay. Benim oraya İngilizler geldi, ne olduğunu bilmiyorum, toprağında beyaz bir çamur buldular... (...)”
PİŞÇİK: Adamlara o çamurlu arsayı dört yıllığına kiraya verdim. (...)”¹¹¹

5.5.4.2. Taşrada Yazlık İnşaatları

Sanayileşmenin bu oyundaki yansımalarından bir diğeri ve belki de en önemlisi, satışa çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalan mülkün kaybedilmemesi için tüccar Yermolay Alekseyeviç Lopahin’in çiftlik sahiplerine önerdiği plandır. Lopahin’in Andreyevna ve Gaev’e açık artırma öncesi sunduğu plan, adeta sanayileşen ve dönüşen yeni Rus toplumunun resmi gibidir:

“LOPAHİN: (...) Siz de biliyorsunuz, vişne bahçeniz haciz borçları nedeniyle açık artırmada satılacak. Açık artırma günü olarak yirmi iki Ağustos tesbit edildi. Siz hiç üzülmeyin sevgili hanımefendi, rahat rahat uyuyabilirsiniz. Çözüm hazır... Benim planım şöyle, lütfen dikkat: Topraklarınız şehirden yalnızca yirmi verst uzakta bulunuyor ve yanından tren yolu geçirdiler. Eğer vişne bahçesi kesilir ve topraklarınızın nehir tarafına düşen bölümü yazlık ev yapımı için arsalara bölünürse ve yaz ayları için kiraya verilirse yılda en az yirmi beş binlik bir gelir sağlar.”¹¹²

¹¹⁰ A.e., s. 43.

¹¹¹ A.e., s. 82-83.

¹¹² A.e., s. 26.

Sanayileşme ve kentleşme sebebiyle şehirlerde artan nüfus yoğunluğu sonucunda Rus taşrasında yukarıdaki örnekte bahsi geçen yazlık ev yapımı ve yazlıkçılık gibi bir yapılanma meydana gelmeye başladığı görülmüştür. Rus toplumsal dönüşümü sonucunda serf emeğine dayalı gücünü kaybeden ve değişen ekonomik düzende varlığını koruyamayan kibar sınıfın yerine, para kazanmayı ve ticareti bilen orta sınıf iş adamları ve sanayiciler ekonomik sermayenin yeni sahibi olmuşlardır. Toplumsal dönüşüme kadar toprak sahibi kibar sınıfın mülkleri ile karakterize olan Rus taşrası, on dokuzuncu yüzyılda sosyal hareketliliğin artmasıyla birlikte, tüccar ve kent burjuvasının yazlık evler yaptırmaya başladığı bir alan olmuştur. **Dacha** adı verilen bu yazlık sistemi, Çehov'un "Vişne Bahçesi" isimli oyununda aristokrat bir aileye ait olan taşra mülkünün yıkılıp yerine **dacha** inşaatı yapılması örneğinde olduğu gibi, yeni bir sosyal sınıfın toplumsal hiyerarşideki yükselişini simgeler. Taşrada yazlık sahibi olmak, yeni ekonomik düzende ekonomik egemenliği eline alan burjuva sınıfının statü göstergesi haline gelmiştir. Burjuvanın sayfiyesi haline gelen Rus taşrasını karakterize eden yazlık ev yapımına referans veren bir diğer örnek ise şu şekildedir:

“LOPAHİN: Şimdiye kadar köylerde hep efendiler ve köylüler yaşarlardı. Son zamanlarda bu yazlıkçılar ortaya çıktılar. Bütün kentler, hatta küçük şehirler bile yazlıklarla kuşatıldı. Bundan yirmi yıl sonra sayıları görülmedik bir biçimde artacak. Yazlıkçılar şimdilik balkonlarda oturup çay içiyorlar. Bir gün bütün bu insanlar kendi toprak parçaları üzerinde tarıma yönelecek olurlarsa, işte o zaman sizin vişne bahçeniz şenlenir, zenginleşir ve görkemli olur.”¹¹³

5.5.5. Anomi Kuramı Çerçevesinde Vişne Bahçesi

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesinin sunulduğu birinci bölümünde, incelemede kullanılmak üzere ele alınan ilk kuram, Fransız Sosyolog Emile Durkheim'ın anomie kuramı olmuştur. Bu kurama göre, toplumlar geleneksel yapıdan modern yapıya

¹¹³ A.e., s. 28.

geçerken toplumdaki bireylerin hayatı anlayış ve anlamlandırış biçimleri erozyona uğramaktadır. Geleneksel toplum yapısında bireyler ortak değerler ve ortak bir anlamlandırma biçimi benimsemişlerdir. Bu ortak değerler, geleneksel toplumda, kolektif bir bilinç oluşturarak bireyin yalnızlaşmasının ve anlam arayışı içerisine düşmesinin önüne geçmektedirler. Buna karşın, toplumsal değişim sürecine giren toplumdaki birey, hayatını alıştığı şekilde din ve geleneksel öğretiler üzerinden açıklayamadığında, hayatının anlamı ve bireysel varoluşuna cevap aramaya başlamıştır ve psikolojik çöküş, duygusal boşluk, amaçsızlık, anlamsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. Durkheim, bu ruhsal duruma “anomi” adını vermektedir. Durkheim’a göre geleneksel toplumdan modern topluma geçişte toplumdaki mevcut değerler sisteminin yok olması halinde bireylerin yaşadıkları anomik durum, “Vişne Bahçesi”nde eski kuşaktan bir serf olan 87 yaşındaki Firs karakterini anlamada anahtar görevi görmektedir. Firs, adeta eski düzene takılı kalmıştır. 87 yıllık hayatının tamamını üzerinde yaşadığı toprağın sahiplerine bağlı bir serf olarak yaşayan Firs, yeni düzene ayak uyduramamaktadır. Bu, onun, oyunun sonunda yıkılacak olan evin içerisinde hareketsiz yatar vaziyette kalması ile sembolize edilmiştir. Eski düzeni temsil eden mülk, vişne bahçesi ve eski serf Firs yıkıma mahkûm kalırlar. Firs’in cümleleri, o dönemin Rus toplumundaki eski kuşak bireylerinin toplumsal değişimi nasıl algıladıklarını ortaya koyar niteliktedir:

“FİRS: (...) Özgürlük ilan edildiği zaman da kıdemli oda hizmetçisiydim. Özgürlüğü kabul etmedim, ben efendilerimin yanında kaldım. (...) Köleler efendilerine, efendiler de kölelerine bağlıydılar. Şimdi her şey karmakarışık. Ne olduğu belli değil.”¹¹⁴

Firs, bir başka repliğinde serfliğin kaldırılmasını, yaşayış ve hayatı anlamlandırış biçimi çöktüğü için “felaket” olarak adlandırmaktadır:

“FİRS: Felaketten önce de böyle olmuştu. Hem baykuş ötmüştü hem de semaver durmadan ses yapmıştı.
GAEV: Hangi felaketten önce?
FİRS: Özgürlükten önce...”¹¹⁵

5.5.6. Sermaye Kuramı Çerçevesinde Vişne Bahçesi

19. yüzyılda Rus toplumunda yaygınlaşan sanayileşme, kapitalistleşme ve toprak reformu gibi üçüncü bölümde açıklanan gelişmeler sonucunda sosyal sınıflar köklü değişimlere uğramışlardır. Toprağa bağlı kölelik sistemi olarak bilinen serflüğün kaldırılması ve ticaret ile sermayeye dayalı ekonomik sistem devreye girdikçe kibar sınıf güç kaybetmiş, burjuva sınıfı Rus tarihi sahnesine çıkmıştır. Toplumsal yapıdaki bu değişimlerden toprak sahipleri ve burjuvazi kadar serfler de etkilenmiştir. Her sosyal sınıfın söz konusu toplumsal değişimi deneyimleyişi farklı şekilde tezahür etmiştir. Bu başlık altında öncelikle kibar sınıf, daha sonra yeni ortaya çıkan burjuva sınıfı ve son olarak da serflerin bu toplumsal değişim sürecindeki sınıf aidiyetlerinin değişimi ve bu değişimin birinci bölümde açıklanan Pierre Bourdieu’ye ait sermaye kuramı bağlamındaki anlamları incelenecektir.

Tezin, sosyal bilimsel çerçevesini yapılandıran birinci bölümünde, incelemede kullanılmak üzere ele alınan ikinci kuram, Fransız Sosyal Bilimci Pierre Bourdieu’nün sermaye kuramıdır. Bu kurama göre, kişilerin toplumsal alanda mücadele etmelerini sağlayan sermaye türleri vardır. Bunlar, ekonomik sermaye (bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerler), sosyal sermaye (bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği güvendiği fertler ağı) ve kültürel sermayedir (kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar,

konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane vb. belirli bir eğitim veya eğilim yoluyla edinilmiş olan değerler).

5.5.6.1. Kültürel Sermaye Olarak Vişne Bahçesi

Pierre Bourdieu'nün tezin birinci bölümünde açıklanan sermaye kuramı, Çehov eserlerindeki farklı sosyal sınıflardan kişilerin davranış biçimlerini anlamlandırmada anahtar niteliğindedir. Rus toplumundaki değişim sürecinde, toprak köleliğinin kaldırılması ve sanayileşme sebebiyle ekonomik sermaye, toprak sahibi kibar sınıfın tekelinden çıkmıştır. Bu toprak sahipleri, yeni düzende varlıklarını kaybetmeye başlamışlar, ancak sınıfsal özelliklerini karakterize eden lüks alışkanlıklarından vazgeçmemişlerdir:

“Çehov'un kişileri, toprak köleliğinin kaldırıldığı, ortasının güçlendiği, ticaretin geliştiği, para kazanma tutkusunun ateşlendiği, endüstrileşmeye adım atıldığı, değer yargılarının değiştiği bir dönemde yaşamlarını sürdürmeye çalışan mülk sahibi toprak soylularıdır. İyi eğitim görmüş, güzel alışkanlıklar edinmiş, rahat yaşamaya alışmışlardır. Gördükleri eğitim onlara sıradan insanların üstünde bir ahlak düzeyi, bir artı duyarlık, bir zevk inceliği sağlamıştır. Fakat hazır yemeye ve rahata alışmış olduklarından çalışmayı, topraklarını işletmeyi beceremezler, ellerindeki yitirme tehlikesini yaşarlar, ya da tümüyle yitirirler, yoksul düşerler. (...) Bu insanlar, toplumdaki ekonomik değişime koşut olarak değer yargılarının da değişmekte olduğunu görmek zorunda kalmışlardır. Yoksullaşmaya katlansalar da bağlandıkları değerlerden ödün vermemekte direnirler. Bugün suya düşen umutlarını, kendilerinin tanık olamayacağı uzak yarınlara bağlarlar.”¹¹⁶

Kibar sınıfa mensup kişilerin iyi eğitim görmüş, güzel alışkanlıklar edinmiş ve rahat yaşamaya alışmış olmaları, aslında Bourdieu'nün kuramsallaştırdığı kültürel sermayeye işaret etmektedir. Ekonomik sermayelerini kaybetmekte olan bu kişiler, kültürel sermayelerinden de vazgeçmek istememektedirler:

¹¹⁶ Sevda Şener, **Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2016, s. 56-57.

“ANYA: Mentone dolaylarındaki yazlığı satmış, elinde hiçbir şey kalmamış, hiçbir şey... Bende de metelik yok. Bin zorlukla oraya kadar gelmişiz. Annem bunu anlamıyor! Gar lokantalarında oturup yemek yiyoruz, en pahalı yemekleri ısmarlıyor, garsonlara da bahşiş olarak birer ruble veriyor. Şarlotta da öyle. Yaşa da kendisine bizim yediğimiz yemeklerden birer porsiyon istiyor. Korkunç! Sahi, annemin uşağı Yaşa'yı da geri getirdik...”¹¹⁷

Bu duruma Lyubov Andreyevna Ranyevskaya'nın şu replikleri de örnek oluşturmaktadır:

“LYUBOV ANDREYEVNA [Para cüzdanının içine bakar]: Dün bir sürü param vardı. Bugün iyice azalmış. Zavallı Varya'cığım, idare edebilmek için herkesi süt çorbasıyla doyuruyor, mutfaktaki ihtiyarlara yalnızca nohut veriyor. Ben de deliler gibi para harcıyorum. (...)”¹¹⁸

Bu oyundaki toprak sahibi kibar sınıf üyesi aile, çevresine borçlanmış, çalışanlarının parasını ödeyemeyecek kadar yoksullaşmış, bir başka deyişle toplumsal tabanları kaymış durumdadır. Ancak akılcı gözükten bir öneri olan vişne bahçelerinin kesilip yerine kâr elde edecekleri yazlıkların inşa edilmesi fikrine yanaşmamaktadırlar. Bu davranışlarının sebebi sermaye kuramı ile şu şekilde açıklanabilir: Güç kaybetmiş toprak sahibi kibar sınıfın eski alışkanlıklarından, vişne bahçesi gibi onlara eski refahlarını ve sınıfsal aidiyetlerini hatırlatan varlıklarından vazgeçememelerinin sebebi bu kültürel sermayeyi dolayısıyla eskiden sahip oldukları sınıfsal aidiyetlerini kaybetme korkusudur.

¹¹⁷ Anton Pavloviç Çehov, **Vişne Bahçesi**, Çev. Belgi Paksoy, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 21.

¹¹⁸ **A.e.**, s. 43.

5.5.6.2. Ekonomik Sermayenin El Değiştirmesi

Değışen toplumsal düzende, orta sınıf, ekonomik sermaye biriktirmiş ve yükseliş geçmiştir:

“Mujik... Babam gerçekten bir mujikti; ama bakın ben, artık beyaz yelek, sarı potinler giyiyorum. Domuz derisinden yapılmış cüzdanım var... Zengin olmasına zenginim, ama aslına bakarsanız mujik her zaman mujiktir. [Kitabın sayfalarını karıştırır.] Şu kitabı okudum, ama hiçbir şey anlamadım. Okurken uyumuşum.”¹¹⁹

Yeni ekonomik sistemde zenginleşen Lopahin, ekonomik sermaye sahibi olmuş ve paranın satın alabileceğı her şeyi almıştır, beyaz yeleğı, sarı potinleri, domuz derisinden yapılmış cüzdanı vardır, ancak kitap okumak ve okuduğunu anlamlandırmak için gerekli olan entelektüel birikim gibi bir kültürel sermayesi bulunmamaktadır. Vişne bahçesi konusundaki çatışmalarının temelinde de bu durum yatmaktadır. Yeni zenginleşen tüccar sınıfın vişne bahçesi gibi manevi değeri olan yapılara bakışları ile kibar sınıfinkilerden çok farklıdır. Aşağıdaki diyalog bu değerler çatışmasına örnek teşkil etmektedir:

“LOPAHİN: (...) Örneğın, eski yapıların hepsi yıkılmalı. Bakın, bu ev, artık tam anlamıyla işe yaramaz durumda. O eski vişne bahçesindeki ağaçların tümünü baltadan geçirmek gerek...”

LYUBOV ANDREYEVNA: Baltadan geçirmek mi? Özür dilerim dostum, sanırım ne konuştuğunuzun farkında değilsiniz. Bu yörede, bu ilde sözü edilmeye değer, ilginç, hatta harika denilebilecek tek şey bizim vişne bahçemizdir.

LOPAHİN: Bahçenin tek güzelliğı büyük oluşudur. Vişne iki yılda bir kez meyve verir, onu da ne yapacağınızı bilemezsiniz, kimse satın almaz.”¹²⁰

¹¹⁹ A.e., s. 16.

¹²⁰ A.e., s. 27.

SONUÇ

“19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı Bağlamında Çehov Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi, Rus oyun yazarı Anton Pavloviç Çehov’un büyük oyunları olarak bilinen “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli eserlerini 19. yüzyıl Rus toplumsal yapısı bağlamında incelemiştir.

Söz konusu oyunların zamansal ve mekânsal bağlamını oluşturan 19. yüzyıl Rus toplumu, bir toplumsal değişme süreci içerisindeki bir toplumdur. Bu toplumsal değişme bağlamında, Rus toplumu, Rus İmparatorluğu’nun yüzyıllardır var olmuş katı özelliklerinde meydana gelen köklü değişimlere tanık olmuştur. Gerçekleşen köklü değişimler hem fiziksel alanı hem toplumsal hayatı hem de bireyleri etkilemiştir.

Bu sebeple, Çehov’un bahsi geçen toplumsal değişim süreci içerisinde yazılmış olan büyük oyunlarının yetkin bir biçimde alımlanması ve sahneye taşınması, bu Rus toplumsal değişim sürecinin doğru analiz edilmesini gerektirmektedir.

Bu amaçla ortaya koyulan “19. Yüzyıl Rus Toplumsal Yapısı Bağlamında Çehov Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı tez, Çehov’un büyük oyunlarına hükmeden bu toplumsal değişim sürecinin yetkin bir analizini yapıp, oyunları oluşturulan bu çerçeve bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Tez içerisinde, bu amaca yönelik olarak, sırasıyla, kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya koyulmuş, Rus İmparatorluğu’nun genel hatları sunulmuş, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları ve sonuçları analiz edilmiş ve bu bilgiler ışığında Çehov’un adı geçen büyük oyunları incelenmiştir.

Birinci bölümde, tez çalışması boyunca kullanılmak ve oyunlardaki rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada yararlanılmak üzere derlenen kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya konmuştur. “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” başlıklı bu bölümde, sırasıyla, “Toplumsal Değişme”, “Emile Durkheim: Anomi Kuramı” ve

“Pierre Bourdieu: Sermaye Kuramı” başlıkları altında, Rus toplumsal dönüşümünün birey ve toplum üzerindeki etkilerinin, dolayısıyla Çehov oyunlarının, anlaşılmasında yararlanılacak olan sosyal bilimsel çerçeve sunulmuştur. Bu bağlamda, öncelikle toplumsal değişme konsepti açıklanmış, daha sonra Emile Durkheim’in anomi kuramı ve Pierre Bourdieu’nün sermaye kuramı işlenmiştir.

İktisadi, siyasi ve sosyal düzeni yüzyıllar boyunca toprağa bağlı serfliğe ve tarımsal üretime dayanmış olan Rus İmparatorluğu, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerde toplumsal değişme olarak adlandırılan bir değişim süreci içerisine girmiştir. Toplumsal değişme, bir toplumsal grup veya devlet içerisinde, ekonomi, yönetsel unsurlar; sosyal, demografik ve ekolojik yapı; aile ve sınıf yapıları, kurumlar, insan ilişkileri, davranışlar, kültürel örüntüler ve değerler sistemi gibi topluma ilişkin unsurların hepsinin veya bazılarının değişim geçirmesine işaret eder. Bu konsept, özellikle 19. yüzyılda sosyal bilimlerin şehirleşme ve endüstrileşme gibi olguların yarattığı büyük ölçekli toplumsal değişimleri açıklama ihtiyaçları nedeniyle doğmuştur. Toplumsal değişme konsepti, sosyal bilimlerdeki pek çok kavram ve kuram ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Bu tez çalışmasında, Emile Durkheim’in geleneksel toplumdan modern topluma geçişte anomi kuramı ile Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu’nün sermaye kuramı toplumsal değişme süreci içerisindeki bir toplumdaki birtakım örüntüleri açıklamak üzere kullanılmıştır.

Fransız sosyolog Emile Durkheim, sosyal bilimlerin en temel ve en çok başvurulan kuramlarından biri olan anomi kuramını üretmiştir. Durkheim’a göre; geleneksel toplumlar mekanik dayanışmaya, modern toplumlar ise organik dayanışma veya örgütlenme biçimine sahiptir. Geleneksel toplumlar bireylerin benzerliği ilkesine dayanmaktadır. Endüstrileşme öncesi bu toplum yapısında iş bölümünde minimum farklılık bulunmaktadır ve toplumu bir arada tutan ortak inanç ve pratikler söz konusudur. Endüstrileşme sonrası modern toplumda ise; mesleki özelleşme ile iş bölümünün söz konusu olduğu ve herkesin her işi yapamadığı bir endüstriyel çalışma sisteminde, toplumsal bütünlüğün yerini bireyler ve bireysellik almıştır. Geleneksel toplum yapısında bireyler ortak değerler ve ortak bir anlamlandırma biçimi

benimsemişlerdir. Bu ortak değerler, geleneksel toplumda, kolektif bir bilinç oluşturarak bireyin yalnızlaşmasının ve anlam arayışı içerisine düşmesinin önüne geçmektedirler. Buna karşın, modern toplum yapısına sahip toplumlarda kendisini ve hayatı çoğunlukla din ve gelenek üzerinden anlamlandırmaya alışmış bireyin anlam arayışına girdiği ve boşluğa düştüğü görülmektedir. Modern toplumdaki birey, hayatını alıştığı şekilde din ve geleneksel öğretiler üzerinden açıklayamadığında, hayatının anlamı ve bireysel varoluşuna cevap aramaya başlamıştır ve psikolojik çöküş, duygusal boşluk, amaçsızlık, anlamsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. Durkheim, bu ruhsal duruma “anomi” adını vermektedir. Anomik ruh hali, özellikle geleneksel toplum biçimlerinden modern toplum biçimlerine hızlı bir biçimde geçiş yapıldığında ve toplumsal alana herhangi belirsizlik durumu hâkim olduğunda ortaya çıkmaktadır. Durkheim’a göre bu anomik hale ilişkin bir intihar türü de bulunmaktadır: Anomik intihar, toplumsal anominin baskın hale gelmesiyle birlikte bireylerin içerisine düştükleri anlamsızlık ve amaçsızlık duyguları sonucunda modern dünyada yalnızlaşan bireyin başvurduğu intihar yönetimidir. Bu intihar türüne göre toplumsal belirsizlik dönemlerinde toplumdaki intihar sayılarında artış yaşanmaktadır ve bu durum söz konusu intiharların toplumsal temelli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Durkheim’ın anomie konsepti, toplumsal değişim süreci içerisinde Batı’nın modernitesine uyum sağlamaya çalışan ve eski değerler sisteminin gün be gün değişime uğradığına tanık olan Rus bireylerinin ruh hallerini açıklamaya çok uygundur. Rus toplumsal değişimi hızlı bir değişim sürecidir. Hızlı olmasının yanı sıra, kendiliğindenlikten uzak, tepeden indirmeci bir formdadır. Bu özellikleri ile 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü, toplumdaki bireylerin hayatı algılayış ve anlamlandırış örüntülerini aniden ortadan kaldıran bir olgu olmuştur. Bireylerin hayatı anlamlandırış ve yaşayış şekillerinin hızlı ve geri dönülmez şekilde yürürlükten kalkması, Durkheim’ın geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki toplumsal değişim evresinin anomik halini ortaya çıkarmıştır. Bireyler, ortak değerler ve hayatı anlamlandırma biçimlerinin ani kaybı sonucunda, anlamsızlık, amaçsızlık, değersizlik, boşluk duygularına sürüklenmişlerdir. Çehov oyunlarındaki kişiler, değişen değer yargılarına ayak uyduramayan, mutsuzluklarıyla, intihar girişimleriyle bu ruh halini

yaşayan karakterlerdir. Bir bakıma, Çehov'un (1860-1904) bir sanatçının toplumsal gözlemi neticesinde ortaya koyduğu bu karakterler, aynı zaman diliminde yaşamış olan sosyolog Emile Durkheim'in (1858-1917) araştırmalarına konu olmuş ve kuramsallaştırılmıştır. Birbirinden farklı iki disiplinden kişilerin aynı konuya eğilmiş olmaları, bizi bu konunun o dönemde görünürlüğünün oldukça yüksek olduğu sonucuna sevk etmektedir. Çehov oyunlarında çoğu kez karşılaşılan "Neden yaşıyorum?", "Hayatın anlamı ne?" gibi replikler ile karakterlerin kaybolmuşluklarını tasvir eden diğer aksiyonların Durkheim'in anomi konsepti ile açıklanması mümkündür. Burada önemli olan, bunalımlı ruh hali ve bu ruh haline ilişkin davranışların tekil bireylerin tamamen kişisel hezeyanları olmaktan çok uzak olarak beş oyunun her birinde birer örüntü olarak tekrar eden bir patern olarak, karakterlerin bireysel özellikleri olarak değil toplumsal alanda değişen koşulların karakterler üzerindeki etkisi olarak değerlendirilmesinin gerekliliğidir.

Tez çalışması boyunca kullanılmak ve oyunlardaki rol kişilerinin davranış örüntülerini açıklamada yararlanılmak üzere sunulan diğer kuram; felsefe, antropoloji ve sosyoloji alanlarında etnografik ve kuramsal çalışmalar yürütmüş olan sosyal bilimci Pierre Bourdieu'nün literatüre kazandırdığı değerli kuramlarından biri olan sermaye kuramıdır. Sermaye kuramı da Çehov oyunlarında toplumsal değişime dair ortaya çıkan örüntüleri açıklamada kullanmaya elverişlidir.

Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu'nün sermaye kuramı, bireylerin toplumsal alan içerisinde mücadele etmelerini sağlayan sermaye türlerine sahip olduğu mantığına dayanmaktadır. Bu sermaye türleri; ekonomik, kültürel ve sosyal sermayedir. Ekonomik sermaye, bireylerin sahip oldukları para ve paraya dönüştürülebilecek diğer maddi değerlere, sosyal sermaye, bireylerin toplum içerisinde sahip oldukları fertler ağına, kültürel sermaye ise, kişinin aldığı eğitim, sahip olduğu sertifikalar, konuştuğu diller, çaldığı enstrümanlar, müzik zevki, zengin bir kütüphane gibi kültürel donanımını ortaya koyan unsurlara işaret eder. Bireyler bu türlerin her birine belli oranda sahip olabilmekle birlikte birinden birine veya birden fazlasına yüksek oranda sahip olabilmektedirler ve bu onların toplumsal alandaki

güçlerini ifade eder denebilir. Bu sermaye türlerinin kazanımı veya kaybı küçük ölçekte sıklıkla söz konusu olsa dahi, toplumsal geçiş süreçlerinde belli sosyal katmanların kitlesel olarak deneyimlediği süreçler olabilmektedir.

Örneğin, Rus toplumundaki dönüşüm sürecinde, toprak sahibi sınıf sanayileşme, kapitalistleşme ve serfliğin kaldırılması gibi unsurlar neticesinde ekonomik sermayesini kaybetmiştir ve sınıfsal aidiyetlerinin bir göstergesi olan kültürel sermayelerini koruma eğilimine girmişlerdir: “Vişne Bahçesi”ndeki aristokrat kökenli karakterlerin sınıfsal aidiyetlerini pekiştiren kültürel sermayelerinden biri olan vişne bahçelerini kaybetmemeye çalışmaları, “Üç Kız Kardeş”teki kız kardeşlerin Moskova’da yaşadıkları üst tabaka yaşamları boyunca geliştirdikleri yabancı dilleri ve enstrüman becerilerini kaybetmek istememeleri gibi. Orta sınıf ise yeni ekonomik düzende ekonomik sermaye kazanmış, ancak kültürel sermayeye ulaşmakta aynı derecede başarılı olamamışlardır. Sosyal sermayeye baktığımızda, Rus toplumunda sosyal sermayenin çoğu zaman unvan/statü ile doğru orantılı şekilde kazanıldığını görmekteyiz. Sosyal sermayeye erişim, Rus toplumunda, en az ekonomik ve kültürel sermayeye erişim kadar değerli gözükmektedir. Bireyler söz konusu statülerin verildiği kurumları, evlilikleri, meslekleri tercih etmektedirler. Bu amaç doğrultusunda sermaye türleri kimi zaman mübadeleye sokulmaktadır: Çehov’un “İvanov” isimli oyununda bir sermaye mübadelesi olarak soylu Kont Şabyelski (sosyal ve kültürel sermaye) ile zengin tüccar kızı Babakina’nın (ekonomik sermaye) evliliği ile karşılaşılacaktır. Şabyelski, kontluk ünvanı bulunan ancak fakirleşmiş bir kibar sınıf üyesidir, Babakina ise zengin bir tüccar kızıdır, bu ikisi kendilerinde bulunmayan sermaye türlerini kendilerine katma amacı ile bir evlilik gerçekleştirirler.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşüm sürecinin sonuçlarının deneyimlendiği 1887-1904 yıllarının anlaşılabilmesi için ikinci bölümde Rus toplumsal dönüşümüne geçmeden önce Rus İmparatorluğu 19. yüzyıldaki genel hatlarıyla açıklanmıştır. Bu bölümde, 19. yüzyılın toplumsal yaşama etki eden başat evreleri, Rus toplumunun yapısal özellikleri ve temel toplumsal sınıfları açıklanmıştır.

Rus İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl temelde üç döneme ayrılmaktadır: Yüzyılın ilk yarısı (1801-1855), II. Aleksandr reformları dönemi (1855-1881) ve 1881'den 1905'e kadar devam eden gerici karşı reform dönemi. Bu dönemleri bilmek, yüzyılın farklı dönemlerinde doğan bireylerin toplumsal değişimi nasıl algıladıklarını (reform döneminde daha iyi bir hayatın mümkün olabileceğine olan inanç ve heyecanla, karşı reform ve baskı döneminde çabaların boşa olduğu inancı ve umutsuzlukla) anlayabilmek için gereklidir.

19. yüzyılın ilk yarısı, 18. yüzyılda I. Petro'nun hükümdarlığında (1682-1725) başlatılmış ve Büyük Katerina hükümdarlığında (1762-1796) devam ettirilmiş olan, Batı'nın içerisinde bulunduğu toplumsal, teknolojik, siyasi, felsefi vb. gelişmeleri ifade eden moderniteye ayak uydurma kapsamındaki Rus modernleşmesi veya Batılılaşma çabaları ile karakterize olmuştur. Modernleşme süreci, yarattığı aydınlanmış iyi eğitilmiş çevrede, aydınlanma mantığına dayalı bir yönetim biçimine geçiş, serflikin kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin verilmesi isteği ve beklentisini doğurmuştur. Ancak, beklenen bu köklü reformların Rus toplumunda uygulanması II. Aleksandr yönetiminden (1855-1881) önce mümkün olmamıştır. Yüzyılın ilk yarısında daha çok ekonomik düzenin değişiminin temellerinin atılmasına tanık olmuştur: 19. yüzyıl toplumsal dönüşümünün en önemli unsurlarından biri olarak ticarete dayalı ekonominin Rus topraklarında gelişmeye başlaması yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar serflik tarımına dayalı derebeylik ekonomisinin hâkim olduğu topraklarda ticaret gelişmeye başlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısının reform dönemi olarak bilinen II. Aleksandr dönemi ise (1855-1881), Rus İmparatorluğu'nda büyük reformlar dönemi olmuştur. Bu reformlar arasında, toplumsal yapıya etki eden en büyük reform olarak 1861 yılında serflik kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra zemstvoların kurulması (yerel yönetim reformu) önem teşkil etmiştir. Zemstvo sisteminin kurulmasından evvel var olan model, toprak sahiplerinin söz sahibi olduğu bir taşra yaşantısıdır. II. Aleksandr yönetiminde, bu sistemin yerine, yerel halkın il ve ilçelerde kendi kendisini yönetmesi mantığına dayanan zemstvo sistemi kurulmuştur. Zemstvo teşkilatına bağlı olarak görev yapan

zemtvo doktorlarına Çehov'un hemen her oyununda rastlanmaktadır, Çehov kendisi de bir doktor olarak zemstvolarda medikal çalışmalar için aktif rol almıştır. Çok sayıda köylüyü ücretsiz olarak tedavi etmiş, kolerayı önlemek ve sağlık tedbirlerini artırmak için çalışmıştır.

19. yüzyılın 1881-1905 arası dönemi, yeni reformların uygulanmasının söz konusu olmadığı gibi II. Aleksandr döneminde gerçekleştirilmiş var olan yeniliklerin de geri döndürülmesi için düzenlemelerde bulunulmuş bir baskı ve karşı reform dönemidir. Bu dönemde üniversiteler, gazeteler, yazarlar sıkı bir sansür altına alınmış ve Çarlık Rejimi karşıtı olan her hareket kısıtlandırılmıştır. Çehov oyunlarında üniversitelerden politik sebeplerden dolayı atılan veya mezun olamayan öğrenciler bu baskıcı dönemini örneklemektedirler. Bu dönemde ön plana çıkan bir diğer sosyal grup, hayatlarından mutsuz olan köylü ve işçi sınıfı olmuştur ki, bu sınıfın ayaklanmaları Rus İmparatorluğu'nu 1905 ve 1917 devrimlerine taşımıştır.

Rus İmparatorluğu'nun yapısal özellikleri sırasıyla coğrafi yapı, siyasal yapı, ekonomik yapı, dini ve etnik yapı ve toplumsal cinsiyet başlıkları altında açıklanmıştır. Rus İmparatorluğu 19. yüzyıla gelindiğinde, 8,5 milyon millik, uçsuz bucaksız ovalardan oluşan, sert bir karasal iklimin hâkim olduğu bir fiziki yapıya sahiptir. Bu alanda taşra yüz ölçümünün neredeyse tamamını oluşturmakta, bunun dışında başta St. Petersburg ve Moskova gibi hayatın ülkenin genelinden taban tabana farklılaştığı şehirler bulunmaktadır. İmparatorluk, bir diğer adıyla Çarlık, otokrasi rejimi ile yönetilmektedir. Anayasal sınırlamaları olmayan bir monarşik yönetim tarzı olan otokraside Çar en üstteki ve her şeyin sahibidir, onun dışındaki bütün toplumsal katmanlar hatta en üstteki aristokratlar bile çarın "köleleridir". Toplumda var olan bu kul bilinci, bu dönemde Rus insanının harekete geçme ve hayatını yönlendirme konusunda başarısız olmasını açıklaması açısından değerlidir. Kul bilinci ile hareket eden bireylerin, otonomilerinin zayıf kalması beklenir; dolayısıyla bu kişilerin kendi hayatlarını anlamlandırma, idare etme ve kendileri için doğru kararları alma yetilerinin gelişmemiş olması normaldir. Çehov oyunları ve diğer Rus eserlerinde tasvir edilen

Rus insanının hareketsizlik ve aksiyona geçememe halinin boyutlarından biri, toplumun bu kul bilincinde aranabilir.

Rus İmparatorluğu temelde her zaman kırsal nüfusun yoğunlukta olduğu bir tarım toplumu olmuştur, ancak Rus toplumsal dönüşümü bağlamında 19. yüzyılda topluma sirayet eden sanayileşme ve kapitalistleşme gibi unsurlar neticesinde, Rus İmparatorluğu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde büyük fabrikaların ve işçi sınıfının bulunduğu bir sanayi toplumu olmaya adım atmıştır. Serflerin tarımsal üretimine dayalı ekonomiden, ticaret ve büyük ölçekli üretimin ön plana çıktığı bir ekonomik sisteme dönüşüm, toplumsal alanda sınıfsal değişimler ile sonuçlanmıştır. Serf emeğine dayalı üretimin desteklediği toprak sahibi kibar sınıf inişe geçerken, ticari zekâ ve sermaye sahibi tüccar sınıf yükselmiş, toplumda bir burjuva sınıfı ön plana çıkmıştır. Toprak sahipleri *vişne bahçelerini* kaybederken, *Lopahinler* güçlenmeye başlamıştır.

10. yüzyılın sonunda Hristiyanlığı benimseyen Rus Devleti, 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılması neticesinde, Hristiyanlığı Bizans yoluyla edindiği için Ortodoks kilisesine mensup olmuştur. Bu durum Rus tarihinde önemli sonuçlar doğurmuştur: Rus Devleti'nin Roma Katolik Kilisesi'nin dışında kalması, Avrupa ve Latin medeniyetinin geri kalanından izole olmasına neden olmuştur. İmparatorluğun çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, içerisinde pek çok farklı etnik kökenden topluluk biriktirmesine sebep olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluk'ta 8,5 milyon mil kareye yayılmış olan topraklarda Tatar, Kazak, Slav, Yahudi, Alman, Polonyalı; farklı dini ve etnik kökenden topluluklar yaşamaktadır. İmparatorluk'ta farklı etnik gruplara karşı pek hoşgörülü bir tutum mevcut değildir, 1880'lerin gerici atmosferinde, milliyetçiliği empoze etmek adına Yahudi ve Orta Asya Müslümanları gibi farklı etnik ve dini kökenli vatandaşlara karşı toplumdan soyutlayıcı ve yer yer soykırıma varan kötü bir siyaset uygulanmıştır "İvanov" isimli oyunun analizinde "Yahudi Meselesi" başlığı altında, bir Ortodoks Rus ile evlenen Yahudi asıllı Anna Petrovna'nın durumu bu bağlamda açıklanmıştır. Rus İmparatorluğu ataerkil bir toplum yapısına sahiptir, kadınlar temelde toplumsal alanda anne olarak önem teşkil

etmektedir ve son derece kısıtlanmış bir toplumsal hayatları, daha çok domestik rolleri bulunmaktadır, ancak farklı sosyal katmanlarda durum farklıdır: Yüksek sosyal katmanlardaki aristokrat kökenli ve kibar sınıf üyesi kadınlar toplumsal alanda bulunmakta, sohbetlere, davetlere katılmakta, iyi eğitim almaktadırlar.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü öncesinde, Rus İmparatorluğu'nun oldukça hiyerarşik ve sınıflı bir toplumsal yapısı vardır. Toplumsal sınıflara aidiyet kalıtsal olarak aktarılmakta, toplumsal sınıflar arası geçişler mümkün olamamaktadır. Sınıf bilinci öylesine yerleşiktir ki, belirli bir toplumsal sınıfa ait olmayanlar (babası rahip olup kilise hizmetine katılmayanlar veya babası tüccar olup kendisi ticaret yapmayanlar), devlet evraklarında “hiçbir sınıfa ait olmayan” anlamına gelen **raznochinstsy** terimi ile tanımlanmaktadır. Rus İmparatorluğu'nda toplumsal değişim sürecine girmeden evvel yüzyıllar boyunca var olmuş temel toplumsal sınıflar hiyerarşisi şu şekildedir: Üst tabaka (Çar ve çevresindekiler, aristokrasi, diğer toprak sahipleri, din adamları ve askerler); orta tabaka (tüccarlar ve diğer kent toplumu) ve alt tabaka (özgür ve serf köylüler). Bu hiyerarşi bir piramit şeklindedir; en üsttekiler en küçük nüfus oranına ancak en büyük imtiyazlara sahipken, tepeden aşağıya doğru inerken nüfus yoğunluğu artmakta ancak hak, özgürlükler ve yaşam standartlarının kalitesi azalmaktadır.

Piramidin en tepesinde, Çar ve yakın çevresinden sonra, kibar sınıf gelmektedir. Kibar sınıfın içerisinde soylu aristokrasi ve diğer toprak sahipleri bulunmaktadır: Kibar sınıfa aidiyet soylu aristokratlar arasında aileden gelen bir miras olarak aktarılmakla birlikte, askeri veya sivil hizmet karşılığında kazanılan toprak sahipliği mertebesi ile de edinilebilmektedir. Sivil hizmetlilere, diğer adıyla devlet görevlilerine, **chinovniks** adı verilmektedir. Bu, her bir sivil hizmetlinin **chin** adı verilen kademelere mensup olduğuna atıfta bulunan bir kavramdır. Sivil hizmette askeri rütbelere benzeri kademeler sistemini başlatan Çar I. Petro'dur. Tıpkı askeri rütbelere gibi, sivil hizmetliler için de çalıştıkları süre ile doğru orantılı olarak edindikleri on dört kademe ve rütbe bulunmaktadır. Askeri ve sivil hizmetlilerin, kibar sınıfa dahil olmaları için, içerisinde bulundukları 14 kademeli rütbelere tablosunda

dokuzuncu kademeye, edindikleri ayrıcalıkları ailelerine ve gelecek kuşaklara aktarmaları için ise dördüncü kademeye ulaşmaları gerekmektedir. Bu sisteme göre istisnai bir durum olmadığı sürece, emeklilik zamanı gelmiş bir profesör dördüncü kademeye ulaşmış ve kibar sınıfa aidiyetini çocuklarına aktaracak seviyeye ulaşmış olacaktır. Kibar sınıf, bir toplumsal grup olarak, toprak sahibi olup, kendilerine ait olan topraklar üzerinde çalışan serfleri bulunan, Rus taşrasındaki geniş arazileri, çiftlik evleri, mülklerinde yaz kış veya sadece yazları (kışlarını Moskova veya Petersburg’da geçirenler) refah içerisinde yaşayan bir sosyal sınıftır. Ünlü sanatçılar, edebiyatçılar, akademisyenler o dönemde kibar sınıfın içerisinde çıkmaktadırlar.

Üst tabakanın üyesi olan bir başka sınıf din adamları sınıfıdır. Bu kişiler, askerlik, vergi gibi birçok görevden muaf olup, Ortodoks kilisesine bağlı bu sınıf, kendi içerisinde hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Hiyerarşi sırasıyla Moskova’daki kutsal Sinod, bölgelerin piskoposları ve yerel kiliseler ile manastırlar boyunca devam etmektedir. Rus kilisesi Çehov’un büyük oyunlarında “Vişne Bahçesi”ndeki Varya’nın manastıra dair replikleri dışında pek fazla görünürlüğü olan sınıflardan biri değildir.

Üst tabakanın üyesi olan son grup ise askerlerdir. Asker sınıfı, özellikle Çar I. Petro’nun modernleşme girişimlerinden itibaren Batılılaşmış iyi bir eğitim sisteminden geçtikleri ve yurtdışı seyahatleri yaptıkları için toplum içerisinde gittikleri bölgelere teknik ve kültürel gelişmeler taşıyan uygarlaştırıcı bir güç görevi görmüşlerdir. “Üç Kız Kardeş”, bu toplumsal sınıfın toplumsal alandaki algılanışını ve karakteristiğini tamamıyla ortaya koyan bir eserdir.

Çehov’un da içerisinde doğduğu tüccar sınıfı, diğer kent toplumu ile birlikte orta sınıfı oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ve ticaret biçiminin henüz benimsenmediği toplumsal değişim öncesi bu dönemde, orta sınıf, kapitalist sistemde karşımıza çıkan ve üretim kaynaklarını elinde bulunduran burjuva sınıfından oldukça farklı, çoğunlukla küçük ölçekli ticaret işleri yürüten insanlardan oluşmaktadır. Büyük ölçüde feodal tarım üretimine dayanan bu dönemde, tüccar sınıf, aristokrasi ve toprak

sahipleri ile kıyaslandığında, halkın geri kalan alt kesimlerinden farksızdır. Şehirde yaşayan tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan orta tabaka, esas sınıfsal değişimlerini bu katmanın içerisinde zengin burjuvanın doğduğu 19. yüzyılın sonlarında yaşayacaktır. Tüccar sınıfı da diğer sosyal sınıflar gibi hiyerarşik bir yapılanma içerisindedir; üç loncaya ayrılmıştır. Lonca sisteminde loncalar arası geçiş ve yükselme ticaret gelirine bağlıdır. 1. lonca, yurtiçi ve yurtdışı ticaret yapabilmektedir; fabrikaları, diğer üretim tesisleri, ticari taşımacılık yapabilecekleri denizyolu taşıtları vardır. 2. lonca, yurtiçi ticaret yapabilmektedir. 3. lonca ise, kasaba ve illerde satış yapabilmekte, maksimum 3 dükkân ve 30 çalışana sahip olabilmektedir. Tüccar sınıfın kimi üyeleri, 19. yüzyılda Rusya’da ticaret ekonomisinin güçlenmesiyle zenginleşmiş, kendi içerisinde, kapitalist ekonomide üretim kaynaklarını elinde bulunduran burjuva sınıfını doğurmuştur.

Piramidin en alt katmanını oluşturan özgür ve serf köylüler, yaşam şartları en kötü olan sosyal sınıftır. Çoğunluğu serf olan bu sınıf, toprak sahibi kibar sınıf ve aristokrasinin toprakları üzerinde onlara bağımlı şekilde yaşamaktadırlar. 1861 serfliğin kaldırılması reformundan sonra dahi bu sınıfın yaşam şartlarında bütüncül bir düzelme sağlanamamıştır. 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü unsurları neticesinde serf köylülerin bir kısmı fabrikalar ve şehirlerde çalışan işçi sınıfına dönüşmüştür.

Üçüncü bölümde, 19. yüzyılda Rus toplumunda meydana gelen toplumsal dönüşüm sürecinin unsurları incelenmiştir. Modernleşme, sanayileşme, ekonomik değişim ve serfliğin kaldırılması olarak belirlenen toplumsal dönüşüm unsurları öncelikle kavram olarak daha sonra Rus örneğindeki gelişimleri açısından ele alınmıştır.

Çar I. Petro ve Büyük Katerina’nın hükümdarlıklarına sahne olan 18. yüzyıldan itibaren, Rus İmparatorluğu, o zamana kadar kopuk kaldığı Batı toplumunda gelişen birtakım köklü değişimlere ayak uydurma ve kendini Batı’ya uyumlama çabası içerisine girmiştir. Değişim süreci, Batı’da gelişen moderniteye ayak uydurma amacı ile modernleşme (veya Batılılaşma) girişimleri ile başlamış, etkileri yoğun olarak 19.

yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan sanayileşme, kentleşme, kapitalistleşme ve feodal bir toplumsal sınıf olan serfliğin ilgasını ifade eden 1861 toprak reformu ile devam etmiştir.

Bu değişiklikler, yüzyıllardır var olan bir yapılanma olan Rus İmparatorluğu'nda devlet eliyle, toplumun kendi içerisinde üreterek çıkardığı gelişmelerin aksine, Batı'dan ithal edilen unsurlar olarak, topluma hızlı ve topyekûn biçimde uygulandığından pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Toplumsal değişim hem hızı hem tepeden inmeci uygulanış biçimi hem de Rus İmparatorluğu'nun var olan fiziksel, toplumsal, yönetsel özelliklerinin bu gelişmelere hazır olmaması sebebiyle olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Rus toplumsal dönüşümü bağlamında öncelikle Rus modernleşmesi söz konusu olmuştur. Modernleşme, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün ateşleyici unsurlarından biridir. Temelleri 18. yüzyılda atılan bir Batılılaşma süreci olarak Rus modernleşmesi, 19. yüzyıldaki büyük toplumsal değişimler için gerekli altyapıyı hazırlamış ve tekil olarak ele alındığında bile toplumsal katmanlar üzerinde oldukça büyük etkiye sahip olmuştur.

Modern toplumu karakterize eden birçok toplumsal, siyasi, düşünsel, iktisadi yapı taşı bulunmaktadır: Kapitalizmin gelişmesi, kentleşme, ulus-devletlerin ortaya çıkışı, aydınlanma, rasyonalite ve pozitivizm fikirleri, seri üretim, teknolojik gelişmeler gibi pek çok gelişme bir araya geldiğinde genel kabul gören anlamıyla modern toplumu ortaya koyar.

Modernleşme ise, bir toplumun 'modern' bir toplumu model olarak alıp, bu modele uygun reform ve yenilikleri kendi toplumuna uygulaması ile gerçekleştirilen bir toplumsal değişim sürecidir. Tarihte söz konusu modernliğin başlangıç noktası Batı Avrupa olarak kabul gördüğü için, modernleşme, 'Batılı olmayan' toplumların Batılılaşma girişimi olarak tezahür etmiştir. Rus örneğinde de durum böyledir: Bu dönemde Batı'dan kopuk durumda olan Rus toplumu, I. Petro (1682-1725) ve Büyük

Katerina (1762-1796) hükümdarlığı sırasında dönemin 'modernini' temsil eden Batı'nın gelişmelerinin 'ithal' edildiği bir modernleşme sürecine adım atmıştır. Bu bağlamda Batı'ya açılan bir kapı olarak St. Petersburg kenti inşa ettirilmiş, Batılı tarzda eğitim ve kültür reformları gerçekleştirilmiştir. Bu eğitim ve kültür reformları ve daha niceleri temelde bir sosyal sınıf üzerinden uygulanmıştır: kibar sınıf. Dolayısıyla, modernleşme projesi içerisindeki Batı'dan 'ithal' edilen ince davranış ve kültür öğeleri gitgide kibar sınıfı karakterize etmeye başlamıştır.

Rus topraklarının çok geniş bir alana yayılmış olması, söz konusu uygulamaların toplumun tamamına ulaşmasını ve toplumun tamamını kalkındırmasını engellemiştir. Modernleşmenin büyük kentlerde ve elitler arasında etkisini gösteriyor olması, şehir ile taşra ve modernleşmiş kibar tabaka ile halk arasındaki uçurumun artması ile sonuçlanmıştır. Modernleşmenin sembolü olarak inşa edilen St. Petersburg şehri ile Moskova gibi büyük şehirlerde yaşam tarzı ve entelektüel seviye iyiye gitmekteyken, taşra modernleşmeden uzak, yozlaşmaya mahkûm kalmıştır. Çehov oyunlarında sık sık bu şehirli-taşralı uçurumuna ve taşra çevresinin yok ettiği aydın temalarına referans vermektedir. Rus modernleşmesinin toplumsal alandaki sonuçlarından bir diğeri, bir sosyal sınıf olarak Rus entelijansiyasının temellerinin atılması olmuştur. Son olarak, modernleşme sürecinin toplumsal alanda yarattığı bir diğer sonuç anomi olmuştur: Hızlı seyreden ve tepeden inmeci bir biçimde uygulanan Rus modernleşmesi, toplumsal alanda, katmanlar arasında hızlı bir farklılaşma ve var olan değer yargılarının aniden yok olması gibi sonuçlar vererek, insanların toplumsal değişim süreçlerindeki anomik hale girmesine yol açmıştır.

Rus modernleşmesinin uzantısı olarak Rus topraklarının çehresini değiştiren diğer önemli atılımlar sanayileşme ve kapitalistleşme olmuştur. Bu iki unsur, modernleşme ile birlikte, Rus toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Rus toplumsal dönüşümünün başat unsurlarından olan sanayileşmenin toplumsal ve fiziksel alanda kentleşme, doğanın tahribatı, taşra çevresinin değişmeye başlaması, yeni sosyal sınıflar ve var olan sosyal sınıfların dönüşümleri gibi sonuçlar doğurmuştur. Sanayileşme, Rus topraklarında Batı Avrupa ülkelerinden çok daha sonra,

İngiltere'den neredeyse 50 yıl sonra, 1850'lerden itibaren desteklenmeye başlanmış, özellikle 1880'lerden itibaren doğrudan alınan vergiler ve Avrupa ülkelerinden alınan krediler ile finanse edilerek ivme kazanmıştır. Bu dönemde Rus toprakları ani ve hızlı bir endüstriyel büyüme ve şehirleşmeye şahit olmuştur.

Rus toplumsal dönüşümünün başat unsurlarından bir diğeri ise ekonomik değişim olmuştur. 19. yüzyıla kadar feodal tarımsal üretime dayanan Rus ekonomisi, bu yüzyılda kapitalizmin topraklarına sirayet etmesiyle birlikte büyük ölçekli üretim ve pazar ekonomisinin benimsenmeye başladığı bir değişime uğramıştır. Ekonomik sistemin değişimi, toplumsal katmanlar arasında ekonomik sermayenin el değiştirmesine sebep olarak, önemli sınıfsal dönüşümler yaratmıştır.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün son ayağını, 1861 yılında II. Aleksandr yönetimi altında Rus tarihinde yüzyıllardır süregelen serflik sisteminin kaldırılması oluşturmuştur. Rus toplumu, serfliğin kaldırılması ile, en büyük nüfus yoğunluğuna sahip toplumsal sınıflardan biri olan serflerin, sınıfsal hareketliliğine, farklı sınıflara dönüşümlerine tanık olmuştur. Serf emeğinden yoksun kalan toprak sahiplerinin, süregelen ekonomik değişim ile aldıkları darbeye bir yenisinin eklenmesi neticesinde yeni toplumsal düzende yok olmaya bir adım daha yaklaştığı görülmüştür.

Dördüncü bölümde, 19. yüzyılda Rus toplumunda meydana gelen toplumsal dönüşüm sürecinin yarattığı sonuçlar gruplanmıştır. 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü temelde üç boyutlu bir değişim yaratmıştır. Dönüşümün unsurlarının hem Rus fiziksel çevresinde yıkıcı etkileri olmuş, hem toplumsal sınıflar üzerinde keskin değişimler yaratmış, hem de her tabakadan insan için bireysel sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Öncelikle fiziksel alanda ortaya çıkan sonuçları ele almak gerekirse: Rus toplumsal dönüşümünün fiziksel çevrede meydana getirdiği en başat değişimler sırasıyla, doğal ortamın tahribatı, taşranın çehresinin değişimi; taşranın depopülasyonu, taşrada yazlık yapılanmasının başlaması ve şehir ile taşra arasındaki

uçurumun artması olmuştur. Doğal ortamın tahribatı bağlamında kastedilen, Kapitalist ekonominin Rus topraklarına giriş yapması ve bu sistemin gerektirdiği sanayileşmiş üretim biçimlerinin benimsenmesi sonucunda, Rus doğal ortamının büyük oranda tahrip edilmesidir. İlk olarak, verimli araziler, yeşil alanlar, akarsular üzerine yapılan fabrikalar, tesisler, setler ve diğer sanayi yapılarının inşaatı doğal ortamı geri dönülmez şekilde tahrip etmiştir. İkinci olarak ise, inşa edilen sanayi yapılarında yapılan üretimlerde kullanılmak üzere doğal kaynaklar ölçüsüzce kullanılmıştır; derelerin kuruması, bölgesel ağaçsızlaşma gibi doğal kaynak tüketimi problemleri ortaya çıkmıştır. Taşranın çehresinin değişimi bağlamında kastedilen, şehir yakınlarında kurulan fabrikalar, taşraya kadar uzanan elektrik telleri, tren rayları ve fabrika dumanlarının Rus taşrasının doğal çehresini değiştirmeye başlamasıdır. Taşranın alışlageldik çehresini değiştiren sonuçlardan bir diğeri ise taşranın depopülasyonu olmuştur: Rus toplumsal değişiminden önce taşranın yerleşik sakinleri, toprak sahibi aristokratlar ve pomeşçikler ile emirlerinde çalışan serfler ve özgür köylüler olmuştur. Ancak Rus toplumsal değişimi neticesinde, taşranın yüzyıllardır var olan yerleşik popülasyonunun taşradaki varlığı kaybolmaya başlamıştır. Bunun yerine, yeni düzende güç kazanan burjuva sınıfı, taşranın yeni sahipleri olarak taşrada yazlık ev yaptırmaya başlamışlardır. Toplumsal dönüşüme kadar toprak sahibi kibar sınıfın mülkleri ile karakterize olan Rus taşrası, on dokuzuncu yüzyılda sosyal hareketliliğin artmasıyla birlikte, tüccar ve kent burjuvasının yazlık evler yaptırmaya başladığı bir alan olmuştur. **Dacha** adı verilen bu yazlık sistemi, Çehov'un "Vişne Bahçesi" isimli oyununda aristokrat bir aileye ait olan taşra mülkünün yıkılıp yerine **dacha** inşaatı yapılması örneğinde olduğu gibi, yeni bir sosyal sınıfın toplumsal hiyerarşideki yükselişini simgeler. Taşrada yazlık sahibi olmak, yeni ekonomik düzende ekonomik egemenliği eline alan burjuva sınıfının statü göstergesi haline gelmiştir. Şehir ile taşra arasındaki uçurumun artması bağlamında kastedilen ise, toplumsal dönüşüm sürecinin unsurlarından ilki olan modernleşmenin, toplumun üst tabakası üzerinden ve yoğun olarak şehirlerde gerçekleşmesi sebebi ile; şehir ile taşranın, şehirli ile taşralının, modernleşmiş kişiler ile geleneksel kişilerin arasında bir uçurum yaratması veya var olan farklılaşmayı artırmış olmasıdır.

İkinci olarak, toplumsal sınıflarda meydana gelen değişimleri ele almak gerekirse: 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün bir diğer başat etkisi toplumsal sınıflar üzerinde olmuştur. Rus toplumsal dönüşümünün sosyal sınıflardaki ayağı; efendi ve hizmetli, seçkinler ve halk, ayan ve avam biçiminin yerini patron ve işçi, burjuva ve proletarya ikilisinin aldığı bir değişim olarak nitelenebilir. Sınıflar arası geçirgenliğin sıfır olduğu eski modelden, katmanlar arası geçirgenliğin mümkün olduğu ve tamamen yeni olan farklı grupların (entelijansiya gibi) ortaya çıkışına olanak tanıyan bir sisteme geçiş yapılmıştır. Toplumun bütün sınıfları değişimden etkilenmiş, hem bazı sınıflar değer kaybetmiş ya da değer kazanmış, hem de Rus toplumsal dönüşümü öncesinde var olmayan yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu değişimler sırasıyla; toplumsal alanda köklü bir değişim olarak kibar sınıfın çöküşü ve serflerin özgürleşmesi, yeni sosyal sınıflar olarak burjuvazi ve proletaryanın ortaya çıkışı ve kalıplaşmış sınıfların üzerinde sınıfsız bir insan topluluğu olarak entelijansiyanın ortaya çıkışı olmuştur.

Değişen toplumsal düzende, aristokrasi ve toprak sahibi kibar sınıf eski düzenin yok olmaya başlaması ile birlikte güç kaybetmiş, yeni düzenin temsilcileri orta sınıf yükselişe gelmiş, yüzyıllardır Rus toplumsal katmanlarının en yüksek nüfus oranına sahip olan kemik katmanlarından biri olan serf sınıfı ortadan kalkmış, yerine yeni düzeni karakterize eden işçi sınıfı artışa geçmiştir. İlk olarak sanayileşme ve kapitalistleşme ile toplumdaki ekonomik yapı temelden değişmiştir: Feodal tarımdan kopulmuş, sanayileşmiş bir fabrika üretimine dayalı kapitalist iç ve dış pazar ekonomisi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu ortama ayak uyduramayan toprak sahipleri güç kaybetmeye başlamışlardır. Bu sınıfın aldığı ikinci darbe ise 1861 yılında serfliğin kaldırılması olmuştur. Rus toplumsal dönüşümünün ana unsurlarından olan bu reform, toprak sahibi sınıfın ellerindeki tek üretim ve gelir kaynağı olan serfleri özgürleştirmiştir. Toprak sahipleri, serfliğin kaldırılmasından sonra tarım işçilerine ücret ödemek zorunda kalmıştır.

Toplumsal dönüşüm süreci neticesinde temelden değişen bir diğer toplumsal katman serfler olmuştur. Rus hiyerarşisinin en aşağıda bulunan ve en kalabalık nüfuslu

sınıfını oluşturan serfler, toplumsal dönüşümün unsurlarından olan 1861 reformu ile serbestleşmişlerdir. Serf köylülerin bir kısmı, serfliğin kaldırılmasından sonra fabrikalarda veya şehirlerde düşük gelirli işler bulmuş ve işçi sınıfına dönüşmüştür. Ancak büyük çoğunluk taşradaki küçük kasabalarda yaşamaya devam etmiştir. Her iki türlü de ‘özgürleşen’ serflerin durumu kötüye gitmiştir. Serflerin özgürlüklerini satın almaları gerekmesi ve tabi oldukları vergi yükü sebebiyle reform onlara sınıfsal bir iyileşme sağlayamamıştır, işçi sınıfına dönüşen serflerin iş yükü ve çalışma koşulları ise serflik günlerini aratır cinsten olmuştur.

Toplumsal dönüşüm neticesinde ortaya çıkan yeni toplumsal katmanlardan biri, 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümünün unsurları olan sanayileşme ve kapitalistleşme neticesinde güç kazanan burjuvazi sınıfıdır. Sanayileşme ve kapitalistleşmenin uzantısı olarak, insan gücüne dayalı feodal üretimin yerini makine üretiminin ve kapitalist ekonominin almasıyla yeni ekonomik düzende büyük ölçekli üretimde gerekli olan sermaye ve ticari zekaya sahip burjuvazi sınıfı yükselişe geçmiştir.

Burjuva sınıfının yükselişini, fabrikalarında çalışacak yeni bir sınıfın ortaya çıkması izlemiştir. Rus İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl toplumsal dönüşümü neticesinde ortaya çıkıp nüfustaki yoğunluğu artan toplumsal katmanlardan bir diğeri işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, Rus toplumsal dönüşümü neticesinde serfliğin kaldırılması ve sanayileşme gibi unsurların sonucu olarak “ortada kalan” kırsal köylülerin çalışmak üzere gittikleri şehirlerde oluşturdukları bir sınıf olmuştur.

Kalıplaşmış sınıfların üzerinde sınıfsız bir insan topluluğu olarak entelijansiyanın ortaya çıkışı da yine toplumsal dönüşüm neticesinde gerçekleşmiştir. Rusça kökenli bir kelime olan “entelijansiya”, Türkçe’de “aydınlar” ve “aydınlar sınıfı” anlamlarına gelmektedir. 18. yüzyılın sonundan itibaren kullanılmaya başlanan ve “kafa aydınlığına” işaret eden bir kavram olarak entelijansiya, Rus toplumunda, önceleri yalnızca kibar sınıfın tekelinde olan eğitim ve diğer kültürel kazanımların

toplumun diğer kesimlerinde de yaygınlaşması ile sınıflar arası bir aydın insan topluluğunun oluşumunu ifade etmektedir.

Son olarak, toplumsal değişimin bireyler üzerindeki etkilerini ele almak gerekirse: Tıpkı fiziksel çevre ve toplumsal sınıflar gibi, toplum içerisindeki bireyler de toplumsal değişim sürecinin kendisinden ve getirdiklerinden etkilenmişlerdir. Rus toplumsal değişim sürecinin bireyler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Alışlageldik düzenin hızlıca, topyekûn değişmesi sürecine şahit olan bireyler, özellikle gelen yeni düzende yer edinemeyenler başta olmak üzere, bireysel problemler yaşamışlardır.

Bunlardan ilki, toplumsal değişimin yol açtığı belirsizlik ortamında bireylerin içerisine sürüklendikleri anomik ruh hali ve bu ruh haline ilişkin davranış örüntüleridir. Toplumsal değişim süreçleri, toplumda var olan geleneksel öğretiler, değerler ve diğer örüntülerin hızla değişimi ile karakterize olduğundan, bireylerin alışık oldukları hayatı anlamlandırma biçimlerinin yok olması neticesinde anlamsızlık ve amaçsızlık gibi duygulara sürüklenmeyi ifade eden anomik ruh haline sebep olmaktadır. Rus toplumsal değişim süreci içerisinde, toplumdaki bireyler boyutunda anomik ruh haline ilişkin davranış örüntülerinin ortaya çıkması da var olan geleneksel yapının hızlı bir şekilde değişimini içeren modernleşme, sanayileşme, kapitalistleşme, serfliğin kaldırılması gibi dönüşüm unsurları bağlamında değerlendirmeye açıktır. Toplumsal değişim sürecinin bireysel sonucu olarak anomik ruh hali ve davranış örüntülerini barındıran örneklerle incelenen oyunlarda karşılaşılmıştır.

İkincisi, değişen toplum düzeninde söz konusu olan sınıfsal değişimler neticesinde, bireylerin ait oldukları toplumsal sınıflara ilişkin geliştirdikleri ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerinin birinin veya birden fazlasının kaybı veya korunmaya çalışılması bağlamındaki davranışlardır. Çehov oyunları, birer davranış örüntüsü olarak, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye türlerinin el değiştirmesi, korunması ve mübadelesine ilişkin örnekler içermektedir.

Üçüncü olarak ise, Toplumsal alandaki değişimlerin bireyler boyutunda doğurduğu bir diğer sonuç, toplumsal hafızada oluşan “geçmiş” ve “gelecek” algısıdır. Çehov oyunlarının (1881-1905) arasındaki zamana tekabül eden “şimdiki zaman”, yeni düzende güç kazanmaya başlayan burjuva sınıfı dışındaki diğer toplumsal katmanların bireyleri arasında, çabaların karşılık bulmadığı, olumsuz ve belirsiz bir dönem olarak algılanmaktadır. Geçmiş zaman ise, 1855’ten 1881 yılına kadar süren II. Aleksandr yönetimine tekabül etmekte ve geleceğe dair olumlu umutların yeşerdiği, toplumsal alanda yapılan reformlar sayesinde toplumsal eşitlik vb. beklenti ve umutlarının söz konusu olduğu bir dönem olarak algılanmaktadır. Ancak gelinen durumda geçmişte sahip olunan umutlar yok olmuştur. Gelecek ise Çehov oyunlarının sonuncusu olan “Vişne Bahçesi”nin yazım yılı olan 1904 yılı sonrasına işaret etmekte, karakterler tarafından ne olacağı belirsiz, ancak içinde bulunulan olumsuz durum sebebiyle çok çalışılıp sabredilerek elde edilebilecek, tüm sıkıntıların dineceği bir gelecek zaman olarak algılanmaktadır.

Beşinci bölümde, “İvanov”, “Martı”, “Vanya Dayı”, “Üç Kız Kardeş” ve “Vişne Bahçesi” isimli oyunlar, daha önceki dört bölümde oluşturulan kavramsal ve kuramsal çerçeve ışığında incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında, her bir eserin için, öncelikle o oyun hakkında bilgi, oyunun karakterleri ve oyun özeti verilmiş, öne çıkan toplumsal katmanlar belirlenmiş ve bu katmanların 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde başat örüntüleri mevcutsa ve oyuna yansımışsa bunlar aktarılmış, daha sonra fiziksel çevrenin dönüşümüne dair veriler saptanmış, oyunun zamansal bağlamı ve anomi ile sermaye kuramları ışığında açıklanmaya gebe olan karakter örüntüleri incelenmiştir. Her bir oyun için tekrarlanan bu inceleme aşamaları neticesinde, zaman zaman oyunlar arasında yinelenip paralellik gösteren, zaman zaman ise her bir oyunda öznel ve biricik olarak ortaya çıkan 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü temelli inceleme sonuçları saptanmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Beş büyük oyun içerisinde, tekrar eden toplumsal katmanlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumun yok ettiği ve inancını kaybeden aydınlardır. “İvanov” isimli oyunda İvanov, “Vanya Dayı” isimli oyunda Voynitski ve Astrov içerisinde

bulundukları Rus taşra yaşamının yozlaşmışlığı ve toplumsal alanda iyileşme sağlanamaması sebebi ile bitik düşmüş, gelişmeye ve çaba sarf etmeye olan inançlarını kaybetmiş, tükenmişlerdir. Bir diğer tekrar eden toplumsal katman, değişen ekonomik düzende sahip oldukları gücü kaybeden aristokratlar ve toprak sahibi kibar sınıftır. “İvanov”da Kont Şabyelski, “Martı”da Sorin, “Vanya Dayı”da Telyegin, “Vişne Bahçesi”nde Ranyevskaya, Gaev ve Simyonov Pişçik toplumsal tabanları kaymış aristokratlar ve güç kaybetmiş toprak sahipleridir. Bir diğer toplumsal katman, değişen düzende güç kazanan burjuvazi ve burjuva mantığını temsil eden karakterlerdir. “İvanov”da Borkin, “Vişne Bahçesi”nde Lopahin bu sınıfı temsil ederler. Bir diğer tekrar eden katman olan yozlaşmış taşra halkı bütün oyunlarda karşımıza çıkmaktadır. Taşra doktorları, “İvanov”da Livov, “Martı”da Dorn, “Vanya Dayı”da Astrov, “Üç Kız Kardeş”te Çebutikin karakteri ile yinelenmektedir. Bunlar dışında, taşra çevresine uyumsuz kibar sınıf, kibar sınıf üyeleri olarak askerler, devrimci gençler, farklı kuşaklardan entelijansiya, serbestleşen serfler, işçiler, beş büyük oyun içerisinde tekrar eden Rus sosyal katmanlarıdır.

Oyunlarda, devamlı olarak aynı zaman zarflarına referans verilmektedir. 1881 yılında Çar II. Aleksandr’ın suikasti sonrası kötüye giden toplumsal ortam, oyunların hepsinde “geçmiş” olarak ele alınmaktadır. Çehov’un karakterleri, içerisinde bulundukları zaman diliminde, yani Rus toplumsal dönüşüm sürecinin yozlaştırıcı etkilerinin net olarak hissedildiği 19. yüzyılın son çeyreğinde hayatlarından tatmin olamayan ve dilediklerini gerçekleştiremeyen karakterler, “gelecekte” onlardan sonra gelen kuşakların onların tersine mutlu ve tatmin olmuş bir hayat yaşayacakları bir zaman dilimi olarak bahsetmekte ve bu inanca tutunmaktadırlar.

Rus doğal ortamının sanayileşme ve kentleşme neticesinde tahrip edilmesi, doğal kaynakların büyük ölçekli üretimde kullanılmak üzere ölçsüzce kullanımı, şehirleşme ve taşranın sakinleri olan kibar sınıfın güç kaybetmesi ile Rus taşrasının sessizliğe bürünmesi, toplumsal değişimin olumlu özelliklerinin şehirlerde yol alıyor olması sebebi ile şehir ile taşra ve şehirli ile taşralı arasında var olan uçurumun ve fırsat eşitsizliğinin çok daha fazla büyümesi beş büyük oyun içerisinde bulunan 19.

yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde fiziksel alanda ortaya çıkan sonuçlara ilişkin örüntülerdir. “İvanov”da Borkin doğal ortamı para kaynağı olarak algılamaktadır, “Vişne Bahçesi”nde ise Lopahin kültürel ve manevi değeri olan bir taşra mülkü ve içerisindeki vişne bahçesini para getirecek yazlık yapımına feda etmeye hazırdır. Doğal ortamın tahribatı ise tüm oyunlarda tekrarlamakta, “Vanya Dayı”da özellikle Doktor Astrov’un ormansızlaşma karşıtı çalışmalarında yer bulmaktadır. Taşranın çehresinin değişimine bütün oyunlarda, taşraya kadar uzanan elektrik telleri, fabrika dumanları, yoldan geçen işçiler ile, eski tarımsal üretimin yok olmasına çoraklaşmış arsalar, terk edilmiş mülkler ile referans verilmektedir.

Dönüşüm sürecinin, şehir ile taşranın, şehirli ile taşralının, modernleşmiş kişiler ile geleneksel kişilerin arasında bir uçurum yaratmış olması sebebiyle büyük şehirler ile taşra arasında başat fırsat eşitsizlikleri meydana gelmiştir. Bir entelektüel için Moskova veya Petersburg dışında bir yerde yaşıyor olmak, kullanamadığı potansiyeli ile bir kafese sıkışıp kalmak gibi bir durumdur. “İvanov” isimli oyunda İvanov, “Martı”da Treplev, “Üç Kız Kardeş”te kardeşlerin hepsi, “Vanya Dayı”da Vanya, Rusya’nın o dönemdeki şehir ve taşra arasındaki fırsat eşitsizliğinin çarklarına takılıp kalmış, ait hissetmedikleri yozlaşmış taşra çevresinde hayatlarını tüketen bireylerdir: “Martı”da bir sanatçı adayı olan Treplev’in Rus taşrasında yaşamını sürdürüyor olması bu fırsatlardan uzak kalması anlamına gelmektedir, “Üç Kız Kardeş”te ise kızların büyük şehirden uzak yaşıyor olmaları, sahip oldukları entelektüel birikimi değerlendirecek bir mecraları bulunmaması sebebiyle onları bunalıma sürüklemektedir. Şehir ile taşra, şehirli ile taşralının arasındaki kopukluk ve fırsat eşitsizliği “Martı”da şehirli sanatçılar Arkadina ve Trigorin’in, “Vanya Dayı”da şehirli profesör Serebryakov ve eşinin, “Üç Kız Kardeş”te Prozorov kardeşlerin büyük şehirden taşraya gelişleri neticesinde ortaya çıkan çatışma ve uyumsuzluk ile işlenmektedir.

19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümü neticesinde bireysel boyutlarda ortaya çıkan sonuçlara ilişkin örüntüler şunlardır: Rus toplumsal dönüşümü neticesinde oyunlarda ortaya çıkan anomi kuramı ile bağlantılı davranış örüntüleri, hayattan

soyutlanma, amaçsızlık ve anlamsızlık duyguları, kronik mutsuzluk ve intihar girişimleri olarak beş büyük oyunda tekrar etmektedir. “İvanov”da İvanov, “Martı”da Treplev ve Maşa, “Vişne Bahçesi”nde Firs, anomik ruh halleri içerisinde. Oyunlarda toplumsal anomi sonucunda bireylerde ortaya çıkan anlamsızlık ve amaçsızlık duygularına karşı üretilen iki formül ön plana çıkmaktadır: Sabretme ve çalışma öğretisi ile o gün çekilen sıkıntıların gelecekteki kuşaklar için olduğu inancı.

Rus toplumsal dönüşümü neticesinde oyunlarda ortaya çıkan sermaye kuramı ile bağlantılı inceleme sonuçları, bir sermaye mübadelesi olarak evlilik, güç kaybeden kibar sınıfın kültürel sermayelerini korumaya yönelik gösterdikleri yönelim ve davranışlar, ekonomik sermaye elde eden burjuva sınıfında kültürel sermayenin aynı oranda gelişmemiş olması olarak sıralanabilir. “İvanov” isimli oyunda, Kont Şabyelski ile zengin tüccar kızı Babakina arasında gerçekleşen evlilik bir sermaye mübadelesi yapısı göstermekte, temelde Babakina’nın kontes olma, Şabyelski’nin ekonomik durumunu iyileştirme yönelimine dayanmaktadır. Benzer bir evlilik örneği “Üç Kız Kardeş” isimli oyunda bulunmaktadır; taşra kızı Nataşa kibar sınıf üyeleri olan Prozorov kardeşlerden Andrey ile evlenmesi sonrasında ev hayatına hükmetmekte, evliliği öncesindeki kendi sınıfsal düzeyinde olan hizmetli kadını aşağılamaktadır. Kibar sınıfın korumaya eğilim gösterdiği kültürel sermaye, Çehov oyunlarında neredeyse en çok yinelenen örüntüdür. “Vişne Bahçesi”nde Andreyevna’nın geçmiş hayatının simgesi haline gelen kültürel sermayesi vişne bahçesini sattırmak istememesi, “Üç Kız Kardeş”teki Prozorov kardeşlerin Moskova’daki yüksek standartlı hayatlarını karakterize eden yabancı dil bilmek, enstrüman çalmak, incelikli davranışlar gibi kültürel sermayelerini koruma içgüdüleri, “Martı”daki Şamrayev karakterinin düzenli olarak altını çizdiği kültürel sermayesi olarak opera seyircisi olmaya deyin anıları kültürel sermaye olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaybedilen sosyal sermayenin sancıları ile ise “Vanya Dayı”da emekli profesör Serebryakov örneğinde karşılaşılır.

Söz konusu oyunlarda 19. yüzyıl Rus toplumsal dönüşümüne ilişkin olarak yinelenen olay, atmosfer ve karakter örüntüleri yukarıdaki gibidir. İncelenen eserlerin

zamansal ve mekânsal bağlamını oluşturan 19. yüzyıl Rus toplumsal yapısının analizinin ve incelemede kurulan disiplinlerarası yaklaşımın, Çehov oyunlarına derinlemesine bir anlayış oluşturmada okuyucunun kafasında yeni kapılar açılmasına vesile olmuş olması umulmaktadır. Sahne sanatları ve diğer sanat dallarının, “insanı” içerisinde barındırdığı müddetçe sosyal bilimlerin yöntem ve kuramları ile anlaşılmaya elverişli olduğu açıktır. Bu tezin, yeni disiplinlerarası çalışmalar için ufuk açıcı olması ve bu araştırmanın kapsadığı alanın dışında kalan pek çok yeni yaklaşımın gelecek çalışmalarla literatüre kazandırılması sevindirici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B. S: **The Penguin Dictionary of Sociology**, London, Penguin Books, 1994.
- Acar, Kezban: “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13(24), 2008, s. 79-98.
- Aktay, Yasin: “Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Belge, Murat: “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C:III, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Belge, Murat: **Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatı Doğu-Batı Sorunu ve Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Berkes, Niyazi: **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Bruford, Walter H.: **Chekhov and His Russia: A Sociological Study**, London: Routledge, 2018.
- Cevizci, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, 3. bs., İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- Coşgun, Melih: “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, **Akademik Bakış Dergisi**, 44, 2014.

- Çehov, Anton P.: “İvanov”, **Büyük Oyunlar**, Çev. Ataol Behramoğlu, 6. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Çehov, Anton P.: **Martı**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Çehov, Anton P.: **Üç Kız Kardeş**, Çev. Belgi Paksoy, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2014.
- Çehov, Anton P.: **Vanya Dayı**, Çev. Belgi Paksoy, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Çehov, Anton P.: **Vişne Bahçesi**, Çev. Belgi Paksoy, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Durkheim, Emile: **İntihar: Toplumbilimsel İnceleme**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013.
- Durkheim, Emile: **Toplumsal İşbölümü**, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2014.
- Erkan, Ümmet: “19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Modernleşme Eleştirisi”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1), 2017, s. 21-46.
- Everdell, William R.: **İlk Modernler: Yirminci Yüzyıl Düşüncesinin Kökenlerine İlişkin Profiller**, Çev. Hülya Kocaoluk, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız Battal, 4. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012.
- Giddens, Anthony: **Modernliğin Sonuçları**, Haz. Tuncay Birkan, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

- Giddens, Anthony: **Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2010.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel, Talip Kabadayı, Mine Turhan Kara, Nursen Oral, Işıl Bayar, Hamdi Bravo, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2000.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012.
- Göker, Emrah: “Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Karabulut, Tufan: **Modern Tiyatro: Klasikten Postmoderne Oyun Yazımı ve Sahnelemedeki Yönelişler**, İstanbul, Mitos-Boyut Yayınları, 2014.
- Koyre, Alexandre: **19. Yüzyıl Başlarında Rusya’da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, Çev. İzzet Tanju, İstanbul, Belge Yayınları, 1994.
- Lewellen, Ted C.: **Siyasal Antropoloji**, Çev. A. Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011.
- Loehlin, James N.: **The Cambridge Introduction to Chekhov**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Özbudun, S., Balkı, Ş.: **Antropoloji: Kuramlar Kuramcılar**, 3. bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2005.

Özbudun, S., Uysal, G.:

50 Soruda Antropoloji, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012.

Özcan, Adem A.:

“Rus Modernleşmesi ve 1917 Öncesi Rusya’nın Toplumsal, Siyasal ve Demokratik Görüntüsü”, Academia.edu, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/13724070/Rus_Modernleşmesi_ve_1917_Öncesi_Rusya_nın_Toplumsal_Siyasal_ve_Demokratik_Görüntüsü, Erişim Tarihi: 01.06.2019.

Riasanovsky, N., Steinberg, M.:

Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze..., Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011.

Seeman, Melvin:

“On The Meaning of Alienation”, **American Sociological Review**, Vol. 24, No. 6, 1959, s. 783-791.

Şener, Sevdâ:

Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2016.

Touraine, Alain:

Modernliğin Eleştirisi, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 11. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Troyat, Henri:

Çehov, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.

Turner, Bryan S.:

The Cambridge Dictionary of Sociology, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Türk Dil Kurumu:

Türkçe Sözlük, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz, C:I-II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Üçgül, Sevinç:

“Rusya’da İlk Dekadan Görüşlü Okul: Rus Sembolizmi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal**

Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 2002, s. 239-255.

Volkov, Solomon:

20. Yüzyıl Rus Kültür Tarihi: Tolstoy’dan Soljenitsin’e Büyülü Koro, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018.

Whyman, Rose:

Routledge Modern and Contemporary Dramatists: Anton Chekhov, London, Routledge, 2011.

Yalçın, Ö., Dönmez, A.:

“Sosyal Psikolojik Açıdan Yabancılaşma: Dean’in Yabancılaşma Ölçeği’nin Türkçeye Uyarlanması”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2), 2017, s. 150-175.

Yel, Ali M.:

“Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.